

TEXTILFABRIKERNA
VID
BARNÄNGEN

BILDER UR STOCKHOLMS INDUSTRIHISTORIA

UPPTECKNADE PÅ UPPDRAG AV

STOCKHOLMS BOMULLSSPINNERI- OCH
VÄFVERIAKTIEBOLAG

AV

HOLGER ROSMAN

Bokutgåva: Centraltryckeriet, Stockholm, 1929.

Elektronisk version skapad av Världsbiblioteket i Stockholm och publicerad 2015-09-11.

ISBN 978-91-982845-0-8

Detta verk (Textilfabrikerna vid Barnängen, av Holger Rosman), identifierat av Världsbiblioteket, är fritt från kända upphovsrättsliga restriktioner.

Boken är ett verk där upphovsrätten har löpt ut.

Du får

- Dela — kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta — remixa, transformera, och bygg vidare på materialet

Världsbiblioteket har skannat in, OCR-bearbetat och tillhandahåller verket i olika format: PDF, epub, mobi och HTML.

Vid användning, hänvisa gärna till Världsbiblioteket. Det är dock inget krav.

Vi är också nyfikna på hur du använt verket, så berätta gärna genom att skicka epost till vbib@solidaritetshuset.se.

Världsbiblioteket i [Solidaritetshuset](#) är ett specialbibliotek för globala rättvisefrågor och världslitteratur och ansvarar också för sajterna [globalarkivet.se](#) och [varldslitteratur.se](#).

Byggnaden, där biblioteket ligger, uppfördes 1782 som magasin och varulager till textilfabrikerna i Barnängen.

INNEHÅLL

Förord och källor	iv
Skiftande öden under 200 år	I
Barnängen	I
Barnängsmanufakturens föregångare	5
Jacob Gavelius-Lagerstedt och hans anläggning	14
De Lagerstedtska arvingarna	32
Riddarhuset och Hans Ekman	44
Riddarhuset som envåldsintressent	60
Bröderna Apiarie	85
En avtynande industri	106
Hillska skolan å Barnängen	116
Lars Hierta och hans sidenfabrik	125
Stockholms bomullsspinneri- och väfveriaktiebolag	141
Föregångare inom bomullsbranschen	141
Företagets igångsättande	149
Bolagsordningar och märkligare händelser	157
Aktieägare och funktionärer	162
Barnängsområdet och dess byggnader	172
Thorshag och Katrineberg	189
Fabrikation och ekonomi	196
Bilagor	205
Privilegium för Jacob Gavelius 1687	205
Hallrättsberättelse 1741	207

Beskrivning över byggnaderna 1745	214
Förteckning över aktieägare 1870	229
Illustrationer	235

FÖRORD OCH KÄLLOR

Föreliggande arbete är utfört på uppdrag av Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveriaktiebolag i anledning av firmans 60-åriga tillvaro.

Då frågan väcktes på tal först i början på innevarande år, har det icke varit möjligt att efterleta och granska alla de källor, som kunna lämna material för Barnängens historia. Ej heller har tiden medgivit en så systematisk behandling av ämnet som önskvärt varit. Arbetet framträder därför endast som en lokal-historisk redogörelse för de viktigare händelserna och upptar icke till närmare behandling de problem av teknisk, social och affärsorganisatorisk art, som beröra textilindustrin i dess helhet.

I den tryckta litteraturen finnas ytterst få uppgifter om Barnängen. Några notiser i nyare handböcker utgå från en kortfattad artikel i Ferlins Stockholms stad, 1858. Den tid, då Riddarhuset var delägare i Barnängen, är behandlad i minneskriften Sveriges Riddarhus, 1926. Hillska skolan å Barnängen är skildrad av H. Ericsson 1885. Urkundspublikationer och statistisk litteratur innehålla även några användbara data, liksom fallet är med en del specialarbeten, som återopas i vederbörligt sammanhang.

Det övervägande antalet uppgifter har fått efterletas i otryckta källor. Det arkiv, som för närvarande finnes å Barnängen, omfattar endast tiden efter 1869, då det kunnat utnyttjas för Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveriaktiebolags historia. I Riksarkivet (RA) hava huvudsakligen beaktats de samlingar, som härröra från Kommerskollegium — årsberättelser, liggare och registratur. Serierna Biographica och Städens Acta hava också granskats jämte en del handlingar från Svea Hovrätt och Högsta Domstolen. Särskilt en revisionsakt den 10 maj 1913 har givit goda hänvisningar. I övrigt hava uppgifter erhållits i Kammararkivet (KA), Krigsarkivet (Krigsark.), Riksbankens arkiv (Riksb.), Riddarhusarkivet (Ridd. ark.), Stockholms stads arkiv (Stadsark.), Rådhusarkivet (Råd. ark.), Byggnadsnämnden (Byggn. n.), Stadsingenjörskontoret (Stadsing. k.), Brandkontoret (Brandk.), Upsala Universitetsbibliotek (UB) - särskilt Westinska samlingen, som räddat flera av Svea Hovrätts äldre akter — Lunds Universitetsbibliotek, Nordiska Museet, Danviks hem och Stiftelsen Lars Hiertas minne. Flera enskilda personer hava också stått till

tjänst med upplysningar.

Källorna äro i de flesta fall angivna i noter, med arkivnamnen förkortade enligt antydningar här ovan. Vid citat i texten är den citerade handlingens stavning bibehållen endast om det äldre ordet haft en annan lydelse än det motsvarande nya. Landskaps- och byggnadsbilder äro, om intet annat anges, från fotografier tagna 1929. De använda litografierna finnas i Stadens arkiv. Konstnären Arthur Sjögren har varit rådgivare vid utstyrelsen, och Svenska Arkivbyrån har biträtt med insamlande av källmaterial.

Stockholm den 15 november 1929.

H. R.

SKIFTANDE ÖDEN UNDER 200 ÅR

BARNÄNGEN

DET OMRÅDE, som går under namnet Barnängen, är beläget i sydöstra hörnet av Södermalm vid stranden av Hammarby sjö. Någon bestämd begränsning, som varit giltig tiderna igenom, har området icke. I våra dagar är det några kvarter, som bevarat Barnängsnamnet, men inom det forna Barnängsområdet finnas också kvarter med andra namn.

Första gången Barnängen omtalas är i några gårdshandlingar från mitten av 1600-talet. Området sammanhörde vid denna tid med Hammarby gård i Nacka socken, som givit namn åt den bredvidliggande sjön. Båda egendomarna tillhörde Danviks hospital — Stockholms gamla barmhertighetsanstalt, som av Gustav Vasa flyttats från Gråmunkeholmen till Danviken.

I hospitalets ägo kommo Brnängstomterna 1581, då de genom köp förvärvades från Venceslaus Herold, en Stockholmsköpman, som då och då omtalas i tidens handlingar. De synas vid denna tid ha utgjort en självständig egendom, eftersom de kallas »hemman» och icke betecknas såsom tillhörande någon av de omkringliggande gårdarna. Tomterna skulle användas för anläggning av ett »barnhospital», och en mindre byggnad tyckes också där ha blivit uppförd. I de följande årens räkenskaper för Danviken talas om »det nya hospitalet» och om »barnestugan vid Hammarby sjön». I slutet av århundradet voro emellertid »barnestugoägorna» lagda till Danvikens ladugård Hammarby. År 1602 betecknas området som »Barnestuguängen», och

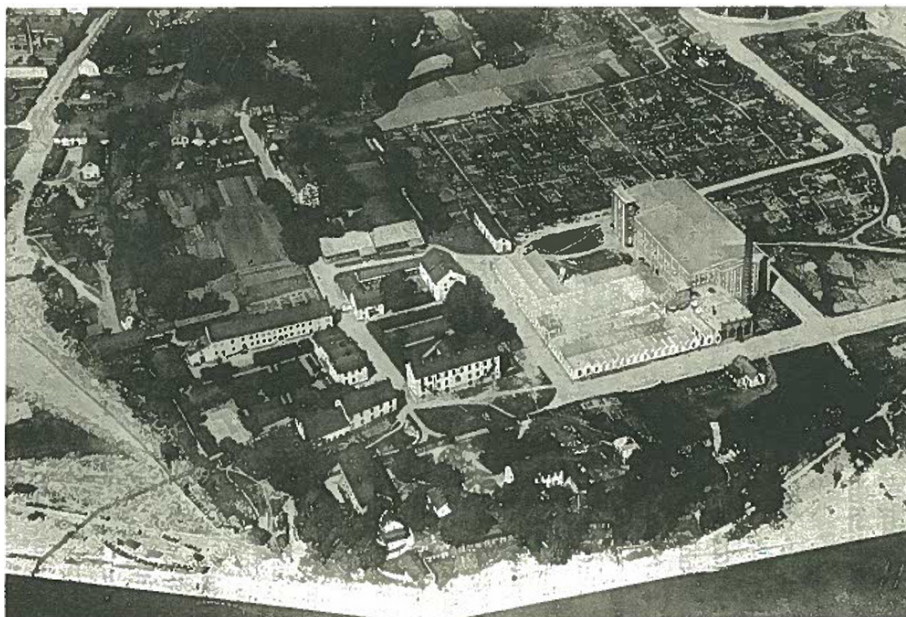
därifrån var steget ej långt till beteckningen »Barnängen», som några decennier efteråt förekommer i kontrakt om bortarrenderande av Hammarby gård.¹

På en år 1646 upprättad karta över Danviks hospitals ägor förekommer namnet icke, liksom ej heller på en karta över Stockholm omkring 1650. Där emot återfinnes namnet å en av stadsingenjören Johan Holm år 1674 upprättad karta över bredvidliggande tomter. En odaterad karta, som säkerligen härrör från 1670-talet, anger närmare Barnängens gränser, som tydligen voro med staket utmärkta.²

Barnängen sträckte sig vid denna tid från Danviks kyrkogata (nuv. Bondegatan) söderut till den s. k. Vintertullen, där vägen över den frusna Hammarbysjön hade landfäste vintertid, då trafikanterna från landsbygden föredrogo den genare vägen över isen. Västerut sträckte sig området bortåt backslutningarna från Hvita bergen, som bildade en naturlig ram för den rättsliga gränsen. Även norrut bidrogo bergssträckorna att isolera området, såsom framgår av den å sid. 25 återgivna kartskissen. Från Vintertullen i riktning mot Danviken i nordost gick en väg tvärsöver Barnängen. Förbindelsen med staden kunde nås över Danviks kyrkogata, eller om man ville undgå de många backarna, över Vintertullsgatan (nuv. Värmdögatan), som hade anknytning till den södra stadsdelens huvudstråk. Vidfogade flygbild visar än i dag de gamla gatuledemas sträckning, med Värmdögatan till vänster och Bondegatan på högra sidan. En bergplatå norrut invid Bondegatan och några klippor utåt sjön i tomtens södra del gävo med sina träd och sin kuperade terräng vildmarksinslaget åt området. Eljest var ängen låglänt eller på sina ställen sank. Till slätteräng ansågs den mindre lämplig, utan användes den huvudsakligen till sommarbete för kreatur. Hela arealen torde kunna beräknas till bortåt 30 tunnland.

¹Uppgifter benäget lämnade av kammarrådet Axel Klockhoff, som utrett frågan för ett snart utkommande arbete.

²Karta 1646 reproducerad i »Minnesskrift över Danviks hospital» (1915). Karta omkr. 1650 i Lantmäteristyrelsen. Holms tomtkartor av 1674 över »Södra förstadens östra del» i Stadsing. kont På grundval av dessa tomtkartor har rektor Carl Björling 1916 uppkonstruerat en karta över Catharina församling. Den odaterade kartan i Danviks hem.

Barnängen i fågelperspektiv.

Flygfoto 1926 n:o A 46, Oscar Bladh.

Ovisst är när Barnängsområdet började bebyggas. I Holms tomtbok av 1674 omtalas ingen uppdelning eller bebyggelse av ängen. År 1675 tyckes man ha haft planer på att vid Barnängen uppföra ett stenhus, i vilket folk, som tiggde sin föda, kunde beredas tillfälle att själv förtjäna den — således en arbetsinrättning likartad med en som redan dessförinnan inrättats i annan trakt av staden. Plats var redan utsedd genom överståthållaren, som tillsammans med Nicodemus Tessin besökte tomten. Ovisst är emellertid, om ytterligare åtgärder vidtogos.³

Några år efteråt upplätos å Barnängen tomter för industriell verksamhet — och därmed blev området för århundraden framåt inriktat på en bestämd uppgift. Kanske ansågs trakten särskilt lämplig för ändamålet, såsom avlägsen från staden och likväl liggande inom dess rayon, med tillgång till vatten och med en viss anknytning till landsbygdens trafikleder. Men kanske var det också en tillfällighet, som gav det första uppslaget, och sedan tröghetslagen, som lät området behålla den karaktär det en gång fått.

I bortåt 250 år — med endast några decenniers avbrott — har textilin-

³Överståthållaren till Sthlms magistrat 1675 20/3 (Råd. ark.).

dustrien haft sin hemvist å Barnängen. Och det område, som uppläts åt den förste, mera bemärkte fabrikanten, har sedermera nästan lika länge fått behålla sina gränser obeskurta. Först i våra dagar, i samband med förberedelserna för öppnandet av Hammarbyleden, ha delar av det stora området avskilts för att brukas till andra ändamål. Att området icke dessförinnan lockat till flitigare och mera mångsidig bebyggelse beror nog ytterst på det isolerade läget. Hammarbysjön har icke haft förbindelse med de stora vattnen, och ingen av landtrafikens pulsådorr har dragit fram här. Den sankta marken i stora delar av ängen har väl också varit föga lockande för byggnadsändamål. Kanske har det även varit en hämmande faktor, att fabriksanläggningarna århundraden igenom legat på ofri grund, då hospitalet behållit området och låtit fabrikanterna betala tomtöre. Den kontinuitet, som Barnängens historia sålunda i flera hänseenden företer, är i Stockholms annaler ytterst sällsynt — för att icke säga enastående.

Portalen i huvudbyggnaden.

BARNÄNGSMANUFAKTURENS FÖREGÅNGARE

(TILL OMKR. 1688)

DET NYDANINGSARBETE inom näringslivet, som försiggick i Sverige på 1600-talet och som stod i det närmaste samband med landets politiska makttillväxt, förde även textilindustrien fram på nya banor. Mångsidiga driftsformer kommo till användning, kapitalet gjorde sina vägande insatser, och massproduktion började bedrivas efter rationella grunder.

Liksom staten var den som i första hand hade intresse av massproduktion inom järnförädlingsindustrien — då vapen behövdes för krigsändamål — så var det också staten, som genom sina beställningar skapade möjligheter för en tillverkning av textilvaror i större skala. Vad som närmast kom i fråga, var yllevävnader, som behövdes för arméns beklädnad. De första vantmakerier eller ylleväverier, om vilka man har kännedom, ha levererat till staten. Redan 1613 lära vantmakerier ha inrättats i Uppsala, Nyköping, Arboga och Ulvesund — det nuvarande Kungsör. Bevarade räkenskaper från de två sistnämnda anläggningarna för åren 1621—1625 ådagalägga, att faktorn Hans Leffler därifrån till staten levererat stora partier både av »kiör piuk» och »gement piuk», för vilket han ägt uppbara kronans räntor av omkringliggande län. Mannen var utlänning liksom bröderna Hans och Peter Struyff från Rostock, vilka 1616 inrättade både vantmakeri och linneväveri i Jönköping, likaledes för leveranser till kronan. Under de följande åren ökades antalet dylika anläggningar ytterligare. År 1623 omtalas ett klädesväveri i Kalmar och 1646 utdelade regeringen privilegium för ett vantmakeri i Norrköping.⁴

Vad som föranledde staten att uppmuntra den rationella driften var ej blott dess eget varubehov, utan också det av tidens merkantilistiska uppfattning förestavade intresset för uppdrivande av en rationell förädlingsindustri. Sedan staten först genom utarrendering eller försäljning löst sig från den di-

⁴Räkenskaper för Arboga och Ulvesund i UB (L 103). Jfr G. H. Stråle, *Alingsås Manufakturverk* (1884) och *Kommerskollegium, Specialundersökning av textil- och beklädnadsindustrien* (1914).

rekta affärsdriften inom områden, där den själv varit företagare — exempelvis järnhanteringen — sökte den på allt sätt stimulera den enskilda företagsamheten och underlätta näringsidkarnas övergång till mera effektiva arbetsmetoder.

En driftsform, som kunde direkt anknytas till det gamla hantverket, samtidigt med att den beredde möjlighet för en omfattande produktion, var det s. k. förlagssystemet eller hemindustrien, vilken särskilt lämpade sig för beredning av textilvaror. Köpmän togo som förläggare hand om rörelsen, skaffade råmaterial, organiserade driften och ombestyrde de färdiga varornas försäljning. Själva arbetet däremot utfördes i hemmen. I vissa fall kunde arbetet också försiggå i särskilda för ändamålet uppförda byggnader, om företagaren ansåg detta mera ändamålsenligt. Det var denna sistnämnda driftsform, som brukade kallas manufaktur. Båda dessa system kunde förekomma vid sidan om varandra inom samma affärsföretag.

Vad som skilde förlagsföretagen från de gamla hantverkerierna låg sålunda inom det rent kommersiella området — massuppköp och massförsäljning. För själva arbetet kunde de vanliga skråanordningarna gälla. Mästare arbetade med gesäller och lärpojkar, vilka hade att ställa sig till efterrättelse skrånas ofta drakoniska föreskrifter. I den mån förlagsdriften utvecklades, intogs i skråanordningarna också bestämmelser om förlagsmännen, exempelvis i Stockholms klädesmakareämbetes arbetsordning 1688. Även arbetare vid de fabriksmässigt ordnade manufakturerna borde i regel tillhöra skråna.

Då emellertid kapitalisterna — vare sig de hade rörelsen organiserad som förlag eller manufaktur — behövde åtnjuta vissa förmåner för att få rörelsen i gång eller för att kunna möta dess risker, fick staten en utomordentlig möjlighet att genom medgivanden kunna uppmuntra företagsamheten. Förmånerna, som beviljades i form av individuella privilegier, avsågo vanligen frihet från vissa tullar för importerade materialier och redskap, frihet från kontributioner och utskrivningar för arbetare ocli stundom även rätt för arbetarna att slippa tillhöra något skrå.

Med sin realbetonade uppfattning om de personliga betingelserna för rörelsens uppdrivande, drog man sig ingalunda för att tillgodogöra sig den utländska arbetskraften. De internationella förbindelserna inom det politiska

området underlättade kontakten med de tjänliga föremålen. Med lock och pock sökte man draga utlänningar in i riket, och på förmåner för dem var man ingalunda njugg. Den öppna dörrens politik ifråga om personer var det medel, genom vilket man skulle få möjlighet att stänga dörren för de utländska varorna.

De åtgärder, som utöver de personliga privilegierna vidtogos av statsmyndigheterna, voro också många. Inrättandet av kommerskollegium, som skulle tillse, att rikets alla delar genom den inhemska industrien försågos med behövliga varor, anställandet av en kommissarie för manufakturerna, som skulle övervaka varornas kvalitet, utfärdandet av allmänna manufakturprivilegier i samband med anordnande av s. k. hantverkshus, som skulle få monopol på vissa tillverkningar, äro blott exempel på de otaliga försök, som avsågo manufakturerna i gemen. Därtill kommo medgivanden eller skyddsåtgärder för särskilda industrigrenar, som mer än andra ansågos värda att uppmuntra.

Bland dessa mest gynnade stod textilindustrien, som både med hänsyn till konsumtionsbehovet och tillverkningsformerna synnerligen väl lämpade sig för rationell stordrift och som därför också under århundraden framåt blev en i produktionen fullkomligt dominerande industrigren.

Införseln av tyger och beklädnadsartiklar var högst betydande i denna de pompösa vanornas tid, då lyxen ständigt stegrades jämsides med den politiska makttillväxten och de vidgade internationella förbindelserna. I hela Stockholms import ingingo textilvarorna med närmare 50 procent, beräknat på värdet — i våra dagar utgöra de ej mer än 20 procent — och förekommo där ibland rikliga mängder både av grövre tygsorter och av lyxartiklar. Det mesta klädet kom från England. Men holländarne, som denna tid behärskade en stor del av Sveriges handel, sökte också draga vinning av klädesimporten, då det påstods, att de köpte kläde i England och sedan behandlade det i sitt eget land, så att ett stycke på 100 alnar blev 120 eller 130 alnar långt, när det såldes till Sverige. Den stora importen från utlandet hoppades man nu kunna hämma eller för vissa varor rentav borteliminera, att döma av de importförbud som utfärdades.⁵

⁵Tullräkenskaper för 1685 (KA, Stora Sjötullen Riksräkenskaper). Jfr L. Magalotti, Sverige under år 1674 (utg. av C. M. Stenbock 1912).

Redan 1667 sattes så höga tullar på vissa franska kramvaror, att införsel praktiskt taget omöjliggjordes. År 1686 påbjöds, att för arméns ekipering endast inhemskt kläde skulle användas, och 1688 utfärdades förbud mot införsel av »façonerade gull-, silver- och silkestyg och band samt gemene hattar med allehanda slags knappar, snören, fransar, galoner, spetsar och knytning av gull, silver, silke, tråd, regarn, ull och hår». Då det visade sig svårt att komma tillrätta med förbudet, skärptes straffen för överträdelser, samtidigt med att förbudet utsträcktes till att omfatta ej allenast »blommerade» utan även släta sidentyger såsom »sammet, plys eller tripp samt randige och façonerade halvsidentyg». Lindrigare villkor bereddes de köpmän, som kunde visa att de själva hade vävstolar i gång eller stodo som avnämare av inhemska fabrikanter produkter. Av förbudsförordningarnas hela formulering framgår, att det ej i första hand gällde att förekomma lyxen, utan att skydda den svenska industrien.⁶

Hela denna rörelse med sin strängt merkantilistiska prägel, fick sitt starkaste uppsving efter århundradets mitt, då Christinas frikostighet med privilegier tog sig uttryck inom manufakturområdet likaväl som inom förläningsväsendet. De följande regeringarna gingo vidare på den inslagna vägen, och Carl XI med sin byråkratiska uppfattning såg givetvis i prohibitivsystemet en lyckogivande trollformel. Hans reduktionspolitik, som ej blott gick ut över de stora jorddrottarna, utan också över affärlivets kapitalbildning, stod i god samklang med importförbuden. Trots det att vid slutet av århundradet industrien nått en viss styrka, kan det dock ifrågasättas, om det icke var dess konstlade inriktning och dess starka beroende av det statliga stödet, som sedermera i högre grad än det långa kriget bidrog till dess fall.

Till väsentlig del sökte sig dessa industrier — särskilt de på lyxförbrukning inriktade — till Stockholm, som just nu, efter Claes Flemings märkliga överståthållaretid, genomgick en utveckling så betydande, att dess invånareantal fyradubblades på 30 år. Jämte vantmakerierna — om vilka mera nedan — märktes bland de privilegierade företagen sidenväveri, buldansväveri, florbandsväveri, linneväveri, kattunstryckeri, strumpmakeri, gagemakeri,

⁶A. A. v. Stiernman, Samling utaf kongl. bref ang. Sveriges rikets commerce etc. (1747 o. f.) III s. 501, 605, IV s. 895, 1012, V s. 339 m. fl. Riksreg. 1686 3/7 (RA).

hattmakeri m. fl.

Osäkert är emellertid, om alla de privilegierade företagen verkligen kommo till stånd eller om de stannade på papperet. Hela nydaningsarbetet var ju både till mål och medel synnerligen svävande, och i flera fall blevo experimenten aldrig fullföljda. År 1671 fann sig regeringen föranlåten att igångsätta en undersökning angående manufakturerna, då det visat sig, att många, som erhållit privilegier, »strax efter dess inrättande av försummelse och egen vilja låtit dem stanna». Vederbörande ämbetsverk ålades nu att »allt ifrån 1632 begynna att inquirera och noga efterse, vad var och en ifrån givne privilegieårens begynnelse och till dess ända har av kronan åtnjutit och huru stor fördel var och en publico har kunnat skaffa och inbära i proportion av åtnjutne fördelar».⁷

Fabrikanterna tyckas ej heller ha rönt så stor uppmuntran av allmänheten, som visade sig misstrogen mot de svenska varorna. En skarpsynt utlänning, som relaterar tidens ekonomiska förhållanden, påstår att det svenska klädet var mycket dåligt. Det hade ingen fasthet, det krympte mycket, om det blev vått, och var blott användbart för tarvligt folk. Man nyttjade vid tillverkningen tyska ullsorter, som icke lämpade sig för fint kläde, då den tyska ullen var hård och sträv som hästtagel. Den svenska ullen bedömdes på samma sätt — åtminstone av engelsmän.⁸

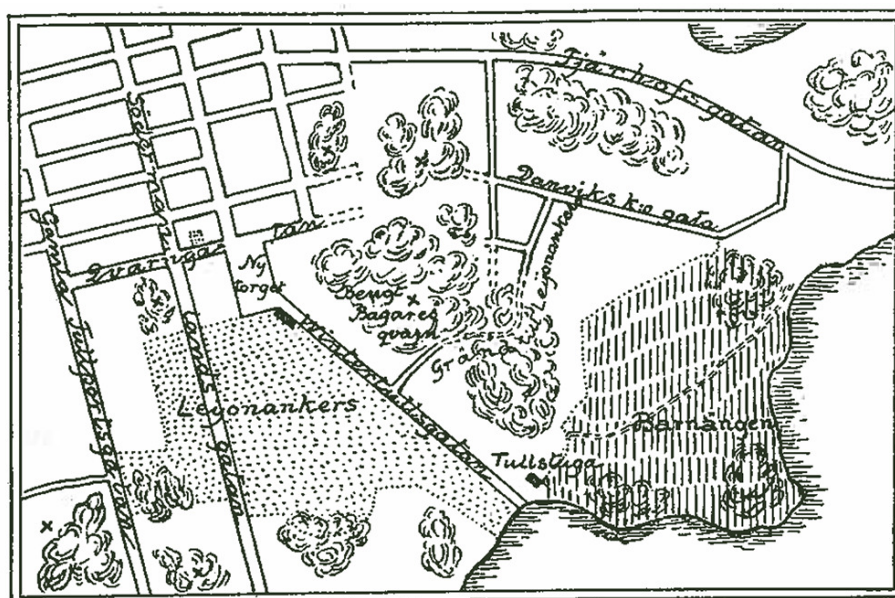
Den första klädesfabriken i Stockholm var i viss mån den korrektionsanstalt, som upprättades 1624, då borgmästare och råd införskrevo en tysk »tuktomästare» Jochim Firbrandt, vilken med ett antal medförda vävare skulle hålla vanartiga barn till ordnat arbete. Snart tillkommo emellertid flera. Så t. ex. anlades på Munkalägrät (nuv. Kungsholmen) ett vantmakeri, som 1664 inköptes av Andreas Knawer, vilken fick bekräftelse på företrädarens privilegier. På Södermalm drevs klädesmanufaktur av Daniel Leijonancker, och 1677 begärde bröderna Samuel och Henrik Tilquet, som inflyttat från Holland för att arbeta hos Leijonancker, rätt att själva få börja ett klädemakeri.⁹

⁷Stiernman, a. a. III s. 892.

⁸Magalotti, a. a. — Jfr även »Sverige för 200 år sedan, beskrifvet af engelska diplomater» (Aftonbladet 30/10 1852).

⁹Kommerskoll. Reg. (RA). Jfr Stråle a. a.

Om man bortser från korrektionsanstalten, som blev uppräningen till allmänna barnhuset i Stockholm, var Leijonanckers den enda av de nyssnämnda fabrikerna, som fick något längre bestånd. Mannen, som igångsatt företaget, var en skotte, Daniel Young, som över Lübeck inflyttat till Sverige och blivit borgare i Stockholm. Liksom många köpmän i denna de statliga förpaktningarnas tid, hade han funktioner även vid den kommersiella förvaltningen. Han var sålunda efter vartannat packhusinspektör, assessor i sjörätten, kommissarie i kommerskollegium och slutligen kommerseråd. Med sina vidlyftiga ekonomiska förbindelser — bl. a. deltog han med bröderna Momma-Reenstierna i förpaktningen av Gotland och Ösel — var han en av sin tids mest uppmärksammade affärsmän. År 1666 adlades han och antog då namnet Leijonancker.

Östra delen av Södermalm 1674.

Kartan konstruerad 1929.

Redan dessförinnan hade han börjat industriell verksamhet, då han 1662 tillsammans med rådmannen Hans Olufsson fått privilegium att inrätta ett »förmänt linneväveri», som förlagts till Södermalm. Några år efteråt hade han också därstädes, invid det nuvarande Nytorget, ett vantmakeri i gång. När detta inrättades är ej fullt klart. År 1668 anhöll han hos kommerskollegium

att få låna tio soldater »till sin manufakturs fortsättande», och följande år erhöill han »för mera folks och mästars införskrivande rätt att mynta koppar och därav njuta slageskatten för att såmedelst få hjälp och assistance sitt verk att upprätthålla till det gemene bästa och landsens välfärd». Det område, han ägde i Catharina församling, hade en betydande omfattning, då det sträckte sig längs hela Vintertullsgatan över Södermanlandsgatan bort till Gamla Tullportsgatan, såsom framgår av ovanstående karta.¹⁰

År 1672, då Leijonancker anhöll att få göra leveranser till armén, företogs en undersökning av hans manufaktur genom några köpmän. Därvid befanns, att hans verk »nu på en tid märkeligen haver tilltagit både in quale et quanto så att köpmännen själve nu voro benägne att avhandla honom en hel hop varor, emedan de darsammastädes dem för bättre pris och dugeligare kunna bekomma än utrikes». Själv var han också beredd att låta några av de inflyttade hantverkarna slå sig ned i Stockholm och bliva borgare, då han skulle »giva dem förlag av materialier, som de till sitt arbete behöva». Efter sålunda verkställd utredning tillstyrkte kommerskollegium hans utnämning till »Kungl. Maj:ts factor», vilket innebar, att han med sina tillverkningar skulle »få betjäna Kungl. Maj:ts hov samt militiestat».¹¹

Liksom de flesta av tidens manufakturister hade Leijonancker tvister både med sina arbetare och med dem som kontrollerade hans tillverkningar. Med sina kompanjoner processade han om affärernas skötsel och med sina konkurrenter låg han i delo om leveranserna till kronan. Rättsbegreppens upplösning under reduktionens våldsregim gav givetvis näring åt varjehanda brännbart stoff, men uppenbart är också att Leijonancker såsom en självständig herre hade särskilda förutsättningar att råka i delo med andra.

Någon lönande affär blev ej heller hans företag. År 1674 nödgades han till hovrättsrådet Sven Franc för en skuld på 43 358 daler k:mt pantförscri-

¹⁰Redan 1659 var Young bosatt på Södermalm (Personhistorisk Tidskr. 1929 s. 85). Jfr tomtröreslängd över Södra förstaden 1681 och 1687 (Sthlms stads ark.), samt Stråle, a. a., Magalotti, a. a. och Per Sondén, Bröderna Momma-Reenstiema (Hist. Tidskr. 1911). Kartan är konstruerad med ledning av Joh. Holms tomtkartor av 1674 och Carl Björklings å sid. 14 citerade karta, där dock flera misstag förekomma (Stadsing.-kont.). Barnängsområdet är inringat efter en Danvikshem tillhörig karta, som synes härröra från 1670-talet.

¹¹Kommerskoll. Reg. 1672 7/5 (RA).

va hela sin fasta egendom, och följande år, då en eldsvåda hemsökte verket, fick han ånyo fly till den kungliga nåden. Med hänsyn till »hans lovlige och för fäderneslandet nyttige hantering» beviljades honom nu ej blott »prompt betalning för såväl 1674 som innevarande års leveranser», utan också andra förmåner. Carl XI gjorde emellertid ingenting för intet, utan fick Leijonancker för de njutna förmånerna — särskilt för den tullfria myntningen — år 1681 lämna Kungl. Maj:t »arrest» på all sin egendom så att han den därefter »ej mera som sin egen besuttit haver».¹²

Då Kungl. Maj:t år 1686 på allvar gick in för att giva de svenska företagen monopol på arméleveranserna nämndes särskilt vantmakerierna i Stockholm såsom lämpliga furnissörer, »så länge klädet är alltid så gott som de främmande det ville leverera». Och främst bland dessa stod givetvis Leijonanckers.

Vid sin död, som inträffade i början på år 1688, hade Leijonancker icke lyckats bättra upp sina affärer, utan fingo kreditörerna övertaga boet. Många gjorde emellertid anspråk, däribland kronan, som begärde hela kvarlåtenskapen såsom ersättning för de privilegier, som en gång beviljats denna »för fäderneslandet nyttiga hantering»! En vid sjön stående träbyggning hade Leijonancker »donerat och skänkt till klädesmanufacturens framgång». Vid en uppgörelse 1690 anhöll Stockholms klädesmakareämbete hos Svea hovrätt att bliva bibehållen vid rätten till denna byggning, som nu skulle borttagas och vid Barnängen uppsättas.¹³

Denna flyttning stod säkerligen i samband med den planläggning av ett manufakturverk vid Barnängen, vilken just då igångsatts av en man, som redan före Leijonanckers död fått privilegium att anlägga ett klädesmakeri — nämligen Jacob Gavelius.

¹² Svea hovr. dom 1690 15/7 m. fl. handlingar i processen (UB, W. 1668).

¹³ Skr. insin. 1690 24/5 (UB, W. 1080).

Stockholms klädesvävares sigill.
Skråhandlingar, Nordiska museet.

JACOB GAVELIUS-LAGERSTEDT OCH HANS ANLÄGGNING

(OMKR. 1687–1698)

JACOB GAVELIUS var född i Jönköping 1655 och yngste son till assessorn i Göta hovrätt, Jacob Larsson Gavelius. Denne härstammade från Gefle och hade därifrån tagit släktnamnet, i det han först kallat sig Gevaliensis och sedermera Gevalius och Gavelius. Hans äldste son, Magnus Gavelius, var statskommisarie i Pommern och överinspektör vid licenterna därstädes, när han 1682 adlades med namnet Lagercrantz.

Otänkbart är icke, att han var befryndad med en annan från Gefle härstammade släkt med samma namn, vars mest bekante medlem var Peder Gavelius, som 1645 var justitieborgmästare i Stockholm. Från denna släkt leda ätterna Adelstiema, Cederschiöld, Cronstedt och von Gavel sitt ursprung.

Sedan Jacob Gavelius genom vidsträckta resor skaffat sig erfarenhet i köpmansyrket, har han redan i unga år etablerat sig i Stockholm. Antagligt är, att han var bosatt där redan 1680, då han gifte sig med Maria Bartels, dotter till den bekante Stockholmsköpmannen Lydert Bartels, som några år efteråt adlades med namnet Adlersköld. Han har tydligen specialiserat sig på import av utländskt kläde för arméns räkning, att döma av en del transaktioner, vid vilka han omtalas.

Vid ett tillfälle — det var 1683 — hade packhusinspektoren konfiskerat ett parti kläde, därför att det icke vederbörligen angivits. Då det emellertid visade sig, att Gavelius »vid öppnandet och besiktigandet strax i begynnelsen sagt sig intet kunna fullkomligen angiva alnetalet», hade vederbörande funnit skäl befria klädet från konfiskationen. En annan gång begärde och erhöll han Kungl. Maj:ts tillstånd att i kopparmynt i stället för kurant silver få betala tullen »för det kläde, han till gardets mundering inkomma låtit».

Svårare att avgöra var en begäran han framställde om lättnader i tullen för ett parti kläde, som levererats av vant- och raskmakeriema i Stettin. Kommerskollegium ansåg sig icke kunna tillstyrka en dylik förmån, då den skulle »mycket hindra och alldeles trycka och ruinera Kungl. Maj:ts inrikes manu-

fakturer, de där intet kunna komma sig före och i deras förhavande avancera och förbättras så länge de samme varor för ringa tull införas, som manufakturisterna eljest här i riket tillverka kunna». I stället förordade kollegiet, att de stettinska vantmakerierna skulle få leverera till garnisonerna i Pommern, Bremen och Livland.¹⁴

Ett pikant inslag hade en rent personlig tvist, i vilken Gavelius var invecklad under sina relationer med tullen. En tulltjänsteman, Sven Andersson, hade vid ett tillfälle vägrat mottaga »en bankens kassasedel» i betalning för tull, under åberopande av att sedeln var alltför gammal. Detta hade retat Gavelius. En stund efteråt gick Sven Andersson förbi honom, när han stod vid Järntorget med handelsman Suuk och några andra bekanta. Gavelius rusade nu på tullmannen och slog honom, så att han blödde i näsa och mun och så att kappan flög av Gavelius och vecklades kring hans fötter. Tvenne gardesbussar fasthöllo därefter Sven Andersson, och »när Gavelius honom sparkade, avhöll Suuk honom därifrån och sade: slå intet». Förhör hölls sedermera inför tullförvaltare Cronskiöld om detta veritabla slagsmål — men huruvida det ledde till menlig efterverkan för någondera parten, förmäler ej historien.¹⁵

Även med Leijonancker var Gavelius vid flera tillfällen i delo, då de konkurrerade om klädesleveranserna till armén. Gavelius såsom importör hävdade den utländska varans företräde och påstod, att Leijonancker icke kunde nöjaktigt fullgöra leveranserna. Vid ett tillfälle skall Leijonancker ha erbjudit Gavelius att bliva delägare i vantmakeriet, men denne vägrade.¹⁶

Tydligen har Gavelius haft sin affär på Södermalm, som just vid denna tid — under Stockholms kraftiga uppsving — blev alltmera beaktat. Visserligen var Åsön, som Söder kallades, till största delen bebyggd med kåkar i oregelbunden placering, med de många höjderna krönta av väderkvarnar och med trädgårdar och åkerland utströdda här och var. Men adeln hade också här börjat uppbygga sina malmgårdar, och Carl Gustaf hade t. o. m. planer på att hit förlägga slottet och göra staden till ett annat Edinburgh. Och jämför man

¹⁴Kommerskoll. Reg. 1683 24, 4; Kommerskoll. t. K. M:t 1685 22/9, 1686 11/3. Riksreg. 1686 19/2 (RA).

¹⁵Biographica L. 5 (RA).

¹⁶Stråle, a. a.

det reglerade området då och nu, så är skillnaden ej så stor som man i förstone kan förmoda, ty de gator, som sträckte sig ut åt tullarna och kring Åsöns mittparti, hade redan då fått den riktning, som de sedermera behållit. Först i våra dagar har man vid gaturegleringen i dessa trakter tagit vid där 1600-talet begynt.

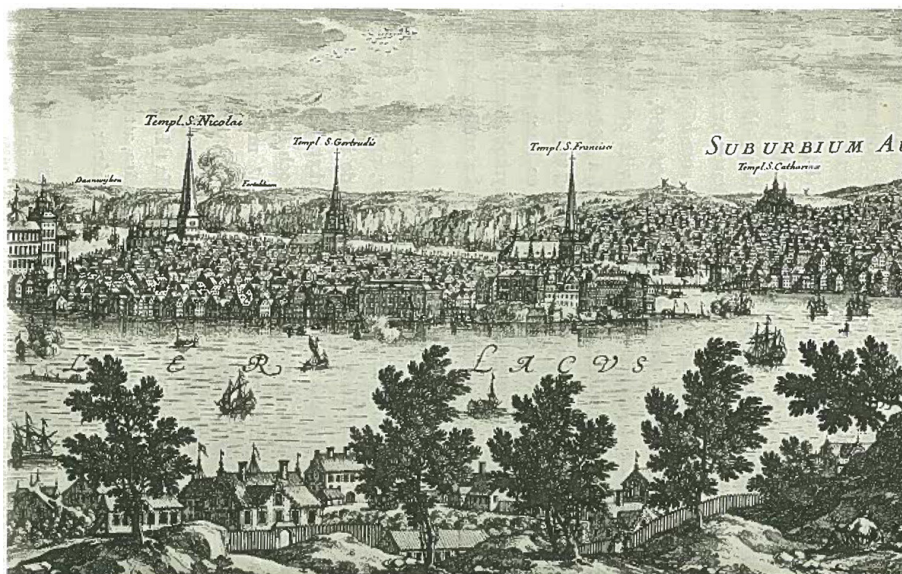
Med det vaknande intresset för Åsön var förmodligen denna trakt särskilt lämpad för de tomtspekulationer, som uppblomstrade i reduktionens spår, då statsmakterna gingo hårdhänt fram över den privata äganderätten och bragte både jordägare och borgare till ruin. Gavelius har tydligen förstått använda sig av den lägliga situationen under de förvirrade ekonomiska förhållandena, och gång på gång omtalas hans namn vid tomtköp och försäljningar.

Sålunda har han redan 1685 sålt en tomt vid Vintertullsgatan (nuv. Värmdögatan), belägen i närheten av Leijonanckers gård. År 1689 låter han uppbjuda sin panträttighet i ett hus vid Smedjegatan (norra delen av Västerlånggatan) och i två små hus vid Skeppsbron. År 1690 bor han själv å Södermalm i södra kvarteret, där även hans husfolk omtalas vid de tider, då borgerskapets legohjon ålades kontribution. I samma kvarter har han också en kvarn, vilken tydligen är identisk med en, som börjat byggas 1685, men som »kommit till sin perfection» först 1689, då politikollegium klagade över att kvarnen var Danviks odalkvarn till prejudice. År 1693 utbjuder han sin trädgård å Södermalm, belägen nedanför Bengt Bagares kvarn — som låg ungefär där Sofiakyrkan nu ligger — och 1695 har han köpt en tomt vid hörnet av Nygatan och Skolstugugränden (nuv. Storkyrkobrinken).¹⁷ Slutligen har han tillhandlat sig de Leijonanckerska anläggningarna, varom mera nedan.

I sin ställning som klädesleverantör för armén var Gavelius direkt påfordrad att söka manufakturprivilegier, när arméleveranserna 1686 helt och hållet reserverades för de inländska vantmakerierna. Han gick också omedelbart till verket. Redan samma år företog han en resa till Frankrike, England och Holland för att studera klädestillverkningen. I början på 1687 meddelade han Kungl. Maj:t, att han ämnade vid »Tyresö eller någon annan läglig och be-

¹⁷Stockh. Rådst. civilprot. 1685 7/9, 1689 23/9, 1693 28/8; Uppbudsprotokoll 1695 4/2 (Rådsh. ark.). Taxering över borgerskapet å Södermalm 1690 m. fl. år. (Stad. ark.). Gyllenstiema till Pol. coll. 1689 10/5 (UB. W. 1038).

kväm plats» låta tillverka kläde och boj av allehanda slag. Då han vid första öppet vatten ville hitförskaffa tjänliga hantverkare från främmande länder, men icke kunde begära, att dessa skulle lämna sina hemorter, innan de visste, vilka förmåner de här skulle få åtnjuta, anhöll han om upplysning härutinnan. K. Maj:t bemyndigade kommerskollegium pröva ärendet och utfärda privilegium.

Staden och Söder från Kungsholmen, 1660-talet.

Dahlbergs Suecia.

Den 7 april 1687 erhöll han det begärda privilegiet, som medförde de sedvanliga friheterna för hantverkarna jämte lättnader i tullen för »råmaterier av ull, färger och verktyg till manufakturerna».

Tyresö herregård i Södertörn, där Gavelius tänkte anlägga sitt manufakturverk, innehades vid denna tid av grevinnan Maria Sofia De la Gardie, änka efter riksrådet Gustaf Gabrielsson Oxenstjerna. Efter mannens död hade grevinnan vid sitt gods uppdrivit en industriell rörelse, som i hennes sociala krets var enastående till och med under denna av livskraft sjudande tid. Redan 1664 hade hon fått privilegium på ett vantmakeri, från vilket leveranser skulle göras till kronan, och snart anlades även ett mässingsbruk och ett oljeslageri. Jordbruket vid hennes egendom uppdrovs till en ansenlig höjd, och på egna fartyg fraktade hon både råvaror och fabrikat.

Redan i mars 1687 — således innan privilegiet utfärdats — upprättade Gavelius kontrakt med grevinnan om förhyrande av hennes vantmakeri. Hela anläggningen med verkstäder och stugor skulle från nästkommande Johannis överlätas till Gavelius på fyra år mot ett årsarrende av 1 200 daler k:mt. Rörelsen begynte också, fast den endast blev av kort varaktighet. I augusti 1687 klagade Gavelius över att de kontrakterade byggnadsarbetena ännu icke voro slutförda, och i juni 1689 beskärnade sig grevinnan över att hela rörelsen redan var på väg att avflytta, då hon förnummit att »från överskäreriet redskapen bortföras, folket dädanflytter och alle husen öde lämnas och alldeles förfalla».¹⁸

Omkastningen i planerna stod säkerligen i samband med kommerskollegii obenägenhet för fabriksanläggningar på landsbygden, då städerna därigenom gingo miste om en del skatteinkomster. Men det som for Gavelius själv fällde utslaget var nog Leijonanckers död på våren 1688, då chanser yppade sig för honom att få igång en klädesfabrik i Stockholm, sedan marknaden lättat genom konkurrentens fränfälle.

Handlingar, som fullt klarlägga sammanhanget mellan Gavelius' och Leijonanckers företag, hava icke påträffats. Man vet emellertid, att Gavelius själv tillhandlat sig Leijonanckers anläggning, som sedermera innehades av hans arvingar. Enligt en år 1705 utfärdad konfirmation å köpet skall Gavelius för egendomen ha betalt 20 000 daler k:mt.¹⁹ Då man dessutom vet, att Gavelius hade klädestillverkning redan innan han tog Barnängen i besittning och att en fabriksbyggnad flyttades från Leijonanckers tomt till Barnängen 1690, ligger det nära till hands att antaga, att Gavelius redan kort efter Leijonanckers död — då dennes egendom gick till kreditorerna — tillhandlat sig dennes fastighet för att där uppdriva sin planerade industri. Kanske ha de svårigheter, som tydligen mött att i denna de tilltrasslade rättsförhållandenas tid få fullt klara papper på äganderätten, förmått honom att i stället söka sig till det närbelägna Barnängsområdet för att finna en lämplig plats för sitt företag.

Just vid denna tid har man de första uppgifterna om Barnängens bebyg-

¹⁸Handlingar om Tyresö och Gavelius' arrende i De la Gardiska saml. Oxenstierna 12 (Lunds Univ. bibl.).

¹⁹K. M:ts konfirmation 1705 10/7 (RA, Biographica L. 9. b).

gelse — sedan de förut omtalade planerna på en korrektionsanstalt gått om intet. År 1688 innehade färgarmästaren Hans Westman därstädes en tomt, för vilken han av Stockholms politikollegium — den högsta myndigheten över Danviks hospital — uppmanades betala tomtöre till hospitalet. Troligen har han tillträtt arrendet kort förut, då det 1691 talas om, att tomten var honom »för någre år sedan inrymd». Följande år kallades Westman klädesvävare, och av allt döma har han förskaffat sig tomten för sin industriella verksamhet. Vid samma tid tog han i sin lära några pojkar från Danviken.²⁰

Gavelius synes ha börjat sina underhandlingar om tomtupplåtelse först något år efter Westman. Han gick emellertid fram efter större linjer än denne, då han siktade på tomtens användning för en omfattande industriell verksamhet. De uppblomstrande manufakturerna behövde nämligen någon tjänlig plats, »varest de kunde bygga och hava något utrymme för deras ramar och annat, som därvid fordras». Dessutom kunde någon del av ängen upplåtas till bostäder åt hantverkare. Ägarne, som icke ansågo ängen av sådan beskaffenhet, att något hö därpå kunde bärgas, hade dittills endast utnyttjat den »till ett blekeställe» — tydligen Westmans tomt — samt »till mulbete om sommaren för några få kor eller hästar». De hälsade därför med tillfredsställelse Gavelius' initiativ, som kunde bereda Danviken bättre tillgångar till de fattiges bästa.

Genom stadsmyndigheternas försorg igångsattes nu en uppmätning av ängen, och en plan för bebyggelsen utarbetades. Mätningen utfördes av stadsingenjören Johan Holm, men av allt att döma hade även Jean de la Vallée — riddarhusets ryktbare arkitekt — med planen att skaffa. Denne, som bl. a. uppgjort det ovan antydda projektet till slottsbygge på söder, var vid denna tid kommissarie för manufakturerna och samtidigt preses för stadens ämbets- och byggnadskollegium. Planen för Barnängen fick med sina raka gator och sitt inbyggda torg en utpräglad fransk karaktär, som osökt för tanken till den franskfödde konstnären. De till vår tid bevarade utkasterna visa flera varianter, men i alla har torget och gaturegleringen samma prägel. I all sin enkelhet är planen av intresse såsom den första, vilken »utgår från torget för att skapa ett

²⁰Stockholms pol. koll. prot 1688 11/12, 1691 12/5, 1692 27/9 m.fl. (Råd.h.ark.). Jfr Anna Stina Julin, Färgaregården vid Barnängen (St Eriks årsbok 1922).

stadsparti och den enda i Stockholm, som nära ansluter sig till franskt 1600-tal.²¹

Planen framlades den 30 januari 1691 för magistraten, som gav den sitt godkännande. Den 28 februari tillskrev magistraten överståhållaren och relaterade ärendets gång, med anhållan om »gunstigt betänkande» över förslaget.²²

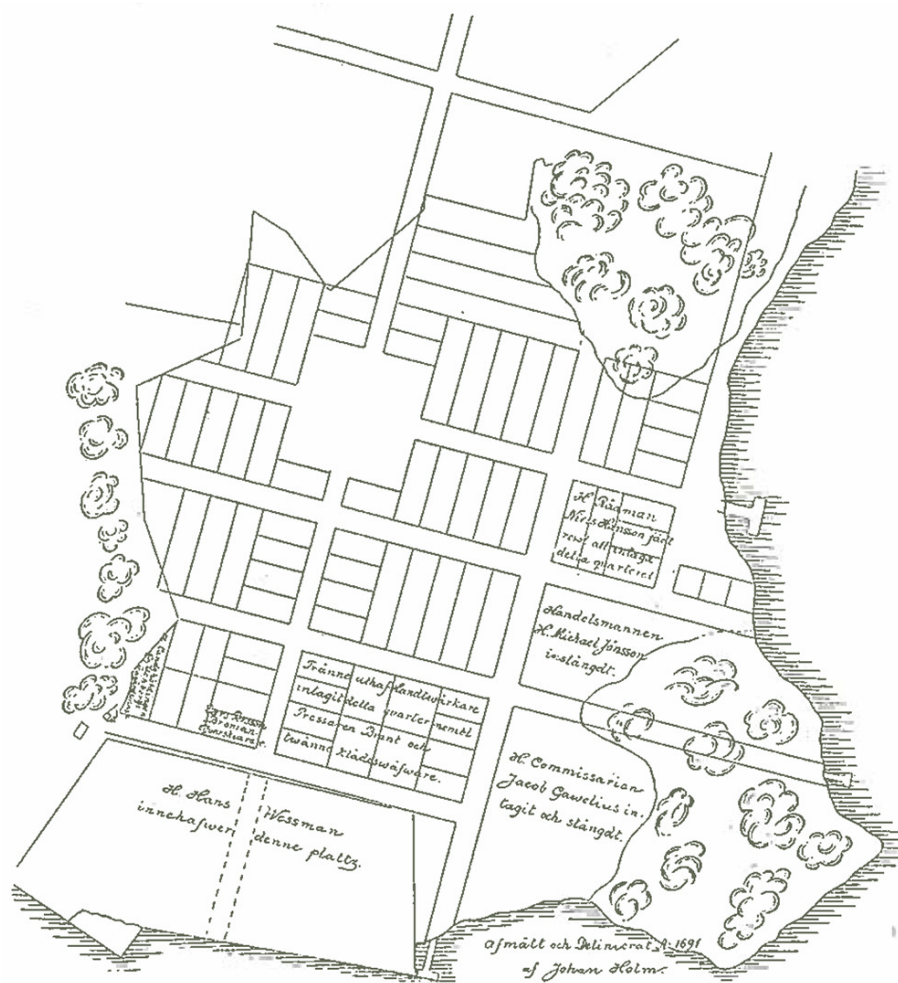
Gavelius var emellertid redan dessförinnan så säker på utgången, att han vidtog anstalter för bebyggandet. Den 17 februari, då hans planer för första gången omtalas i politikollegii protokoll, anmäldes därstädes av en tjänsteman, att han »idag sett stockar bäras på Barnängen, befruktandes, det torde commissarien herr Gavelius göra någon begynnelse till instängande av den föreslagna platsen förrän han därtill bekommit lov och tillstånd».

Den 21 mars 1691 — sedan politikollegium haft ingående överläggningar rörande upplåtelsens lämplighet — gav emellertid magistraten det begärda tillståndet, som innebar, att Gavelius fick arrendera och inhägna en del av Barn ängen för sin klädesmanufaktur. Efter denna tid har tydligen vidstående variant av tomtkartan upprättats, eftersom den upptar Gavelius bland tomtinnehavarna.²³

²¹Se därom Ragnar Josephson, Stadsbyggnadskonst i Stockholm intill år 1800 (1918). Den hos Josephson, s. 137, återgivna skissen (UB, Topographia pl. 4139) är säkerligen den äldsta av de bevarade, då Gavelius ännu icke nämnes som tomtinnehavare.

²²Magistratens prot. 30/1, registratur 28/2 1691 (Råd. ark.).

²³Tillståndsbrevet har ej påträffats i något registratur, men datum återopas i flera handlingar. Jämte den här återgivna kartan finnes i Stadsingenjörskontoret en variant av 1692, där tomterna äro numrerade.

Stadsplan för Barnängen 1691.

Samtida karta. Danviks hem.

Nu följde emellertid årslånga underhandlingar mellan politikollegium och Gavelius, som icke kunde enas om den arrenderade tomtens omfattning och om tomtörets storlek. Med åberopande av stadsingenjörens karta ville Gavelius inskränka sitt arrende till en del av tomten, medan politikollegium däremot önskade till honom överlåta hela området med undantag av det, som Westman redan innehade. Kollegiet begärde 500 daler k:mt i årligt tomtöre för hela ängen, men Gavelius nedpressade priserna gång på gång. Efter muntliga överenskommelser uppsattes kontrakt vid flera tillfällen. Gavelius kom emellertid med undanflykter och vägrade underteckna. Än klagade han över

det oskickliga leverne, som fördes i några på området uppsatta stugor, än ville han ha bort några krogar, som voro honom till prejudice, än hade vägen till Barnängen blivit spärrad av en färgare, som med lovlige ämbetskollegii tillstånd fått upprätta sitt färgeri på Vintertullsgatan. Sannolikt sammanhängde tveksamheten med det oklara rättsförhållandet i fråga om Leijonanckerska tomten. Lyckades Gavelius hävda den fulla äganderätten till denna, hade han knappast anledning lägga sig till med hela det väldiga området vid Barnängen.

För kollegiet var det onekligen generande, att flera personer, över vilkas bosättning inom området Gavelius klagade, fått ämbetskollegii tillstånd att där slå sig ner, trots det att området var till en annan upplåtet. Då en borgmästare och en rådman 1697 besökte platsen för att närmare förhöra de personer, som tomter därstädes »intagit och bebyggt», konstaterades, att överskäraren Lars Broman och innehavaren av Nacka krog, Hans Hermansson, drevo krögeri inom Barnängsområdet, som dessutom var bebyggt av trädgårdsmästaren Per Jakobsson och klädesmakaren Johan Danielsson. Politikollegium sände också ombud för att undersöka de av Gavelius påklagade förhållandena, men till någon slutuppgörelse ledde det ej.

Då Gavelius ej heller betalade tomtören för de löpande åren, nödgades man till slut gå processvägen och instämma honom till slottskansliet — överståthållareämbetets föregångare. Samtidigt skulle han också citeras för kämnärsrätten, »därest man uti slottskansliet, som befruktas, icke skulle obtinera nöjaktigt utslag, emedan herr Gavelius lärer hava åtskillige inkast». Över slottskansliets resolution besvarade sig Gavelius i Svea hovrätt, som den 18 februari 1698 resolverade, att »rätten i ett så stridigt mål icke kunde pålägga Gavelius att betala de fem årens arrende å 320 daler årligen», utan prövade skäligen att lämna politikollegium fritt att lyfta och till sig taga de penningar Gavelius för fyra års tomtören insatt i banken.

Först nu kunde slutlig överenskommelse uppnås, och den 29 mars 1698 träffades mellan politikollegium och Gavelius formligt avtal om upplåtelsen. Gavelius förband sig nu att för tiden 1 januari 1692 till 31 december 1697 betala 180 daler k:mt årligen och att därefter från och med 1698 erlägga 200 daler per år. Det sålunda upplåtna området omfattade dels »den tomt han först och ifrån begynnelsen för sig å part låtit instänga av Barnängen», dels två små

tomter, han sedermera inköpt av Hindrich Brant och Johan Danielsson, dels slutligen »den övriga delen av ängen, som fuller av honom är instängd, men ännu finnes obebyggd och för ögonen står*. För de övriga tomterna däremot, som faktorn Hans Westman, handelsmannen Michael Jönsson, handelsmannen Nils Jöransson och de ovannämnda Jacobsson, Hermansson och Broman »hava för detta intagit och bebyggt», skulle Danviken enligt särskilda avtal själv uppbära tomtören och avgifter. Om Gavelius ville upplåta någon del av området till andra, så skulle dylikt köp konfirmeras av politikollegium, sedan först »var 30:de penning och en halv procent av köpeskillingen» erlagts till hospitalet.²⁴

Under de år, underhandlingarna pågått, hade Gavelius drivit och efter hand utvidgat sin tillverkning för beklädnad av armén. Att han redan 1690 levererade från egna tillverkningar framgår tydligt av ett utlåtande, som kommerskollegium i januari 1691 avgav angående leverans till garnisonen i Riga och vari talas om att »både Gavelius och Westman varit tämligen sysselsatte och med de regementens beklädnad ockuperade, som kläde och boj av dem betingat». I sin nyssnämnda skrivelse av 1691 framhåller också magistraten, att Gavelius »denna manufakturen till icke ringa del uppehåller». Ännu drevs rörelsen tydligen vid det Leijonanckerska verket, samtidigt med att arbete utlämnades åt mästare i hemmen.²⁵

Redan 1691 började emellertid byggnader uppföras vid Barnängen. Enligt vad en av Gavelius' närmaste efterträdare uppger, lades detta år grunden till den långa stenbyggnad, som i våra dagar ligger till höger om huvudingången. Det då uppförda huset var visserligen av trä, men hade samma omfång som det nuvarande. Sedermera uppväxte ytterligare byggnader kring den öppna gården efter en plan, som för århundraden framåt kom att behärska anläggningen. Den franska regleringsplanen för Barnängsområdet blev däremot icke förverkligad, då inga nya industrier sökte sig till platsen och Gavelius ej

²⁴Ovanstående uppgörelser äro belysta i politikollegii protokoll 1691—1698 (Råd. ark.). Å kartan 1691 (sid. 37) omtalas jämte Michael Jönsson en Nils Hansson som tomtägare. Då 1698 års brev endast påträffats i avskrift (Danviks hem), är det möjligt, att »Nils Jöransson» där är felskrivet för Nils Hansson, vilken sålunda skulle haft kvar sin tomt ännu 1698.

²⁵Kommerskoll. t. K. M:t 1691 27/1, 3/11 (RA).

hade tillräckligt många arbetare att utplacera. Ovisst är, om Gavelius själv kom i besittning av de två tomter, som 1691 tillhörde Michael Jönsson och Nils Hansson eller om de först av hans närmaste efterträdare blevo införlivade med komplexet. I varje fall synes Barnängen ha blivit centralpunkten för Gavelius' egen industri redan innan han tecknade det definitiva kontraktet om villkoren för arrendet.

En utredning, som 1693 företogs av kommerskollegium för åstadkommande av en fördelning av arméleveranserna mellan rikets alla vantmakerier, är för själva rörelsen synnerligen belysande. Man beräknade, att landsregementen till fot i fredstid behövde nya kläder endast vart sjunde år, »emedan de icke oftare bära dem än vid regementsmöten och generalmönstringar», medan däremot Kungl. Maj:ts livgarde och garnisonerna vart annat år borde beklädas. Regimentena skulle fördelas på de olika vantmakerierna, så att Stockholmsföretagen erhöles leveranserna till livgardet och 14 landsregementen samt garnisonerna i Dalarö, Finland och Östersjöprovinserna. För detta ändamål behövdes årligen 39 605 alnar kläde. Norrköpingsmanufakturerna skulle mottaga beställningar från 7 landsregementen samt garnisonerna i Kalmar och Jönköping jämte hela amiralitetet till en sammanlagd kvantitet av 10 891 alnar årligen. Göteborgs stad kunde endast anskaffa till Gustaf Mackliers regemente samt den närliggande fästningens garnison, tillsammans 2 493 alnar. Från manufakturerna i Malmö beräknades en leverans av 4 331 alnar, avsedd för garnisonerna i Skåne, Halland och Karlshamn. När regimentena till häst skulle förses med kappor och rockar — vilket dock rusthållarna och icke Kungl. Maj:t hade att betala — skulle de 8 regimentena i norra delen av Sverige jämte Finland hänvisas till Stockholm, de tre regimentena i Östergötland, Västergötland och Småland till Norrköping samt regimentena i Skåne och Blekinge till Malmö.

Emellan de två manufakturverken i Stockholm fördelades vederbörande regimenten så, att Gavelius fick på sin lott de livländska garnisonerna, Kungl. Maj:ts livgarde, Södermanlands, Jämtlands, Västerbottens, Tavastehus, Björneborgs, Österbottens och Viborgs regimenten samt 8 kavalleriregimenten, nämligen Kungl. Maj:ts drabanter. Livregementet, Bohusläns, Jämtlands, Åbo och Björneborgs, Nylands och Tavastehus, Viborgs och Nyslotts

regementen jämte överste Weinholtz dragoner. Westman däremot fick omhändertaga garnisonerna i Ingermanland, Viborg, Nyslott och Dalarö samt 8 regementen till fot.

Oaktat Gavelius tydligen fick lejonparten av leveranserna, var han icke tillfreds. Han framhöll för kommerskollegium, att hans andel icke stod i proportion till vad han kunde tillverka och att han i sitt manufakturverk nedlagt ett ansevärt kapital, under det att Westmans verk »är av ett fast ringare värde». I sitt magasin hade han dessutom alltid större förråd av färger, ull och andra materialier. Kollegium ansåg sig emellertid icke kunna taga hänsyn till detta. Den repartition, som av kollegium föreslagits, blev också av Kungl. Maj:t godkänd, varjämte vissa bestämmelser utfärdades till kontroll av ullinförseln och förekommande av lurendrejeri.²⁶

Inför detta utpräglade monopol framträdde emellertid en tredje part med fordringar. Det var hantverksmästarna, som icke med blida ögon kunde se, att de ställdes i andra hand. Redan på våren 1694 anhöll klädesmakareämbetet i Stockholm att få göra leveranser till gardet. Då denna anhållan avslogs, gjordes en förnyad framställning i januari 1696, denna gång med en vidare räckvidd. Ämbetet yrkade nu, att mästarna skulle få leverera direkt till armén, hellre än »att en person allena må hava nyttan av ett så important verk, som 100 mestare kunna hava sin föda och uppehälle av». Faktorerna ville icke lämna förslag utan att nerpressa lönerna och beskyllde dessutom mästarna för att ha undansnillat ull, om den levererade vikten icke fullt kunde redovisas. Mästarna önskade nu i stället leverera direkt till klädekammaren efter hand som de hade 1 000 alnar färdiga.

²⁶Kommerskoll. t. K. M:t 1693 11/4 (RA), Stiernman a. a. V s. 432.

Barnängens äldsta byggnad, i nuvarande skick.

Färgaregården å Westmans tomt, i nuvarande skick.

Skrivelsen remitterades till kommerskollegium, som emellertid icke ville tillstyrka klädemakamas begäran. För kronan var det olägligt att behöva lagra varor, som endast borde levereras i mån av behov, då de eljes »av ohyra bleve fördärvade, eftersom de grova kläden icke utan särdeles skötsel tåla länge att ligga». Gavelius hade erbjudit mästarna leveransen till Livland och till och med velat överlåta till dem hela sitt manufakturverk, om de velat utlösa honom därur, och även Westman hade förklarat sig benägen att avstå sitt företag. Kollegium hade därefter erbjudit mästarna den livländska leveransen och även ställt i utsikt arbete för något annat regemente, men de hade förklarat sig oförmögna till ett sådant åtagande och icke velat förbinda sig till annat än att efter hand leverera 1000 alnar i sänder. Att på sådana villkor anförtro dem något, vore emellertid alltför äventyrligt för Kungl. Maj:t. Uppgåelsen med förmögna faktorer, som i hast kunde skaffa stora partier ur sina förråd och magasin, vore långt mera betryggande än en uppgörelse med medellösa mästare, som icke kunde skaffa varken ull eller materialier och långt mindre hålla några varupartier tillreds. Om repartitionen rubbades, torde faktorerna komma att nedlägga sina verk, då förtjänsten var ringa och ullprisen stigit mycket, samtidigt med att åtkomsten försvårats, sedan England utfärdat exportförbud för ull. Dessa besvärligheter vore anledningen till, att Gavelius från nyåret indragit mästarnas arbete »och icke velat giva klädesvävarna utom huset något mera förlag». Om mästarnas begäran nu bifölles, och Gavelius' redan färdiggjorda varor bleve liggande, vore han på en gång ruinerad, utan att ändå mästarna därmed blivit hulpne. Kollegium ansåg därför bäst, att klädesvävama »antingen hos vissa köpmän eller ock hos commissarien Gavelius och Westman söka att få förlag och arbete». Då grovt kläde var belagt med så hög tull, att det icke med någon profit kunde i Sverige införas, fanns inom landet avsättningsmöjlighet för stora partier inhemskt kläde. Faktorerna borde därför icke betagas några leveranser, men väl tillhållas att betjäna sig av klädemakarnas arbete, »på det också desse, så väl därav som av den tillverkning, de eljest till en och annans behov i riket kunde åstadkomma, måtte finna sin näring och uppehälle».

Detta kommerskollegii yttrande, som synnerligen väl illustrerar hela situationen, approberades också av Kungl. Maj:t, som sålunda avslög klädemaka-

reämbetets begäran.²⁷

Huru omfattande tillverkningen var vid Barnängsmanufakturerna känner man ej. Att döma av kommerskollegii relation till Kungl. Maj:t år 1697 kunde Gavelius och Westman från sina väverier »presterade vad av dem fordras och icke allenast årligen bekläda åtskillige Kungl. Maj:ts regementen, utan ock numera förse invånarna såväl med finare som grövre sorter av kläden, så ock därjämte avsätta en del därav till utrikes orter, varmed allaredan igenom någare köpmän ifrån Persien en begynnelse gjord är». Varorna till Persien hade levererats till ett antal persiska köpmän, som 1688 medföljde den energiske Ludvig Fabritius till Sverige, då denne återvände från en beskickning till detta land, som i utbyte mot svenska varor skulle leverera silke för den uppblomstrande sidenindustrien. Att det svenska varuprovet togs från Gavelius vittnar onekligen om det anseende hans fabrikt åttnjöt.²⁸

²⁷Kommerskoll. t. K. M:t 1694 6/7, 1696 3/3 (RA).

²⁸Relation 1697 22/5 citerad hos Stråle, a. a. Jfr Eric Salander, Genväg till slögder (1754), sid. 115, samt Kungl. Svenska envoijen Ludvich Fabritii lefwerne (1762). Fabritius talar i sin berättelse bl. a. om, att Leijonancker var med i den kommission, som i dec. 1688 emottog de persiska köpmännen. Då emellertid Leijonancker var död redan i mars, är det antagligen Leijonanckers manufaktur, som representeras genom Gavelius, vilket alltså styrker antagandet, att Gavelius omedelbart efter Leijonanckers död förvärvat dennes anläggning.

Fartyg å strömmen, 1660-talet.

Dalbergs Suecia.

Med sin jäktande rusning från den ena planen till den andra begränsade Jacob Gavelius ej sin företagsamhet till klädesmanufakturerna, utan sökte också inom andra områden inrikta sig på produktiv verksamhet. Liksom många andra vid denna tid hoppades han ur vattnet vid Sveriges kuster kunna utvinna salt för att minska beroendet av utlandet för denna nödvändighetsartikel. År 1691 — alltså samma år anläggningen vid Barnängen planerades — fick han privilegium att inrätta saltsjuderier »på en och annan tjänlig och bekväm ort» i riket. Från Skottland skulle införskivas en förfaren mästare med två å tre andra personer. Till bestridande av därmed förbundna kostnader anslog Kungl. Maj:t 2 000 daler s:mt och förband sig tillika att anskaffa så många saltpannor, som för riket kunde prövas nödigt. 112 år skulle Gavelius och hans medintressenter få monopol på rörelsen och då sedermera arrende komme att lämnas av staten, garanterades åt Gavelius såsom »auktor

och upphovet för ett så nyttigt företag», företrädesrätten till arrendet. Frihet från kontributioner, båtsmanshåll, utskrivning och värvning utlovades som vanligt åt arbetarna vid verket.²⁹

Företaget sattes omedelbart i gång, fyra personer anlände från Skottland, och på Ekerön vid Åland uppsattes till prov två saltpannor. Enligt vad Gavelius uppger, skall kokningen ha utfallit till belåtenhet. Fortsättningen måtte emellertid ej ha blivit lika lyckosam, att döma av att Gavelius vid sina senare dispositioner ej alls talar om saltsjuderiet.

En liten episod, som belyser de internationella förhållandena, kan förtjäna relateras. Arbetarna vid saltsjuderiet hade anskaffats genom Patrik Thomson, en från Skottland inflyttad köpman, som under en flerårig vistelse i Sverige »indragit store medel i riket och stuckit sin egendom även i klädemakeri och andra manufakturer». På grund av ett i Skottland gällande förbud för saltsjudare att giva sig ur riket, riskerade emellertid arbetarna att i Skottland mista sin egendom. Då en av dem skulle återvända till sitt land, nödgades Gavelius bedja om Kungl. Maj:ts förbön för att arbetaren skulle slippa efterräkningar.³⁰

Såsom de flesta av den tidens storköpmän var Gavelius också direkt intresserad i sjöfart. Han var delägare i skeppsvarvet på Södermalm och hade för sin rörelse egna fartyg. Under kriget mellan Frankrike och Tyskland på 1690-talet blevo några av dessa uppbringade av franska kapare. Ett litet ekskepp »Justitia» togs vid Roscoff 1692, det andra »Eleonora» vid Dunkerken påföljande år. Gavelius anhöll om Kungl. Maj:ts förmedling för att återfå skepp och gods — men det var ingen lätt sak att vinna rättelse i dessa bistra tider.³¹

Det företag, vid vilket Gavelius hade sitt intresse och sina förhoppningar starkast fastade, var emellertid klädesväveriet. I sitt testamente 1698 framhåller han, att verket »igenom Guds välsignelse och mitt flitige arbete så vida kommet är, att det för tiden befinner sig uti ett rätt skick och full gång samt att dess upprätthållande mig så kärt och om hjärtat är som själva min och de minas välfärd». Att döma av de testamentariska dispositionerna var hans eko-

²⁹Privilegier 1691 3/2 (Kommerskoll. Reg. RA).

³⁰Kommerskoll. t. K. M:t 1691 8/10 (RA).

³¹Biographica L. 5 (RA).

nomiska ställning tillfredsställande, även om manufakturverket ej var alldeles befriat från skulder vid hans död.

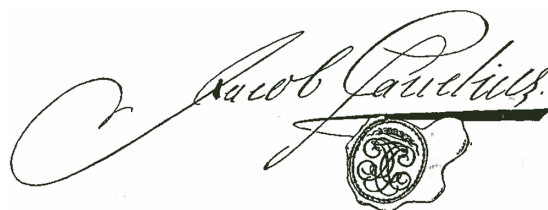
Det var också i första hand hans insatser för de »riksgagnande manufakturerna», som meriterade Gavelius för det adliga ståndet. Den 13 januari 1698 erhöll han adelskap och antog därvid namnet Lagerstedt. Ättens introduktion på Riddarhuset skedde först 1699, d.v.s. efter hans död.

Den 28 augusti 1698 upprättade han och hans hustru sitt nyssnämnda testamente, vari de bl. a. träffade bestämmelser om manufakturverkets framtida vård.

Kort därefter har mannen tydligen avlidit, ty den 9 november 1698 begravdes Jacob Lagerstedt i Catharina kyrka, där graven var belägen i kyrkans södra kor.³²

Vid sin död efterlämnade han, jämte änkan Maria Adlersköld, en son Jacob, som var student i Uppsala, en dotter Catharina Christina, som var designerad till giftermål med faderns mångårige prokurist, Hans Ekman, och därutöver åtminstone sex barn.

Tillika efterlämnade han minnet av en duglig och framgångsrik affärsman, som med sitt franka väsen och sin initiativrikedom var en god exponent för tidens framstegsanda. Med sin svenska börd kunde han också jäva det ofta fällda omdömet, att det vid denna tid endast var utlänningar, som voro mäktiga att framdriva ekonomiska företag. Det är därför också en berömvärd gård av aktning, som ägnats han minne, då man i våra dagar efter honom uppkallat den gata, som utgår från den stora Barnängsfabriken.

Jacob Gavelius namnteckning och sigill.

Kontrakt 1687 21/3. Lunds Univ. Bibl.

³²Elgenstierna, Svenska Adels Ättartavlor, IV.

DE LAGERSTEDTSKA ARVINGARNA

(1698–1724)

JACOB LAGERSTEDTS TESTAMENTE är präglad av en fast tilltro till livskraften hos det verk, som han grundat, och en synnerlig månhet om att det skall stanna hos hans familj. Testamentet är i själva verket en fideikommissstiftelse — likartad med de gods-fideikommiss som vid denna tid började bildas i anslutning till 1686 års testamentstadga. Visserligen talas ej om evärdelig succession, men tanken att verket skall stanna hos ättlingarna lyser dock uppenbart igenom.

Hans Ekman, åt vilken Lagerstedt med sin hustrus ja och samtycke vill giva sin dotter Catharina, skall omhändertaga manufakturverkets förvaltning och därför åtnjuta en årslön av 12 000 daler krmt.³³ Sonen Jacob Lagerstedt skall vara Ekman behjälplig och av denne vederbörligen instrueras så att han efter 5 å 6 år kan komma »till den fullkomliga kunskap av verket», att även åt honom någon förvaltning kan anförtros. Till erkänsla »samt uppväckande av flit och arbetsamhet» skall sonen årligen åtnjuta 500 rdr specie (3 000 daler k:mt). Efter läroåren skall han inträda vid sidan om Ekman så att de i »dispositionen över verket skola vara lika delaktige», och skall därefter sonen även erhålla 12 000 daler k:mt. Om mågen eller sonen hädankallas, skall av arvingarna utses »en annan skicklig man, som detta verket sig antaga och till husets bästa förestå kan» och helst den, som gifter sig med någon av döttrarna. Om Catharina Lagerstedt dör och Ekman gifter sig med en annan, kan han ändå kvarstå vid förvaltningen, men däremot få icke hans barn i annat gifte antagas »till dispositionen av verket, eftersom det är min änteliga vilja, att detta verk samt dess styrelse, som av mig med så stor bekostnad inrättat är, skall bliva hållet vid min familie».

Förövrigt göras en del förordnanden om egendomen. Hustrun, som till-

³³Mannen kallas i det följande Ekman, fast han själv i de flesta bevarade handlingar skriver sig Eckman. I officiella register och i utomståendes skrivelser användes för både honom och hans söner namnet Ekman, vilket tyder på att denna beteckning närmast anslöt sig till namnets uttal. Någon förbindelse med Dalasläkten Eckman har ej kunnat påvisas. Det har därför ansetts onödigt att rubba en stavning som redan vunnit hävd.

rådes att sätta sitt hushåll i stenhuset i staden — det vid Ridderhustorget belägna — skall ur manufakturverket årligen få 12 000 daler k:mt, och erhåller i övrigt gården Farstad i Brännkyrka med dess inventarier. Till vart och ett av de omyndiga barnens »underhåll och upptuktelse» anslås 500 riksdaler (3 000 daler k:mt), men sonen Jacob, »som allaredan njutit sin upptuktelse», får endast 100 riksdaler utöver de 500 han åtnjuter i lön från manufakturverket. Övriga söner och döttrar skola, »när de bliva myndige och komma att träda uti giftermål», erhålla 12 000 daler k:mt i hemgift.

Hans Ekman, som sålunda sattes till chef för verket, hade arbetat sig fram från enkla villkor. Om hans härstamning ha inga uppgifter kunnat erhållas. I 13 år hade han varit i tjänst hos Lagerstedt, och i en längd över dennes tjänare 1692 kallas han skrivare, då han åtnjöt 300 daler k:mt i lön. Först i november 1699 ingick han giftermål med Catharina Lagerstedt.³⁴

Redan år 1702, då Lagerstedts änka beredde sig att ingå nytt äktenskap med hovrättsrådet Georg Stiernhoff, överenskommo stärbhusdelägarna om vissa modifikationer i testamentsbestämmelserna bl. a. beträffande döttrarnas underhåll. Samtidigt gjordes också de första anstalterna för arvets delning.

Snart därefter träffades slutuppgörelse angående de Leijonanckerska fastigheterna, som Lagerstedt inköpt för 20 000 daler k:mt. De ovan antydda tvister, som uppkommit i anledning av Kungl. Maj:ts krav på ersättning för de åt Leijonancker lämnade privilegierna, togo rundlig tid. Hovrättsrådet Francs arvingar hade anspråk på grund av den förskrivning, som gjorts till deras far, och gentemot dem hävdade kammarfiskalen kronans rätt. Först 1707 — alltså nära 20 år efter Leijonanckers död — avgjordes saken genom dom i högsta instans. Redan dessförinnan hade emellertid Lagerstedts arvingar fått Kungl. Maj:ts konfirmation på köpet, och 1706 erhöles de fasta på Daniel Leijonanckers hus å Södermalm. Köpet omfattade tydligen icke hela det stora tomtområdet, utan endast de delar, som lågo närmast Nytorget, att döma

³⁴Sthlms räkensk. 1692:4 fol. 6939 (Stad. ark.). En samtida Hans Ekman, som farit i Ostindien och 1724 kallas skeppare, var son till Magnus Ekman-Dryander, Joel Gripenstiemas bror (RA, Biogr. 10 a; Svenska Ättartal 5).

av kartor från de följande decennierna.³⁵

Några månader efter situationens uppklarande genom Högsta domstolens utslag upptogs frågan om förflyttning av en del av fabrikationen från Barnängen till den Leijonanckerska egendomen, där tydligen allt arbete under dessa år legat nere. Enligt en mellan stärbhusdelägarna träffad överenskommelse den 30 april 1708 delades förvaltningen mellan Ekman och unge Lagerstedt, som förmodligen ej fann det så tilltalande att arbeta under svågern sedan han genom resor utomlands »förvärvat sig kunskap och förfarenhet i sådana stycken och vetenskaper, som därtill fordras». Ekman stannade vid Barnängen, och Lagerstedt fick övertaga den Leijonanckerska anläggningen, dit nu »redskaper, materialer och annan nödtorft» flyttades från Barnängen. Den Övriga delen av rörelsen — skeppsp arterna och andelen i skeppsvärvet — skulle också delas, så att »vardera har att försörja de honom tilldelte parter». Var och en skulle också föra separata räkenskaper över sin hantering. Stärbhusets äldsta böcker och dokumenter skulle »hos Hans Ekman förbli» — dock så att de Övriga stärbhusets anhörige också lämnas fritt tillträde därtill».³⁶

Någon upplösning av bolaget innebar uppgörelsen icke. Stärbhuset skulle fortfarande vara en enhet, och fru Maria och de omyndiga barnen skulle ha andel i båda företagen. Vid denna tid var, jämte fru Ekman, endast en av döttrarna gift, nämligen Anna Lagerstedt, som 1703 ingått äktenskap med ambassadsekreteraren Johan Adlerberg, en son till biskop Svebilius. Även Adlerberg undertecknade överenskommelsen jämte fru Maria, unge Jacob och Hans Ekman.

Troligt är att utvidgningen var motiverad även av de ökade beställningar, som inflöto under det stora kriget, vilket ännu var tillräckligt lyckosamt för att kunna utan trassel vid uppgörelserna bereda de svenska klädesfabrikanterna en god avsättning. Just nu började det dock mörkna, och 1711 klagade Ekman över att stärbhuset icke på två år fått någon avbetalning på 28684 daler s:mt, som han hade att fordra för leveranser till armén. Då firman i banken

³⁵Biographia L. 9 b (RA). Processhandlingar 1698 o. f. (UB, W 1668). Riksreg. 1705 10/7, Just. rev. Reg. 1707 28/II (RA). Sthlms uppbudsprot. 1706 17/9 (Råd. ark.) Tilläi karta 1733.

³⁶Copia & Revisionsakt 1913 10/5 (RA).

hade ett stort lån, »för vilket man dagligen med interesse graveras» och dessutom skulder till några engelska köpmän, som furnerat faktoriet med ull, så var det nödvändigt att kronan infriade sina förbindelser.³⁷

Trots den tröga betalningen fortsatte firman med sina kronoleveranser, som även omfattade kläders förfärdigande. År 1713 åtog sig Ekman och Lagerstedt sålunda — kontraktet skrevs i bådass namn — att anskaffa 527 kappor och 527 rockar för generalmajor Köhlers tremänningsregemente till ett pris av 9 504 daler s:mt. Under de följande åren omtalas likartade beställningar.³⁸

En karolins uniform, troligen av Barnängskläde.

Artillerimuseum.

Vid sina penningrekvisitioner försummade Ekman icke att beskärma sig över manufakturverkets kritiska läge, under förklaring, att det snart var allde-

³⁷Biographica L. 5 (RA).

³⁸Krigskoll. brevböcker 1714 och 1715 (Krigsark.).

les omöjligt att hålla det i gång. Kanske gjorde skrämnskotten åsyftad verkan så att betalningen verkligen inflöt, ty säkert är att under de tio första åren rörelsen gav ett gott resultat Enligt vad som anfördes vid den senare uppgörelsen med Riddarhuset, var stärbhuset skuldsatt vid Lagerstedts frånfalle, men då delningen skedde 1708, var skulden betald och kapitalet ökat till 230 000 daler. Även efter delningen gav rörelsen vinst, fast den ej steg till så stora belopp. Enligt Ekmans kalkylen som av hans medintressenter godkändes, skall den totala vinsten för åren 1698—1717 — först för hela verket och efter 1708 för Ekmans andel — ha uppgått till 336 406 daler k:mt.³⁹

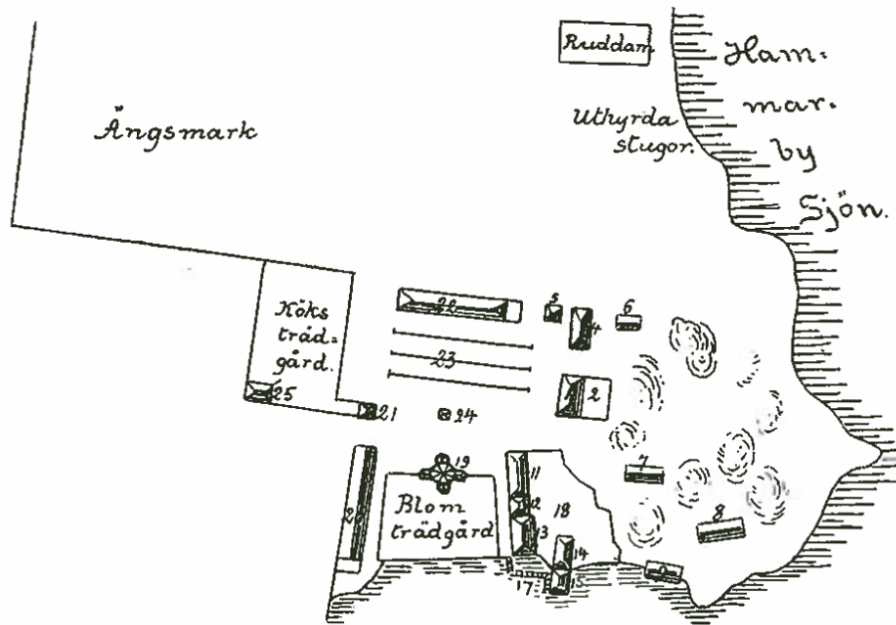
Värre blev det under de sista krigsåren, då de förstörda statsfinanserna icke möjliggjorde några vinstgivande leveranser, och under de första fredsåren, då arméns beklädnad avsevärt inskränktes och de allmänna konjunkturen försvarade rörelsen. Den ackorderade varan fick länge ligga obetald, och ullen var så dyr, att den ej för penningar kunde köpas. »Manufactoriet måste därför i långa tider stå stilla och avancen bliva därefter». När Riddarhuset 1724 köpte in sig som delägare, hade rörelsen några år legat nere.⁴⁰

Säkert är emellertid, att verkets omsättning var betydande under själva krigsåren, och att arméns ständiga behov framtvang de utvidgningar av anläggningarna, som företogs under dessa år. Rörelsen bedrevs både i hemmen och vid verkstäder inom fabriksområdet. Enligt en beräkning från 1718 funnos vid Barnängen 20 vävstolar och vid Leijonanckerska verket lika många.⁴¹

³⁹Riddarhusdir. prot. 1724 31/3 (Ridd.ark.). Uppgift i Ekmans inläga till Svea Hofr. 1733 4/10 (UB, W. 1668).

⁴⁰Relation i nedan anförda process mellan Ekman och svågarna samt berättelse av Hökerstedt 1726 17/2 (UB, W. 1668).

⁴¹Stråle, a. a.

Barnängen 1724.

Kartan konstruerad 1929.

När Ekman flyttade sin bostad till Barnängen — vilket tyckes ha skett först vid delningen 1708 — »låg trädgårdar och lustgårdar för fåfot». Han ryckte emellertid upp anläggningarna, och nedlade stora kostnader på underhållet — »då det borde för sterbhusets heder räknas, att i anseende till de höga och förnåma visiter, som ett sådant manufakturverk kan till sig draga, jag med min påkostnad har måst sådant anlägga».⁴²

År 1724, då ett inventarium upprättades vid uppgörelsen med riddarhuset, var det ett helt komplex av byggnader, som låg inom området. Endast en av dessa var uppförd av sten, medan de övriga voro av trä eller korsvirke. Särkerligen härstamma de flesta från Gavelius' tid. Ovanstående karta, som konstruerats efter inventariet under jämförelse med en senare karta (nedan sid. 107), ger en antydning om de olika byggnadernas läge. Siffrorna avse numren i inventariet.⁴³

Hela anläggningen företer en utpräglad stilisering, särskilt de partier, som ligga i tomtens centrum nedanför berget. Mittpartiet bildas av ett åttkantigt

⁴²Skrivelse ins. 1720 4/2 (UB, W. 1668).

⁴³Barnängens Ink. handl. 1728-61 (Ridd.ark.).

lusthus av sten (19) med en sal, två kammare, kök och förstuga. Husets dyrbara inredning, med målade väggar, paneler och kakelugnar, gör det tydliga till ställets stolthet, där det ligger som front till en »lust- och blomsterträdgård». På ena sidan av trädgården sträcker sig den år 1691 uppförda väveribyggnaden, där också överskärereri och prässrum äro inrymda (20), och på andra sidan stallbyggnad (11), färgarebostad (12) och färgerihus (13) i en sammanhängande länga. En brunn ligger på den öppna planen (24) och bortom den ett antal torkkramar (23) med en stor magasinlänga i fonden (22), allt grupperat efter en bestämd plan. Vid ingången ligger portvaktstuga (21) och trädgårdsmästarebostad (25). På sluttningen av berget, snett emot ingången till tomten, är bostadshuset placerat, en träbyggnad i två våningar med tio rum (1). Den lilla kryddgården på berget (2) har en naturlig anknytning till bostaden. Så följa norrut bagarestuga (4), hönshus (5) och krögeri (6) samt nedåt sjön ladugård (7), spinneri (8) och sjukstuga (9). Invid vedgården (18) ligger en vedbod, ett brygghus (15) samt ytterligare ett färgerihus (14) ej långt från det andra. Vid sjön är en flottbro för sköljning av bojer efter färgningen (17). Härinvid finnes en stuga för »bojersvavlande» och ett korsvirkeshus för brandredskap, samt närmare bostaden ett korsvirkeshus med skaffereri och mangelbod, vilkas läge dock ej kan bestämt utpekas (16, 10 och 3). Å det område norrut, där sedermera den stora frukträdgården anlades, ha nedåt sjösidan funnits några boningshus, som uthyrts åt arbetare för 80 daler k:mt årligen. I övrigt består området av »väl kultiverad och gödder ängsmark», vari ligger »en stor med plankevärke kringstängder rud-dam med en av sten murad och överbyggd rinnande källa». Hela anläggningen ger ett utpräglat intryck av praktisk anordning samtidigt med att den återspeglar tidens arkitektoniska smak.

Å den Leijonanckerska fastigheten var antalet byggnader betydligt mindre, men huvudbyggnaden var här uppförd av sten och hade bättre utrymmen än de många husen å Barnängen.

Att Barnängsfaktoriet var ett för sin tid enastående företag är alldeles tydligt. Redan i och för sig var det den största klädesfabriken i Stockholm, och än mera betydande blev det genom sin samhörighet med det Leijonanckerska verket. Dess stabilitet var också anmärkningsvärd, då det förmått rida ut både reduktionens och krigets stormar.

Utan konkurrenter stod faktoriet ingalunda. Under krigsåren hade en hel rad av privilegier utfärdats för vantmakerier, fast måhända icke alla kommo i gång. Bland de många privilegieförvärvama inom branschen kunna sålunda nämnas: Pierre Grimpert 1698, Mårten Lindman 1702, Andreas Arfvedson 1702, Johan Igelberg 1708, Christoffer Pauli och Anders Rozelius 1710, Adam Pinckhardt 1712, Johan Berg 1715 och Hans Lenman 1717. Den sistnämndes anläggning, som kallades segelduks-, buldans- och flaggduksväveri jämte repslageri, förlades på Kungsholmen, där en tomt övertogs från repslagaren Nyman. Efter Hans Westmans död 1713 inköptes dennes egendom å Barnängen av manufakturisten Johan Christian Buckholtz, som även fick leverera till armén.

Alla dessa väverier voro avsevärt mindre än de Lagerstedtska med deras 40 vävstolar. Närmast i storlek kom — enligt den nämnda beräkningen 1718 — Paulis fabrik med 10 vävstolar. Daniel l’Hommel och hans måg Johan Alm hade 4 vävstolar för kläde och 2 för flaggduk samt 5 för tröjvävnad, medan däremot Lindman, Igelberg och Pinckhardt tyckas ha haft ett ännu mindre antal stolar.

Med den känsla, som Ekman måste ha haft för sina egna insatser till verkets upprätthållande, förstår man att han ej utan vidare föll till föga för de krav, som framställdes från stärbhusets övriga intressenter, i den mån dessa ville komma i åtnjutande av de förmåner, som Lagerstedts testamente tillerkänt dem.

Den förste, som gjorde anspråk gällande och även fick dem tillgodosedda, var Adlerberg, som 1711, efter hustruns död, utkvitterade 33 000 daler k:mt såsom hennes arv efter fadern och en avliden broder. Därmed tyckes han åtminstone tillsvidare ha låtit sig nöja.

Svärmodern Maria Adlersköld var däremot icke tillfreds. Jämte mågen, den engelske köpmannen Alexander Wigtman, som var gift med Engel Lagerstedt, påyrkade hon 1714 av Ekman »redo och räknings görande för de förde dispositioner», och däri instämde också Jacob Lagerstedt å sina omyndiga systrars vägnar. Bakom detta stod säkerligen Wigtman, som strax efter giftermålet »begynt arbeta med svåger Lagerstedt» och för en del experiment begärt att ur manufakturverket utfå 24 000 daler k:mt. Då emellertid

arvingarnas krav icke kunde bestridas, ålade hofrätten Ekman att upprätta vederbörligt inventarium över boets ställning och fullständig redogörelse för förvaltningen, och 1716 stadfäste rätten intressenternas överenskommelse att två gånger i veckan sammanträda hos fru Adlersköld i hennes hus vid Riddarhustorget, dit nu alla böcker och räkenskaper skulle föras.

Följande år fick arvsfrågan ny aktualitet, då Maria Adlersköld avled i juni 1717 efter att kort förut ha upprättat sitt testamente. Mågarnas antal hade nu ytterligare ökats, då Juliana Lagerstedt 1715 gift sig med rådman Mikael Grubb och Maria 1716 med överste Carl Fredrik Tegensköld. Den yngsta dottern Elisabet blev i slutet av år 1717 gift med överstelöjtnant Gotthard von Vegesack.

Arvsfördelningen i ett bo sådant som detta — med en splittrad affärsledning, grundad på ett oklart testamente — måste givetvis stöta på svårigheter. Dessa underlättades icke av att företagens faktiske ledare var en självständig gåpåare och släktens ende manlige medlem uppenbarligen en nolla. Detta stimulerade direkt de övriga svågarna till att sätta hårt mot hårt.

De processer mellan arvingarna, som nu utspunno sig, räckte i årtal och efterlämnade volymer av inlagor. Ett delningsförslag upprättades redan den 30 september 1717 och underskrevs av samtliga arvingar, men det var endast inledningen till tvisterna. Medintressenterna förklarade att, då verket icke givit vederbörlig vinst, Ekman icke haft rätt att räkna sig tillgodo den i testamentet bestämda lönen, vilken under alla dessa år upplupit till 188 000 daler km:t. Dessutom klandrades, att han för en kapitalinsats räknat sig själv till godo 6 procents ränta. När avkastningen ej kunde beräknas till mera än 2 ½ procent på det satsade kapitalet borde han ej ha upplånat så dyra penningar och i varje fall ej gjort det utan medintressenternas vetskap.

Sedan frågan 1719 dragits inför Svea hovrätt och dom därstädes fallit i december 1722, appellerades till justitierevisionen. Vid det slutliga avgörandet i maj 1725 fick sig Ekman tillerkänd den omstridda lönen, då Kungl. Maj:t fann honom »så mycket mera berättigad i förmågo av testamentets innehåll till att ifrån 1698 till 1708 åtnjuta den årliga lönen 12 000 daler k:mt, som under hela den tiden varken modren eller någon av de andra sterbhusets intressenter honom ifrån förvaltningen uppsagt». Efter delningen 1708 borde han däremot

endast åtnjuta 6 000 daler.

Redan innan domen föll hade Ekman sökt att komma tillrätta med svåg-rarna genom att inlösa deras andelar i manufakturverket. Unge Lagerstedt, som redan förskingrat sitt fädernearv och nu endast hade modernearvet att tillgå, var ingenting att räkna med. Han hade vid unga år gift sig med Maria Tollstadia — en prästdotter från Värmland — men blev skild från henne. När modem var borta, stod han säkerligen rotlös. Att få en uppgörelse med honom var nog icke svårt.

Värre var det med de ingifta herrarna. Tegensköld, som tydligen var en lika närig som beräknande man, hade först »på hemligt sätt» sökt komma över svågarnas andelar i Leijonanckerska verket och till och med begynt att lagfara sina förvärv. Då Ekman protesterat, hade han emellertid fallit till föga och i stället ingått på en bytesuppgörelse, som avslutades på hösten 1723. Han erhöll nu Ekmans andel i stenhuset vid Riddarhustorget, medan denne fick Tegenskölds andelar i Leijonanckerska manufakturverket och Barnängen jämte ett penningbelopp, för vilket Ekman skulle inköpa rådman Grubbs andel i det Leijonanckerska verket. Däri ingingo också Jacob Lagerstedts andelar, vilka Grubb övertagit. I början av följande år voro också Adlerbergs och Vegesacks andelar av Ekman förvärvade, och slutligen kunde även den i Skottland bosatte Wigtmans lotter återförenas med de övriga, i det att Ekmans måg inköpte dem från den ovannämnde fabrikör Lenman, vilken hade Wigtmans andelar i pant. Sålunda blev Ekman innehavare även av den Leijonanckerska fastigheten, och de båda, under så högtidliga former separerade manufakturverken voro ånyo sammanförda under gemensam förvaltning. Unge Lagerstedt fick sig för framtiden anvisad en underordnad syssla i verket, där han med titeln »inspektör» kvarstannade till sin död.

Processerna voro dock icke avslutade, varken med bytesuppuppgörelserna eller med Kungl. Maj:ts dom. Redan i augusti 1725 började den påstridige Tegensköld ånyo rikta inlagor till hovrätten, som emellertid tyckes ha tröttnat på klagomålen. Då han år 1733 ännu icke fått något avgörande, begagnade han sig av en situation, som inträtt, då Ekman på grund av tvistigheter med riddarhuset — som numera var delägare i manufakturverken — begärt att få utlösa sig och sina arvingar ur företagen. Tegensköld fann här en hållpunkt

för nya anklagelser, då manufakturverken voro den egendom, i vilken arvingarna borde ha säkerhet för sina fordringar.

Ekman blev emellertid icke svaret skyldig. I en skrivelse, som ingavs till hovrätten i oktober 1733, och vars sakligt skarpa formulering utan tvivel var hans eget verk, redogjorde han för hela förloppet av tvistigheterna och sökte gendriva anklagelserna punkt för punkt. Frågan om hans åtnjutna lön vore redan genom domar avgjord, »så att för den skull undran värt är, det herr generalmajoren intet har försyn sådant åter att upprepa». Avvittringen ur manufakturverket vore »en sak, varmed herr generalmajoren icke det ringaste har att göra, hälst mina barn därvid ej haft något att påminna och ej heller kallat och ombedit generalmajoren det å sina vägnar att åtala». Om också generalmajoren »föresatt sig att mig och mitt hus på allt upptänkeligt sätt förfölja och om gjörligt vore, alldeles i grunden ruinera och förstöra» eller att »till familjens vanheder och skada förderva manufakturverken», så skulle det icke lyckas.⁴⁴

Hovrätten upptog ärendet och behandlade det vid flera sessioner under år 1734. Ekman uppmanades att svara, men var sjuk och anhöll om uppskov.⁴⁵ Då Tegensköld vid sin död 1735 ännu icke vunnit det utslag han eftersträvat, fick det hela tydligen rinna ut i sanden.

Under de sista av de här anförda åren kämpade vid Ekmans sida också hans söner och en måg, såsom arvtagare efter modern. Ekmans hustru, Catharina Lagerstedt, hade nämligen avlidit den 12 oktober 1724, efterlämnande tre söner, Jacob, Hans och Carl Ekman samt en dotter Maria Catharina, gift med handelsmannen Vilhelm Grubb, en son till den ovannämnde Mikael Grubb i ett tidigare äktenskap. Vid den bouppteckning, som förrättades efter henne i september 1727, beräknades behållningen — sedan skulder avdragits — uppgå till 53143 daler 2 öre k:mt.⁴⁶

⁴⁴Till Svea hovrätt ink. handlingar 1719—1733 med utredningar och bilagor i UB (W. 1668). Jfr. även Sthlms uppbudsprotokoll 1723 23/12, 1724 24/1,10/2,17/2. (Rådsh. ark.)

⁴⁵Svea hovätts protokoll 1734 23/4 (RA).

⁴⁶Inventarium 1727 2/9 (UB W. 1668).

Ätten Lagerstedts vapen.
Klingspors vapenbok.

RIDDARHUSET OCH HANS EKMAN

(1724–1731)

NÅGRA MÅNADER innan Catharina Lagerstedt avled hade hennes man från familjen avyttrat huvuddelen av det verk, som hennes fader grundat, i det att uppgörelse träffats med ridderskapet och adeln om övertagande av tre fjärdedelar av Barnängs- och Leijonanckerska manufakturverken.

Denna uppgörelse var en typisk tidsföreteelse. Efter den nödtvungna omgestaltning av intressesfären hos de ledande politikerna, vilken framkallats av olyckorna under kriget, hade uppmärksamheten alltmera riktats på manufakturerna såsom tjänliga att ej blott förbättra landets ekonomi, utan också utåt återupprätta den prestige, som genom de förödmjukande frederna gått till spillo. Merkantilismen gjorde här, som i andra länder, sitt definitiva segertåg. Just vid denna tid framlade Jonas Alströmer sina planer på den mångsidiga mönsteranläggning, som sedan kom till stånd i hans födelsestad, och om också hans idéer hos mången väckte misstro eller löje, så var det däremot andra, som entusiasmerades av hans djärva grepp. Icke minst fann han anhängare i de adliga kretsarna, vilka först genom reduktionen och sedan genom krigets efterverkningar flyttats bort från sin starka position såsom jorddrottar och nu tvungos att inrikta sig på andra arbetsområden för att kunna uppehålla något av sin ekonomiska standard. Både i Alströmers företag och i andra industri-anläggningar, som vid denna tid sågo dagen, ingingo adliga koryféer såsom delägare.

Vad som föranledde riddarhusets ledande män att intressera sig för Barnängsmanufakturma var närmast behovet av att göra riddarhusets kapitaltillgångar fruktbärande. I oktober 1723 behandlades i riddarhusdirektionen ett förslag om inrättande av »ett handelscontoir, varigenom en viss summa av riddarhusmedlen må roullera under samma contoires disposition i handeln, jämte det ridderskapet och adeln själva sätta in penningar i samma contoir». Företaget borde »draga åt sig den handeln, som de främmande expediterna här i riket driva, men torde omsider kunna drivas så högt, att det kunde förvandla sig i ett assurancecontoir och således, jämte nyttan, sätta ridderskapet och adeln i större anseende och bliva en skola för ridderskapets

och adelns barn, som hava lust att lägga sig på commercen». För att realisera planen uppdrog riddarhusdirektionen åt presidenten Gustaf Bonde, överste Douglas, vicepresidenten Thegner, kammarrådet Wattrang, kommerserådet Gaméen och assessor von Hökerstedt »att föra direction av detta contoир», varjämte också handlanden Grill borde »bringas i detta compagniet, efter han har både credit och all god kunskap om sådane saker».

Dessa herrar ha tydligen genast satt igång en utredning om den lämpligaste formen för riddarhusets affärsdrift. Enligt vad Hans Ekman sedermera anför, skola »åtskillige förnämde herrar» redan i november 1723 ha vänt sig till honom och »persvaderat honom att taga emot höglövliga riddarhuset till medintressent». Förmodligen trodde sig Ekman genom detta förnämde kompaniskap få ett stöd i sin besittningsrätt, vilken svågarna sökte bestrida, samtidigt med att han fick rörelsekapital för återupptagande av driften, som avstannat under de tryckta konjunkturerna.

Den 31 mars 1724 kom frågan ånyo före i riddarhusdirektionen under Arvid Horns presidium. De utsedde »herrar deputerade för riddarhuscontoирet» framlade nu ett förslag till åtgärder för riddarhusmedlens förökande, vilket gick ut på att riddarhuset skulle köpa in sig som delägare i Ekmans manufakturverk. Först hade de varit betänkta på »navigation och commercen», men då åtskilliga svårigheter och mycken osäkerhet vore därmed förbundna, medan man däremot här komme likasom till ett dukat bord och manufakturerna dessutom »vore riket till mera tjänst», hade de stannat för det Ekmanska engagemanget. Det var också en fördel — icke minst för godsägarne bland adeln — att en var kunde av manufakturverket vara betjänad. Den som ville skicka folk dit att lära hantverket kunde göra det, den som ville spinna hemma, kunde låta väva där, och den som hade ull att sälja, kunde där få säkrast avsätta varan. Räkenskapsböckerna för de sista 30 åren hade granskats och ådagalagt, att verket hade så goda förutsättningar för en lyckosam drift, att man med säkerhet kunde »sticka riddarhusmedlen däri». Säker avsättning till regementena kunde påräknas, och det var fördelaktigt att komma i kompaniskap med Ekman, »som hade praktiken». Rörelsen borde kunna uppdrivas så, att åtminstone 40 vävstolar komme igång. Ull kunde erhållas från Gotland, Polen och Östersjöprovinserna och för den finare varan från Spani-

en. När verket väl vunne den vederbörliga gång och drift, »som dess första härliga och berömvärda anläggning jämte själva situationen gäve anledning till», borde avancén kunna uppgå till 24 å 25 procent, och i varje fall borde 18 procent med säkerhet kunna påräknas.

Efter dessa »andragne skäl och föreställningar» ansåg sig riddarhusdirektionen icke kunna avstyrka förslaget, utan uppdrog åt herrar deputerade att »härutinnan taga sådane mått, som de finna bäst och säkrast». Tillika utfärdade direktionen en instruktion för deputerade vid den blivande förvaltningen av företaget. Den definitiva överenskommelsen med Ekman träffades sedermera av deputerade, som å ridderskapets och adelns vägnar den 30 april 1724 undertecknade köpeavtalet, och samtidigt upprättade ett s. k. associationskontrakt med närmare bestämmelser om den framtida driften.⁴⁷

Enligt kontraktet skulle båda verken sammanslås och hädanefter kallas Barnängsmanufakturiet. Anläggningen värderades till 80 000 daler k:mt, och skulle riddarhuset alltså träda in för 60 000 daler. Därutöver skulle skaffas förlagskapital på 240 000 daler, varav hälften omedelbart skulle insättas i riksens ständers växelbank med 90 000 daler av riddarhuset och 30 000 av Ekman. Ledningen av verket anförtroddes åt Ekman, »såsom den där nog samma prov av en särdeles erfarenhet uti alle de stycken, som till ett slikt verks drift höra, redan all övertygelse givit». Hans lön beräknades till 12 000 daler k:mt, därav kontant från riddarhuset 7 500, från hans egen part 2 500 samt fri bostad med trädgårdar och ängar, värderad till 2 000 daler. Vid hans frånträde skulle i första rummet komma i åtanke en av hans tre söner, »så framt någon av dem emellertid sig till denna sysslan vederbörligen applicerar och den kapacitet förvärvar, att honom den särskilte directionen vid detta verk med all säkerhet anförtros kan». Det sistnämnda var tydligen ett av Ekmans villkor, som anslöt sig till det Lagerstedtska testamentet.

Från början hade herrarna av riddarhuset varit betänkta på att inlösa hela verket, men då man ej ansåg sig kunna av riddarhusmedlen disponera det

⁴⁷Handlingar ang. manufakturverket under åren 1724—1761 förvaras i Riddarhusarkivet, serien »Barnängs- och Leijonanckerska manufacturiets arkiv» (nedan citerat Barnängens), innehållande protokoll, inkomna handlingar, räkenskaper och affärskorrespondens, visserligen ej i obruten följd, men dock omfattande ett 20-tal volymer.

erforderliga beloppet, hade Ekman fått behålla fjärdedelen. För att också de enskilda riddarhusmedlemmarna skulle intresseras i rörelsen uppdelades hälften av riddarhusets insats i 120 lotter på 1 000 daler vardera, vilka övertogs av några »höga och förnäma herrar av ridderskapet och adeln». Bland intressenterna märktes överstemarskalken greve M. J. De la Gardie, riksrådet och kanslipresidenten greve Arvid Horn, landshövdingen Charles De Geer, presidenten friherre D. N. von Höpken, landshövdingen friherre Erik Oxenstierna, direktören i Ostindiska kompaniet H. König samt de ovannämnda deputerade i riddarhuskontoret: Douglas, Thegner, Wattrang och Caméen. Antalet enskilda intressenter uppgick till ett 20-tal, vardera med lottinnehav växlande mellan 3 och 6 lotter.⁴⁸

Såsom representanter för riddarhuset och dess intressenter fingo deputerade den högsta tillsynen över förvaltningen, då de tillsammans skulle överlägga om »författningar till verkets drift och förkovring» och dessutom alternera vid de dagliga göromålen. Den huvudsakliga bördan Övertogs av von Hökerstedt, som tillsammans med Ekman skulle föra den in- och utrikes korrespondensen.

Rörelsen fick emellertid icke det hastiga uppsving som man beräknat. Då verket legat nere några år, hade man förlorat leveranserna till vissa regementen, och dessa gällde det nu att återförvärva. I kronans beställningar hade man fortfarande sin säkraste inkomstkälla, då man redan vid kontraktets uppgörande fick förskott på halva arvodet. För att slippa rekvirera den andra delen av förlagskapitalet innan rörelsen så fortskridit, att man kunde »visa samtelige höga och förnäma intressenter verkets egentelige tillstånd», nödgades man snart nog upptaga lån på över 50 000 daler k:mt emot 6 procents ränta.

En annan fråga, som redan tidigt krävde omtanke, gällde anskaffandet av lämpliga spinnerskor. De gamla hade sökt sig andra platser, medan verket låg nere, och det var därför icke möjligt att med egna spinnerskor sysselsätta mer än 3 å 4 stolar. I stället fick man uppmuntra det vid denna tid inrättade

⁴⁸Se därom Carl Forsstrand. Riddarhuset som ägare av Barnängsfabrikerna (Carl Hallendorff, Sveriges Riddarhus, 1926). Antalet lottinnehavare uppgives till 22, men den sammanräknade lottsumman med där angivna lotter blir endast 102 500 daler. Uppsatsen är en summarisk översikt, med flerstädes lättvindiga slutsatser och förvridet sammanhang.

spinnhuset med beställningar. För att kunna uppdriva tillverkningen också av finare kläden, »vilkas begärlighet beror uppå couleuren», införskaffade man från England »en habil melerare», som lärde upp tre svenska hantverkare.

I den berättelse, som Hökerstedt avgav till riddarhuset och herrar intressenter vid en sammankomst på Barnängen i februari 1726 och där han relaterar här antydda förhållanden, uttalar han också sin förvissning om att rörelsen skall uppblomstra, »förmodandes att som innevarande år leveranserna till regementena lära tilltaga, varigenom factoriet med penningar mera understött bliver, det lärer vid nästa bokslut en del av förlaget kunna återställas».⁴⁹

Dessa förhoppningar blevo emellertid icke infriade. I ett memorial följande år konstaterade Ekman, att verket ej hade mera än 12 000 man att bekläda, medan det före kriget haft leveranser till 20 000 man. Redan vid riksdagen 1726 klagades över att Barnängsfactoriet ej haft mer än 3 regementen på 4 år, emedan däremot Pinckhardt och Buckholz — de ovannämnda Stockholmsfabrikanterna — haft 7 à 8 regementen. Ridderskapet och adeln beslöt därför genom en underdånig skrivelse rekommendera detta verket hos Kungl. Maj:t samtidigt med att ståndets ledamöter själva uppmanades att bära och köpa av det som vid detta verket tillverkas.⁵⁰

För hela näringslivet voro dessa år synnerligen kritiska. Kommerskollegium förklarade, att rikets inre hushållning och kommers aldrig varit sin undergång så nära som nu, och att den yttersta fattigdom stod för dörren. För de enskilda verken gällde det att finna medel till räddning. Ekman, som tydligen smittats av den pessimistiska stämningen, hade för Barnängsfactorierna intet annat än avveckling att föreslå. När intressentskapet började, hade han »ej mindre än de höge och förnåme herrar intressenter» tänkt sig en ganska stor fördel av Barnängsverket, men »måste nu med smärta se, att allt lutar till svårare öde än under värsta krigstiden, liggandes här väl en stor hop gods för alla inskjutne medel färdigt, till 80 000 alnar kläde och boj vid lag, men synes ingen utväg till avsättning till någon båtnad».

För att få några åtgärder igångsatta hemställde han i augusti 1727, att »her-

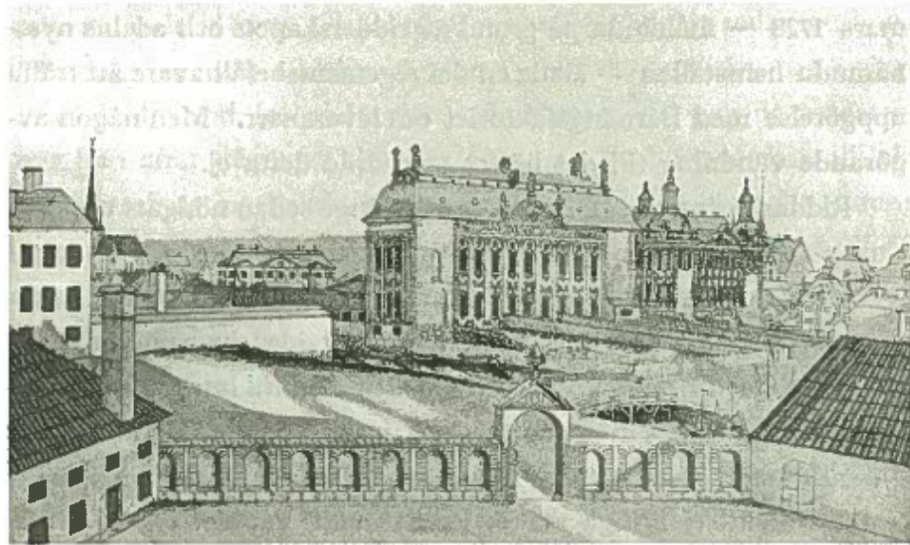
⁴⁹Relation 1726 17/2. (Copia i UB, W. 1668).

⁵⁰Ridd. o. adelns protokoll 1726 4/8. (Band V, sid. 508).

rar deputerade och de högförmäma herrar intressenter täcktes ju förr dess hållre sammanträda och överlägga, huru var och en kan få sine penningar efter handen igen utur de tillverkade klädesvaror, samt huru hela companiet eller intressentskapet kan komma till slut och ändskap». När han ej erhöill något svar, nödgades han upprepa sin anhållan i januari påföljande år, då »tillståndet blivit allt ömkeligare och ömkeligare, i ty att verket redan alldeles avstannat och hantverkarne måste dels med arbete hos andra, dels med tiggande söka sin bergning, och de stora, i förråd varande tillverkningar ligga fruktlösa i brist av leveranser».

Även om alla de på verket reparerade regementen kunde komma att otvungen taga sina beklädningar från Barnängsfactoriet, så skulle ändå de redan tillverkade kläden och bojer knappt på några år kunna förbrukas. Oaktat en del penningar uppnegotierats, hade det endast varit möjligt att ersätta »de mest nödträngde arbetare, då den gamla krediten, som detta verket i förra tider sig förvärvat, nu ävenväl alldeles är förfallen».⁵¹

⁵¹Memorial 1727 22/8 och 1728 9/1 (Copior i revisionsakt. 1737 17/5, RA).

Riddarhuset under byggnad.

Teckning i Palmsköldska saml. UB.

Stortorget i Stockholm med gamla Rådhusbyggnaden, till uppföring år 1768.

Stortorget med gamla Rådhuset.

Teckning av Erik Palmstedt 1768. Kungl. Bibl.

Någon lättnad bereddes säkerligen genom att Kungl. Maj:t i mars 1728 — måhända på grund av ridderskapets och adelns nyssnämnda hemställan — ålade en del regementsbefälhavare att träffa uppgörelse med Barnängsfaktoret om leveranser.⁵² Men någon avgörande vändning till det bättre medförde detta ej.

Riddarhusintressenterna, som för länge sedan nödgats uppgiva sina planer på den svindlande avancen, fingo nu inskränka sig till att efterse, huru de »bäst och lämpligast kunde komma till sina penningar igen». Ekman modifierade såtillvida sin negativa hållning, att han föreslog vederbörande att på andra intressenter överlåta sina andelar »emot kapitals och intresses kontanta insättning i banken för riddarhusets räkning». Men då detta borde ske i tysthet för att ej bringa verket i misskredit, var det ej lätt att få några spekulanter.⁵³ Man invaggade sig därför ånyo i förhoppningar, vilka närdes av en företagen omläggning av rörelsen.

Tydiligen hade avsättningen försvårats av att det vid Barnängen tillverkade klädet var alltför grovt — således det sedan gammalt försporda klagomålet över det svenska klädet — medan däremot den av Pinckhardt och andra konkurrenter tillverkade varan hade en finare struktur. I en underdånig skrivelse, som Ekman på hösten 1729 ingav med anhållan om utvidgad leveransrätt, framhåller han sin varas företrädare och underkänner resultatet av en besiktning, som företagits på hallen av personer, vilka voro befryndade med Pinckhardt. »De av mig uppviste kläden» — skriver Ekman — »äro av en starkare och grövre spinning efter det brukelige maneret att till grova kläden spinna stadigare garn, varav bliver starkare kläden, som tillföre alla tider blivit påstodde till militiens behov, och varefter, vid det ännu i behåll hos mig varande klädets tillverkning redan för någre år sedan att hava i förråd, jag mig alldeles regulerat. Emedan militien här i riket icke så ofta som på andra orter bliva beklädde, och då soldaten, när han efter tjänstens slut blir ägare av klädningen, kan till sin och de sinas nyttjande hava bättre gagn därav, äro alltså mina uppviste provkläden duktige, starke, väl arbetade och icke till det allra minsta sämre ull än Pinckhardts, allenast det hans kläden äro tunnare och finare till

⁵²K. Maj:t till Krigskoll. 1728 13/3 (Riksreg. RA).

⁵³Memorial 1729 av Treffenhjem i Riddarhusdir. prot., band 1711-31, sid. 489 (Rlidd.-ark.).

tråden spunne». Ekman lovade emellertid att »härefter låta förarbeta finare spinning och tunnare kläden, som nu påstås».⁵⁴

Det var säkerligen detta uppenbara modekrav, som riddarhusintressenterna ville tillmötesgå, då de år 1728 vidtogo anstalter för inrättande av ett s. k. engelskt manufakturverk å den Leijonanckerska fastigheten vid Nytorget. Av skotsk ull skulle finare varor här tillverkas. Till ledare för fabriken sattes John P. Smith, en inflyttad engelsman, som redan 1723 låtit tala om sig, då han anhållit om publikt understöd för inrättande av en månghövdad fabrik, där han med utländska arbetare skulle bedriva varjehanda tillverkningar. Efter överläggning inför kommerskollegium hade han emellertid vid detta tillfälle avvisats på enstämiga uttalanden av Ekman, Pinckhardt och Pauli m. fl., vilka förklarar, att de svenska arbetarna voro lika skickliga som utlänningarna och de svenska varorna lika goda som de utländska.⁵⁵ Nu fick han ånyo vind i seglen, och genom hans broder Charles Smith införskaffades arbetare från England. Ekman motsatte sig bestämt denna utvidgning, och vid sina senare kalkyler gjorde han avräkning för de kostnader, som den »engelska stofffabriken», som den även kallades, åsamkat intressenterna. De beräknades till ej mindre än 112 696 daler k:mt under åren 1728—1731.⁵⁶

Med den olika uppfattning, som Ekman och riddarhusintressenterna hade om medlen för vanskligheternas övervinnande, var det naturligt, att slitningar dem emellan skulle uppstå. Då det ekonomiska läget icke förbättrades, utan företaget fortfarande gick med förlust, lockades envar att åberopa den andres missgrepp som förklaringsgrund. Så tillspetsades situationen efter hand. Att riddarhusintressenterna i denna tvekamp skulle avgå med seger var tämligen naturligt. De voro både socialt och ekonomiskt den starkare parten, och denna sin styrka visste de också att till det yttersta utnyttja. Det synes därvid ha bekymrat dem föga, att den man, i vars företag de trängt sig in, fördes mot undergången.

År 1731 hade misshälligheterna tagit en sådan vändning, att riddarhusintressenterna funno sig böra avskeda Ekman från hans befattning vid verket.

⁵⁴Skrivelse till K. M:t pres. 1729 29/10 (RA, Sthlms stads acta, vol. 10 a).

⁵⁵Stråle, a. a. sid. 9. Jfr Riksdags Utsk:s handl. 1723 26/7 (RA).

⁵⁶Ekmans räkn. 1731 9/8 (copia i revision sakt 1737 17/5, RA).

Inför det vid riksdagen samlade ståndet framlades av deputerade för riddarhussakerna en redogörelse för manufakturverket jämte förslag till rörelsens upparbetande. Redan tidigare på året hade frågan varit före i riddarhusdirektionen, på förslag av herrar Thegner, Wattrang, von Hökerstedt och Ehrenström, vilken sistnämnde i Barnängsförvaltningen efterträtt den år 1729 avlidne Caméen.⁵⁷ Av deputerade yrkades nu bl. a. att chefskapet skulle fråntagas Ekman, »vars uppförande ej längre skall gagna detta verk och som även eljest varjehanda gensträvighet visar emot herrar direktöreme och verket». En sådan åtgärd ansåg man sig kunna vidtaga, då han »änkönt varande intressent, dock likväl tjänade för årlig lön såsom betjänt och i övrigt efter prejudikater i andra compagnier, rederier och bolager måst låta sig commenderas av $\frac{3}{4}$ delar, när han allenast pretention i $\frac{1}{4}$ part haver». Tillika borde hans böcker och räkenskaper revideras och magasinerna i direktörernas närvaro inventeras. Detta deputerades förslag blev av ridderskapet och adeln den 22 juni bifallet.⁵⁸

Vad sålunda beslutats blev omedelbart satt i verket. Till chef förordnades i stället Eric Salander, som varit anställd vid Alingsås manufakturverk och som redan vid denna tid gjort sig känd som nationalekonomisk författare.⁵⁹

Enligt Ekmans egen relation infunno sig den 13 juli fyra deputerade hos honom och framlade ett extractum protocoll från föregående dag samt ridderskapets och adelns resolution om hans uppsägning. Samtidigt begynte de »att inventera magasinet med allt vad som där fanns, samt hantverksredskaper, verktyg och möbler». Utan Ekmans samtycke hade de »till direction insatt en främmande, som aldrig tillföre hanterat något manufaktorie». ⁶⁰ Något inventarium över vad de mottagit ville de icke underskriva.

»Den 27 juli» — fortsätter Ekman — »hava de ävenväl igenom extractum protocoll uppsagt min son ifrån sin beställning vid manufakturverket. Den 28 juli hava de likaså uppsagt mig ifrån de husrum och tillhörige apertinencier, jag innehaver, oaktat jag allenast $\frac{3}{4}$ parter däruti till dem upplåtit».

Efter denna behandling sökte Ekman bliva befriad från hela delägarska-

⁵⁷Skr. till Ridd.dir. pres. 1731 5/3. (Riddarhusdir. prot. 1711—31.)

⁵⁸Ridd. o. adelns prot. 1731 4/5 o. 22/6 (Band VI s. 260 o. 549).

⁵⁹Stråle a. a. s. 206.

⁶⁰Odaterad relation av Ekman i Revisionsakt 1737 17/5 (RA).

pet — vilket han tydligen redan tidigare efterträtt — och den 31 juli uppsade han sig genom notarius publicus från »allt vidare intressentskap med de höga herrar medintressenter». Den 5 augusti protesterade han — likaledes genom notarius publicus — mot uppsägningen från husrummen, samtidigt med att han hos slottskansliet anhöll om utbrytning för sig och sina barn av den fjärdedel de ägde i manufakturverket. Den 9 augusti påförde han den engelska fabriken den ovannämnda räkningen på det som till fabriken inrättande blivit uttaget ur Barnängsfaktoriet.

Då Ekman icke drog sig tillbaka från sina husrum innan han fått klarhet beträffande utbrytningen, tillgrepo hans kontraparter ännu mera våldsamma åtgärder. Den 15 oktober »kom advokatfiskalen Treffenhielm jämte dess adherenter» — relaterar Ekman — »till mig med en alltför stor egenvillig våldsamhet och mycket samlat manskap, med störar, kvastkäppar och täljkniivar att anfälla mig, som icke hade förmodat ett sådant grovt och oanständigt anlopp, att vilja utkasta och utdriva mig ifrån min och mina barns välfångne egendom så ifrån hus som hem, varemot jag nödsakades med mitt ringa manskap mig på tjänligt sätt att försvara och den utskickade skaran den gången avviste».

Efter att hava misslyckats med handgripligheterna var man hänvisad till rättsligt förfarande. Två processer mellan Ekman och hans medintressenter utspunno sig nu, båda invända i varandra. Den ena rörde den av Ekmans barn begärda utbrytningen av deras andel i egendomen, den andra en fordran på Ekman att förete de räkenskapsböcker, som voro i hans förvar.

Frågan om utbrytningen fortskred så, att Stockholms rådhusrätt den 24 november 1731 förordnade tre rådmän att i vederbörandes närvaro av Barnängs- och Leijonanckerska fasta egendomarna med därtill hörande manufakturiefekter och redskap värdera och utbryta Ekmans tre söner och mågen Vilhelm Grabb så stor del, som svarade mot deras mödernearv av 26 571 daler 17 öre k:mt.

Mot denna åtgärd protesterade advokatfiskalen Treffenhielm å riddarhusintressenternas vägnar genom en till Svea hovrätt ingiven skrivelse, åberopande bl. a., att 1724 års kontrakt stipulerade, att om någon av intressenterna ville göra sig sin andel kvitt, denna borde hembjudas till medintressenterna

eller avyttras till någon, som trädde i den föregående intressentens ställe. Häremot anförde Ekmans barn, att de nog icke kommit med sina fordringar, där-est de ej förnummit, »huru som deras fader och svärfader icke allenast uppsades och stängdes ifrån dispositionen och förmånerna, däremot han nödsakades vidare intressentskap uppsäga, utan ock tenterades av deputerades och intressenternas utskickade att sätta sig i possession såväl av de $\frac{3}{4}$ delar som den övriga $\frac{1}{4}$ delen». Associationsreglema anginge icke dem, synnerligast som dessa »i anseende till förfarandet med deras fader och svärfader redan vore alldeles utur akt låtne».

Sedan parternas skriftväxling inför rätten pågått i två år, föll den 11 december 1733 hovrättens utslag, som innebar, att Vilhelm Grubb och bröderna Ekman emot sådan caution, som fadern erbjudit sig att prestera, erhöilo utbrytning ur en fjärdedel av den ifrågavarande egendomen till så stor del, som emot deras mödernearv kunde svara.

Frågan om Ekmans skyldighet att förete räkenskapsböckerna hade upptagits i samband med hans avskedande, då man önskade redovisning för hans förvaltning. Riddarhusintressenterna påstodo, att Ekman den 16 december 1731 lovat överlämna böckerna till den av dem befullmäktigade kommissarien Storck för revision. Då detta emellertid bestreds av Ekman, blev han av slottskansliet ålagd att utlämna dem, »alldenstund han har icke allenast varit intressent uti verket, utan ock direktör emot en viss betingad lön». Häröver besvärade sig Ekman hos hovrätten, varefter följde en process med inlagor från båda parterna.

Riddarhusintressenternas ombud redogjorde därvid i en av sina inlagor för skälen till Ekmans avskedande. Leveranserna hade icke kunnat fullgöras därför att kläder och foder voro så oförsvarligt tillverkade, att de merendels kasserades. Medintressenterna hade icke erhållit underrättelse om det ekonomiska läget och då verket befanns vara i förlust och avtagande, hade han icke kunnat framlägga någon plan för dess upphjälpande. Emot beskyllningarna försvarade sig Ekman och vägrade att utlämna böckerna, som voro hans enda försvar mot de förövade egenvilligheter och grova beskyllningar, som parternas ombud riktade mot honom. Han ville visst icke förhindra revisionen, men den borde företagas i hans närvaro i något säkert rum, vartill föreslogs

en kammare invid Riddarhustorget.

Liksom hovrätten ifråga om utbrytningen gav Ekman rätt, så även ifråga om böckerna. Genom utslag den 11 december 1733 förklarade hovrätten, att då kommissarien Ekman icke är i associationskontraktet nämnd såsom betjänt, utan som direktör och intressent, och då han ej kan anses skyldig att ensam göra redo för manufakturverken, så borde han icke ha ålagts att utlämna böckerna till kommissarien Storck. Sedan böcker och verifikationer blivit inbundna, folierade och registrerade borde de avlevereras i ett säkert och bekvämt rum, till vilket såväl Ekman eller någon å hans vägnar, som riddarhusdirektörernas och intressenternas fullmäktig kunna i bägge parternas närvaro hava fri tillgång, böckerna att överse och revidera.

De båda tvistemålen voro emellertid icke slutligt avgjorda genom hovrättens utslag. Riddarhusintressenterna vädjade till justitierevisionen och efter årslång bevisföring fällde Kungl. Maj:t domar den 17 maj 1737. Den ena domen innebar ett direkt bakslag för Ekman, då det förklarades att Grubb och hans svågrar icke kunde erhålla utbrytning av den oförsålda fjärdedelen. Denna hade nämligen fru Catharina Lagerstedt med sin man jämlikt köpebrevet satt i ett »stadigt varande compagni» med de sålda tre fjärdedelarna. I det andra fallet innebar motiveringen ett tillmötesgående mot riddarhusintressenternas krav, medan däremot slutsatsen anslöt sig till hovrättens utslag. Då kommissarien Ekman, utom dess intressentskap i verken, även bör anses för de övriga intressenternas sysloman, som åligger för en slik förvaltning, den han sig emot arvode åtagit, göra redo för den tid han samma förvaltning haft, alltså prövar Kungl. Maj:t skäligen, att, om parterna icke kunna enas om en person till räkenskapernas reviderande, Svea hovrätt förordnar en oväldig person att överse räkenskaperna, vilka böra förvaras i ett säkert och bekvämt rum, till vilket båda parterna jämte revisorn skola hava tillgång.⁶¹

Den prekära situation, som uppkom därigenom att Ekman avsattes från sin förvaltning, men samtidigt förvägrades att bliva löst från sitt delägarskap, gav naturligtvis upphov till ändlösa tvistigheter, bland vilka de anförda processerna endast ingingo såsom led. Salander retade sig Över att han ej fick

⁶¹Handlingar i målen återfinnas dels i två revisionsakter 1737 17/5 (RA), dels i Westinska saml. vol. 1668 (UB).

tilltråda sin bostadslägenhet, då Ekman helt enkelt kvarstannade, och det var nog icke utan skäl som Ekman klagade över att Salander tillfogade honom och hans barn »många oanständiga chikaner och stora förtretligheter». År 1732 drogs inför slottskansliet en tvist om höbärgningen å de ängar, som Ekman enligt kontraktet skulle få disponera. Då Salander helt enkelt begynte avslå ängarna utan att bekymra sig varken om kontraktet eller om Ekmans delägarskap, protesterade denne. Slottskansliet ansåg sig ej heller »kunna förmena Ekman 1/4 del av ängarne att slå och bärga, enär han därför, efter gjort anbud, till domarens utslag om utbrytningen med de flere dem emellan varande tvistigheter, om sufficient caution och borgen ställer, till vilken ända allt höet bör besiktigas och till dess quale et quantum upptecknas». ⁶²

Ännu i augusti 1733 satt Ekman kvar i bostaden, men blev då ånyo uppsagd till avflyttning från Michaelis. Genom notarius publicus krävdes han samtidigt för två års hyra, för bärgat hö och för mulbete till två hästar och fyra kor på en summa av 2107 daler 30 öre k:mt. Givetvis fann Ekman detta vara ett »mycket obilligt tillbud av herrar contraparterna, emedan jag med dem aldrig något hyreskontrakt ingått, icke heller mina barns 1/4 del till dem försålt, icke heller försälja vill, utan nu allenast, så länge Gud vill, bebor till en del därav». ⁶³

Genom domarna 1737 fördes tvistigheterna endast in i ett nytt skede. Av hovrätten utsågs kommissarien Johan Tibell att förrätta revisionen. För riddarhusintressenterna gällde det att visa, att förluster åsamkats genom Ekmans vanskötsel, medan denne å sin sida pekade på den engelska stofffabriken såsom källan till olyckorna. I sina inlagor fick han ånyo anledning att beskärma sig över det olyckliga kompaniskap, i vilket han inlockats, och att hänvisa till sina förslag om en tidigare avveckling.

Utredningarna voro synnerligen omfattande, och inför riddarhusdirektionen behandlades detaljerna vid flera tillfällen. Då Vilhelm Grubb erbjöd sig, att så snart processerna med Ekman bringats till ett slut, inköpa riddarhusintressenternas andelar i manufakturverket och man allvarligt reflekterade på detta, beslöt man vid riksdagen 1740 anhålla hos Kungl. Maj:t, att »de dom-

⁶²Resolution 1732 28/6, ink. till Svea Hofrätt 7/7 (UB, W. 1668).

⁶³Not 3 sid. 75.

stolar, under vilka denna tvistighet ligger oavgjord, kunde i nåder anbefallas att bringa saken till ett skyndsamt slut, på det riddarhusdirektionen och intressenterna sedermera kunna inlåta sig i något accord om försäljningen av verket».⁶⁴

Revisionen slutade med att riddarhusintressenterna på Ekman uppställde en fordran av bortåt 20 000 daler k:mt. Därmed ville denne ej låta sig nöja, utan vädjade på våren 1742 till hovrätten med yrkande, »att all emot min andel svarande influten årlig avance måtte mig oavkortad tillerkännas jämte befrielse från allt ansvar rörande de uppnegotierade och undfångne medel». Intressenterna blevo också stämde att den 15 juli sig inför Hovrätten inställa, »att kommissarien Ekman till svars stände uti vad han dem lagligen kan hava att tilltala». Deras ombud ansåg sig emellertid ej kunna ingå på svaromål »emedan man ej kan veta om kommissarien Ekman av dess fjärdedel haver något i behåll».⁶⁵

Avgörandet i den sista processen fick icke Ekman uppleva. Den 1 november 1743 avled han i Stockholm vid 77 års ålder. Då bouppteckning förrättades efter mera än ett års förlopp, meddelades, att han »i livstiden uti Svea hovrätt skall låtit instämna riddarhusets resp. herrar direktörer jämte intressenterne uti Barnängs- och Leijonanckerska manufakturverken ang. åtskilliga pretentioner härrörande av interessentskapet uti förenämnde verk», vilket mågen Grubb sade sig vid detta tillfälle hava velat anmäla.

Bouppteckningen vittnade om att alla Ekmans tillgångar voro förödda. Fjärdedelen i manufakturverken med verktyg, redskap och möbler enligt 1724 års inventarium värderades till 20 000 daler k:mt. Därutöver funnos endast bortåt 7 000 daler i tillgångar. Då skulderna uppgingo till mer än 59 000 daler, förelåg sålunda en avsevärd brist. Som fordringsägare antecknades de fyra barnen, vilka ännu icke utfått sitt mödemearv på 26 000 daler, och mågen Grubb, vilken lämnat försträckning på 25 000 daler — sannolikt till den gamles underhåll. Den äldste sonen Jacob och den yngste Carl voro affärsmän; den andre Hans kallades kadett vid artilleriregementet i Stockholm — tydligen en misslyckad existens, som vid 42 års ålder ännu icke fått någon fastare

⁶⁴Ridd. o. adelns prot. 1740 20/8 (Band XII s. 720).

⁶⁵Barnängens Ink. handl. 1724-1759, Prot. 1742 13/2 (Ridd. ark.).

ställning.⁶⁶

Så fick då Lagerstedts måg sluta sin bana med grusade förhoppningar, utan att ha kunnat bereda möjlighet för den kontinuitet i förvaltningen, som Barnängsfaktoriets stiftare betraktat som sitt högsta önskemål. Med sin praktiska skolning var Ekman utan tvivel en duglig affärsman så länge han fick sköta affärerna utan inblandning av andra. Men i saknad av anpassningsförmåga och förståelse för skiftningarna i det ekonomiska livet, förlorade han balansen, då andra ville hävda sin uppfattning vid sidan om hans egen. Utan smidighet och utan möjlighet att bemästra det mänskliga intrigspelet, blev han den förlorande parten i kampen mot mera slipade krafter.

Utsikt över segelleden, 1700-talets mitt.

Teckning i Årsberättelse om utrikes handeln. Kommerskoll. arkiv.

⁶⁶Bouppteckn. 1745 19 -27/3 (Råd. ark.). Jfr ovan sid. 63.

RIDDARHUSET SOM ENVÅLDSINTRESSENT

(1731-1761)

ÅRET 1731 MEDFÖRDE för Barnängsfaktoriet ett flertal organisatoriska förändringar, som inneburo en direkt anknytning till de ledande tendenserna i tidens näringspolitik.

Eric Salanders anställning som chef för verket var uppenbarligen ett steg i denna riktning. Han hade förbindelse med den i industrikretsar alltmera tongivande Alströmer — vars företag betecknades som »ett moderverk och en skola till andre manufakturers befordran» — och genom sitt författarskap hade han tagit ställning till de ekonomiska problem, som stodo på dagordningen. Redan 1727 hade Salander utgivit sin »Gårdzfogdeinstruction», som 1730 efterföljts av »Systematiska nödhjelpstanckar eller okulstöteliga grundsatzer til välgång för höga och låga i et fattigt land, der penningen har rymt, näringen ligger öde och vinsten är försvunnen». Följande år utkom »Gensagor och uplysningar öfver systematiska nödhjelpstanckarnas grundsatzer». I dessa arbeten skymta samma tankar, som sedermera återkomma i hans mera bekanta verk — med deras extremt restriktiva och skyddsvänliga tendenser.⁶⁷ Med sin spekulativa inriktning framstod han säkerligen — från riddarhusintressenternas synpunkt — som en hälsosam motvikt mot Ekman, vars praktiska förfarenhet icke lyckats klara situationen. Att han ännu var i sina bästa år — född omkring 1700 — räknades honom nog också till förtjänst.

Även det för tiden typiska kravet på statsunderstöd framträder i Barnängens historia för första gången år 1731 i det memorial, som deputerade ingåvo till ridderskapet och adeln vid den pågående riksdagen. Vid föregående riksdag hade en skatt upptagits för industriens förkovran samtidigt med att 5 % av tullen å utländska kramvaror anslagits till stödjande av manufakturerna, och skulle dessa avgifter utgå under benämningen allmän landshjälp. Alingsås manufakturverk hade redan kommit i åtnjutande av understöd i form av räntefritt lån. Ett flertal industriföretag hade under de närmast föregående åren

⁶⁷I »Genväg till slögder» (1754), som är en av Salanders mest bekanta böcker, lämnar han biografiska uppgifter, som belysa hans verksamhet. En kort biografi över Salander i Hofbergs lexikon.

startats överallt i landet, och genom de arbetstillfällena, som sålunda beretts, hade nöden börjat efterträdas av en stigande välmåga. Men därmed var också klaven given till en inbördes ävlan i försöken att gripa den hand, som staten utsträckt till näringarnas förkovran. I sitt memorial framhöllo adelns deputerade, att Barnängsfaktoriet, »som i det nuvarande tillståndet ej kan som sig bor uppkomma, bör av publico och manufakturfonden bliva understött på samma sätt och villkor som Alingsåsverket, åtminstone med 100 000 daler s:mt efter handen, kunnandes verket till publicum, liksom Alingsås, genom riktige inventarier och tillgång av egendom alltid lämna säkerhet nog för summan». ⁶⁸

Då ridderskapet och adeln fann yrkandet skäligt, kom frågan fram i landshjälpdeputationen, som tillstyrkte lån åt Alingsåsverket, Vedevågs- och Qvarnbacka järnverk, Barnängens yllefabrik, Flors linnefabrik i Helsingland, katunstryckeriet vid Sickla och Rörstrands porslinsfabrik — alla utom Barnängen tämligen nybildade företag. Med sin starka politiska förankring hade givetvis riddarhusintressenterna de bästa utsikter att för sitt verk bliva ihågkomna. Förslaget bifölls också av ständerna, som beviljade alla de nämnda verken lån från de influerna femprocentsmedlen.

Med all säkerhet var statens hägrande stöd anledningen till att de deputerade i sitt nyssnämnda memorial endast helt varsamt berörde de ekonomiska svårigheter, som tryckte Barnängsfaktoriet. Uppenbarligen hade man ånyo invaggat sig i sangviniska förhoppningar eller ville i varje fall ej visa annat.

Även i övrigt innehöll memorialet en hel del planer och önskemål beträffande manufakturiet. Det gamla kravet på ökade leveranser till armén vågade man endast försiktigt beröra, då man ville ansöka om fastställelse av den år 1725 företagna repartitionen på regementena, »så framt icke H. K. M:t i nåder för ridderskapet och adeln såsom ägare av detta verk skulle någon besynnerlig nåd låta vederfaras genom flere regementens anslående att beklädas av detta manufakturverk». För att undvika tvister önskade man få fastställt ett prov på kläde eller boj »såväl till dess art och godhet som färg med längd och bredd» att förvaras i krigskollegium till rättesnöre för fabrikanterna, »då annars immerfort den ena fabrikanten lär genom allehanda bearbetande och

⁶⁸Ridd. o. adelns prot. 1731 4/5. (Band VI, sid. 260).

utvägar underslå sig den andres leveranser samt följaktligen varannan ruine-
ra».

Deputerade förklarade, att för finare klädestillverkning vid Barnängen ytterligare stolar komme att uppställas och att för grövre tillverkning ej flere komme att hållas »än till regementenas beklädningar efter en tillförlitlig calculation fordras». Vid stoffabriken å Leijonanckerska tomten skulle endast fina och tunna ylletyger tillverkas samt vid bägge verken svensk ungdom antagas och inövas. För att befordra »all god menage och hushållning vid verket», borde direktörerna hava sin särskilda uppmärksamhet riktad på att färgeriet bibehölles och idkades, såsom varande »det största och kostbaraste i riket»; att en valkkvarn bleve inrättad å lämplig plats i närheten; att drängar, gossar och kvinnfolk bleve bespisade vid verket, såsom vid bruken sed var, då arbetslönerna därigenom lättades, samt att ett reglemente bleve upprättat, varefter »direktionen och betjäningen hädanefter må styras och arbetet drivas så väl med räkenskaper, correspondence och disposition som allt annat». Slutligen hemställde deputerade till ridderskapet och adeln att själva »köpa och bära de varor till kläder, som härstädes nu tillverkas, samt efter eget tycke och behag låta beställa vad i ylle kunde vara nödigt», samt att kraftigt »bidraga till landshjälpsförhöjningen på införseln av slike vid dessa fabriker arbetade varor till avsättningens främjande, på det manufakturiet under så god anstalt och hjälp efter hand må finna sin uppkomst».⁶⁹

Efter de linjer, som sålunda utstakats, fortskred manufakturverkets rörelse under Salanders ledning. Fastän denne icke genast fick inflytta i Ekmans bostad, övertog han dock chefskapet redan i mitten av år 1731.⁷⁰ Tack vare sina förbindelser med Alströmer skaffade han omedelbart vid sitt tillträde ett lån från Alingsåsverket, och senare på året ökades rörelsemedlen ytterligare genom det lån på 18 000 daler, som riksdagen beviljade. Under åren 1731—34 erhöll Barnängsfaktoriet från landshjälpsdeputationen sammanlagt 78 000 daler s:mt. Genom förnyade uppgörelser om regementsbeklädnader sökte

⁶⁹Memorial i Ridd. o. ad. prot. 1731 22/6 (Band VI s. 549). Jfr även Berättelse till Riksdagen 1731, i Handl. rör. Skand. hist. (Band 37, s. 413, 449, 451).

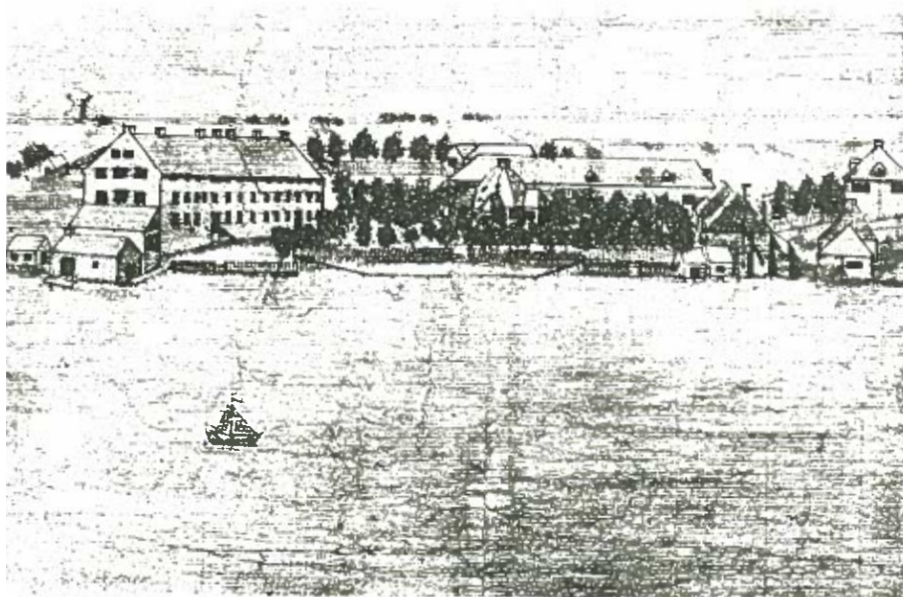
⁷⁰Ännu i juli omtalas Ekman ss. direktör, men i september ställas riksbankens förskrivningar till Salander, enl. Barnängens bankräkningar och verifikationer (Ridd. ark.).

man också garantera varuomsättningen.⁷¹ Från riddarhusintressenternas sida var man säkerligen angelägen om att föra noggrann tillsyn över förvaltningen, och efter den redogörelse, som lämnades vid 1738—39 års riksdag, frambar ridderskapet och adeln särskilt sin tacksamhet till presidenten Palmfelt och vice amiralen Ankarcrona, »vilka haft den speciella omsorgen för riddarhusfabrikerna».⁷²

Den praktiska verksamheten drog icke Salander bort från hans spekulativa intressesfär. Visserligen tyckes den i början ha hindrat honom att fortsätta med författarskapet, men i stället förde han nu sina funderingar fram genom påminnelser i ämbetsverk och riksdagskretsar. Flera av de förslag till näringarnas främjande, som under 1730-talet sågo dagen, lära ha haft honom till upphovsman. I sin politiska uppfattning var han på det närmaste anknyten till hattpartiet. Till 1738 års riksdag inlämnade han en utförlig redogörelse för textilmanufakturernas läge, och när hattarna vid samma riksdag kommo till makten, var Salander en av de ivrigaste förkämparna för de åtgärder, som vidtogos till »slöjdernas» uppdrivande. Enligt vad han själv påstår var det han, som utarbetade de nya manufakturprivilegierna av 1739, vilka jämte den nya hallordningen, det nyinrättade manufakturkontoret och den stabiliserade manufakturfonden skulle bliva grundpelare för den industriella blomstring, som det segrande partiet så storslaget utlovade. Samma år blev Salander också utsedd till kommissarie Över manufakturerna i riket.

⁷¹Manufakturkontorets sammandrag över inkomster och utgifter 1727—1759 (RA, Man. kont. räk.). I Barnängens räkenskaper åberopas bl. a. skuldförb. till Alingsås 1731 20/7 och K. brev ang. livgardets beklädnad 1731 11/8 (Ridd. ark).

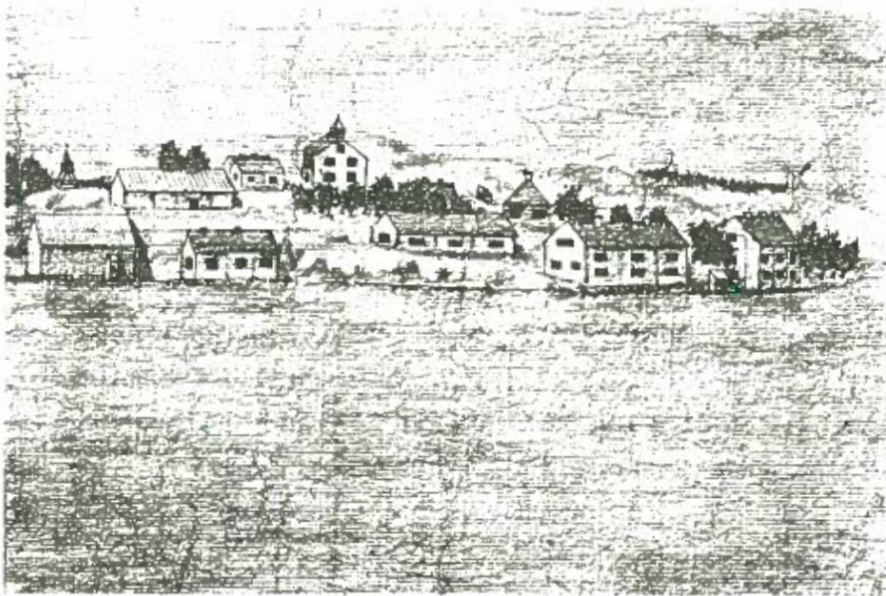
⁷²Ridd. o. adelns prot. 1739 26/4 (Band XI s. 530).

Utsikt över Barnängen 1744.
Teckning å karta (sid 107.)

Det förnåma intressentskapet och ledarens bemärkta ställning samverkade med all säkerhet till att förlåna Riddarhusmanufakturiet — som det vid denna tid började kallas — en särskild nimbus. I de berättelser, som från denna tid föreligga — dels en ekonomisk redogörelse av Salander till ständernas manufakturkontor i oktober 1740, dels en översikt i hall- och manfakturrätens rapport till kommerskollegium s. å. rörande stadens fabriker — beskrives också detta verk på ett sätt, som vittnar om att anläggningen fått en betydande omfattning och att den i sitt slag var en av de allra största i riket.⁷³

⁷³Utredningar rörande fabriker 1729-40; Årsberättelser rör. fabriker 1740 (Kom. koll. ark., RA).

Utsikt över Barnängen 1744.

Teckning å karta (sid 107.)

Enligt hallrättsberättelsen — som i sin helhet är tryckt här nedan sid. 247 — bedrevs den grova klädestillverkningen vid Barnängen, dels i fabrikslokaler, dels i hemmen. Antalet vävstolar uppgick år 1740 till 27 och antalet arbetare till 286, därav 17 mästare, 32 gesäller och 237 andra arbetare, såsom lärgossar och spinnerskor m. m. Vid Barnängen fanns dessutom ett överskärereri för det grövre godset, med sysselsättning för en mästare, 3 gesäller och en lärgosse; ett färgeri med två färghus, som sysselsatte 2 mästare och 4 drängar, samt ett magasin för ull, färgstoffer och färdiga varor m. m. Nederst vid sjön låg en hästvalk, som dock användes endast när de övriga valkarna ledο brist på vatten. Den anlades 1740 enligt Salanders berättelse, men var måhända föranledd av det nyssnämnda uttalandet vid 1731 års riksdag. Den vanligen brukade valken låg vid Sickla och arrenderades av Barnängsfaktoriet jämte övriga fabrikanter i staden, liksom den vid Nacka nyligen uppförda valken. Antalet arbetare vid Sicklavalcken beräknades till 2.

I det Leijonanckerska stenhuset vid Nytorget inrymdes stoffväveriet med 18 stolar och 37 arbetare, därav en mästare och 8 gesäller. I hemmen beredde väveriet dessutom sysselsättning för 3 mästare, 3 gesäller och 9 arbetare vid 12

vävstolar samt för 4 ullkammare och 271 redgarnspinnorskor. Ett överskärerier för det finare godset var inrymt i stenhuset med sysselsättning för en mästare, 4 gesäller och 5 andra arbetare. Magasin, färgeri och tvätthus — de två sistnämnda nederst vid sjön — tillhörde också stoffväveriet.

För anläggningen disponerades också sedan gammalt några bodar invid Danviken, och i staden låg på riddarhusets tomt en byggnad, som av manufakturverket användes för varuupplag. Försäljningen skedde dels i handelsman Wieses hus vid Stortorget, dels på Stockholms hallmagasin.

Flertalet av de anställda mästarerna voro utlänningar, med tyskar i majoriteten. Vid Barnängsfaktoriet hade bröderna Christian och Johan Kriiger från Mecklenburg det största antalet stolar »mot kontrakt», och stoffväveriet drevs av den tyske mästaren Christian Madelon.⁷⁴ Det grova överskäreriet sköttes av mästare Ephraim Holst från Polen och det fina av mästare Petter Lambert från Holland.

Kontorspersonalen, sammanlagt 18 personer, var däremot uteslutande svensk. Jämte Salander nämns bokhållaren Mauritz Bonge, tillika bokhållare vid ständernas manufakturkontor, inspektören »herr Jacob Lagerstedt» — den ovan omtalade sonen till verkets grundläggare — kassören Hans Reinhold Apiarius och ytterligare fyra namngivna personer, jämte verkmästare, magasinshövding och arbetsdrängar m. fl.

Hela den vid företaget anställda personalen utgjorde sålunda 654. Däri inräknades dock icke spinnhusfolket på Långholmen och valkarbetarna vid Nacka, vilka betjänade detta verk såväl som andra fabrikanter i staden »med spinnande och välkände». Ej heller medräknades några mästare, tillhörande stadens klädemakareämbete, vilka undantagsvis arbetat på Barnängsfaktoriet förlag med tillverkning av kommisskläde. Då samma mästare merendels haft sysselsättning för fabrikerarna Pinckhardt och Wolgenau till deras kronoleveranser, ansåg sig hallrätten icke böra tillägna Barnängsfaktoriet »några flere vissa klädemakare».

Den huvudsakliga tillverkningen var givetvis tyger — som i berättelsen specificeras i stycken av ett flertal olika varuslag — men även strumpor och

⁷⁴Forsstrand gissar i sin uppsats (sid. 68 not 1) att Madelon var fransman, men i berättelsen kallas han uttryckligen tysk.

mansstöffletter nämnas, avsedda för arméns beklädnad. Enligt Salanders berättelse hade leveranser endast skett till ett fåtal regementen, men i varje fall hade kronans beställningar i medeltal gått till lika mycket som försäljningen till enskilda, såsom framgår av följande översikt (värdet i daler s:mt):

	1738	1739	1740
	daler	daler	daler
Till kronan levererat	59 472	125 685	59 175
Partiförsäljning till privata	68 025	82 217	69 706
S:a	127 497	207 902	128 881

Hallrätten framhöll i sin berättelse att Barnängsfaktoriet under året levererat till kronan »av kommisskläden och bojer över sitt rätta kvantum eller 25 procent av hela indelningen på samtliga klädesfabriköreme i riket, samt till de kungliga pagernas och den ringare hovstatens beklädnad med livrée». Rätten ansåg sig därför kunna sluta att Riddarhusmanufakturiet, »i anseende till tillverkningen sedan sista riksdag nog tilltagit».

Då hallrätten, samtidigt med att den gjorde denna reflexion framhöll, att den icke kunde döma, »huru invärtes tillståndet är, i anseende till det publike understödet», låg måhända däri ett förstucket tvivelsmål om företagets ekonomiska bärighet. I så fall var hallrätten nog icke ensam om detta tvivelsmål. Säkert är att vid denna tid riddarhusintressenterna själva sviktade i tilltron till sitt manufaktur.

Redan vid riksdagen 1739, då redogörelse lämnades för verkets förvaltning och för de med Ekman förda processerna, framhölls av åtskilliga talare å riddarhuset, att det ej på någon tid kunde förväntas, att dessa manufakturverk med någon nytta för riddarhusets räkning kunna drivas, »alldenstund sådane verk, om de skola kasta någon fördel av sig, av någre få particuliere, vilka därpå själve kunna hava inseende och endast därpå all sin tid och omsorg vända, skötas måste, varemot när många intressenter äro, och dylika verk igenom betjäning skola drivas, därmed sällan plägar lyckas». Man föreslog därför att riddarhusdirektörerna skulle få fria händer att försälja riddarhusets andelar, fast utan förlust. En dylik fullmakt lämnades också vederbörande.⁷⁵

⁷⁵Ridd. o. adelns prot. 1739 26/4 (Band XI, s. 530).

Vid riksdagen 1740 kom samma fråga ånyo på tal. Från Vilhelm Grubb förelåg nu det ovan omtalade anbudet att inköpa riddarhusets och de enskilda intressenternas andelar.⁷⁶ Då emellertid avslutandet av den Ekmanska processen var förutsättningen för köpet och denna pågick ännu vid Ekmans död 1743, blev denna försäljningsplan undanskjuten.

I sin känsla av att nya ansträngningar krävdes för att klara upp svårigheterna med manufakturiet gjorde man vid samma riksdag ett ombyte å de ledande posterna inom förvaltningen. Då riddarhusdirektörena ej ansågo sig ha tillräcklig kännedom om manufakturärendens skötsel, anhöllo de om entledigande från tillsynen över manufakturverket och från bestyret med den Ekmanska rättegången. Ridderskapet och adeln beslöt då att utse alldeles nya riddarhusdirektörer, som »dels i anseende till sine ämbeten kunde vara berörde manufakturverk behjälplige, dels själve om sådane verks drift ägde kunskap, dels ock uti processens dirigerande ägde tillräcklig insikt». Uppdraget lämnades åt riksrådet Ehrenpreus, presidenten i kommerskollegium von Drake, revisionssekreteraren Löwenhielm och kammarherren Carl Broman, »vilken själv anlagt en vacker klädesfabrik och densamma med mycken försiktighet säges driva». Åt dessa uppdrogs att hava »omsorgen om Barnängsverkets drift och den därvid lådande processens utförande».⁷⁷

De nu tillträdande krafterna medförde alldeles säkert en uppryckning av organisationen vid verket. Protokollförda sammanträden började nu anordnas med riddarhusets representanter och de enskilda lottägarna, vilka fortfarande samtliga tillhörde ridderskapet och adeln, fast lotterna under årens lopp växlat ägare.

Ekman, som fortfarande ägde en fjärdedel av verket, inkallades däremot endast vid enstaka tillfällen på grund av särskilda beslut. Redan innan processerna tagit en för honom olycksdiger vändning hade hans votum varit mycket sällsynt. Då han år 1739 tillfrågats, om han ville bevista inventeringen av manufakturverket, hade han svarat, att då han ej varit med vid de förra årens inventeringar sedan 1731, när han avsågt sig intressentskapet, så kunde han ej

⁷⁶Ridd. ö. adelns prot. 1740 20/8 (Band XII, s. 720).

⁷⁷Ridd. o. adelns prot. 1740 22/8 (Band XII s. 770).

heller nu vara närvarande.⁷⁸ Säkerligen hälsade man hans egen motsträvighet med tillfredsställelse, samtidigt med att man kunde återropa den genom revisionen framkomna fordringen på honom såsom motiv för sin uraktlåtenhet att betrakta honom som fullmyndig delägare.

I enlighet med den av ridderskapet och adeln lämnade fullmakten hade direktörerna att söka under lämplig form avkoppla riddarhuset från rörelsen. Salander — som hotat att avgå, men lovat stanna »om han ej bleve bunden längre än hans hälsa medgäve» — föreslog vid ett sammanträde, som hölls i november 1741, att fabriker skulle bortarrenderas — stofffabriken med ingången av år 1742 och Barnängsfaktoriet med det därpå följande årets ingång. Presidenten von Drake ansåg däremot, att Barnängsverket borde säljas redan innan slutuppgörelse träffats med Ekman. Då emellertid de övriga föredrogo ett säkert arrende, ålades Salander och Bonge att efterhöra lämplig person.

edan efter några veckor kunde Bonge meddela, att handelsmännen Herptz och Kröyer reflekterade på stofffabriken. Samtidigt hade emellertid riddarhusfiskalen hört sig för, om icke mästern Christian Madelon vore benägen att »emot viss procent av tillverkningen taga fabriken under omvårdnad och bestyrande». Slutet på underhandlingarna blev, att Madelon erhöll fabriken på arrende. Han ansågs synnerligen lämplig, då han väl kände verket, dit han inkommit redan med den första uppsättningen 1728. Utom det att han »hade några penningar av sig själv» hade han också två unga köpmän till förlagsmän, av vilka den ene »ville övergiva den udändska kramhandeln och strax flytta ut till verket, dock utan att bry sig med förvaltningen därav». Den 8 mars 1742 undertecknades arrendekontraktet. Avtalet träffades för fem år och arrendeavgiften fastställdes till 2 600 daler k:mt för första året, 3 000 daler för andra och tredje samt 4 000 daler för fjärde och femte åren. Ekman, som inkallats till sammanträdet för frågans dryftande, hade ej infunnit sig, men meddelade senare, att då herrarna hitintills skött allting utan hans samtycke, så stannade allt deras handläggande så i en som annan måtto på deras ansvar, förbehållande han sig att i framtiden talan föra.⁷⁹

⁷⁸Riddarhusdir. prot. 1739 19/12. (Ridd. ark.).

⁷⁹Barnängens protokoll 1741 31/8, 3/11, 8/12, 22/12, 31/12, 1742 13/2, 8/3 (Ridd. ark.). Madelon uppger i memorial 1759 5/12 att han i 19 år arrenderat fabriken och dessförinnan i 14 år

Frågan om Barnängsfactoriets avveckling var mera svårlöst. I april 1742 framlade Salander en plan för dess bortarrendering. Sedan flera år tillbaka hade han uttänkt och begrundat, »huru och igenom vad medel detta manufakturverk, såsom i ylle det ansenligaste i riket, måtte med tiden bliva mer nyttigt för publico och indräktigare för ägarne». Därvid hade han blivit övertygad om »att igenom betjäning vore det fåfängt vänta bemälte ändamål». En försäljning skulle också stöta på så många hinder och tvivelsamma följder, att den ej vore tillräddig. Särskilt ville han, både såsom direktör för verket och såsom kommissarie för manufakturerna, avråda från en försäljning till Grubb — om vars planer ryktet visste förmäla. Det bästa sättet att »göra verket högst nyttigt för publico och important för höglovliga riddarhuset och herrar intressenter», vore att lämna ut det på arrende. Då detta föröfrigt redan tidigare blivit beslutat, hade han »däruppå fotat och anställt klädesfabrikens inrättning och förbättring.»⁸⁰

Förmodligen har man i riddarhuset icke velat uppgiva tanken på en överlåtelse till Grubb, eftersom arrendefrågan fortfarande fick stå öppen. Först några år efter Ekmans död träffades avtal om en bortarrendering, då arrendets innehavare blev — Salander.

» samma verk med trohet och flit förestått » (Barnängens Ink. handl. 1728—61, Ridd. ark.).

⁸⁰ Memorial 1742 3/4 (Barnängens Ink. handl. 1728—61, Ridd. ark.).

Fabriksbyggnad äldre än 1744, i nuvarande skick.

Leijonanckerska huset, i nuvarande skick.

I februari 1745 behandlades frågan inför direktörerna, sedan anbud inlämnats av Salander och handlanden Nils Wahlberg, vilka tillsammans skulle driva rörelsen. Från riddarhusets sida var man särskilt angelägen om, att arrendatorema åtog sig ansvaret för att »verkets creditorer tidigt för sina fordringar kunde bliva förnöjde, emedan man eljest hade att befara, det creditoreme torde vilja hålla sig till riddarhuset och herrar intressenter». Riddarhusfiskalen hade också en del erinringar att framställa beträffande inventeringen och värderingen av lagret, men sedan Salander — förnärmat över »de andragne och överilade premisser» — sökt gendriva försöken att »bringa en avgjord och fastställd sak i tvivelsmål och upphävelse», blev arrendekontraktet undertecknat den 22 maj 1745. Avtalet skulle gälla för 10 år, och arrendebeloppet fastställdes till 6 000 daler k:mt för det löpande året och 9 000 daler för vart och ett av de därpå följande. Verkets fordringar och skulder övertogs helt och hållet av arrendatorerna.⁸¹

Under de 10 år kontraktet sedermera gällde, förändrades arrendebolaget några gånger till sin sammansättning. Den 14 maj 1748 övertogs rörelsen av Wahlberg ensam. I slutet av året återinträdde emellertid Salander, och med bolagsmännen associerade sig nu även Hans Reinhold Apiarie, som tidigare varit anställd vid verket, men därefter under några år vistats i utlandet. Wahlberg utträdde den 14 maj 1751, varefter Salander och Apiarie ensamma skötte företaget.⁸²

Den 2 november 1754 förnyade dessa kontraktet med riddarhusintressenterna. Arrendet slöts ånyo för 10 år — från januari 1755 till december 1764 — och den årliga avgiften fastställdes till 10 000 daler k:mt. Samtidigt fick Salander inträda som lottägare bland riddarhusintressenterna, då han fick inlösa

⁸¹Barnängens prot. 1745 8/2; Salanders memorial 1745 18/5 bl. Barnängens ink. handi. 1728—61; originalkontrakt 1745 22/5 i Barnängens Kontoräkning med Salander (Ridd. ark.). I Westins anteckningar (UB, W. 1080) uppgives, att arrendekontrakt upprättats först 1743 14A1 och därefter 1745 1/2. Detta finner ej stöd i Riddarhusets handlingar, men otänkbart är ju icke, att ett försöksarrende gjorts redan omedelbart efter Ekmans död i november 1743. I Hallrättens årsber. (Kommerskoll. RA) omtalas arrendet ej förrän 1746.

⁸²Anteckningar av Westin (UB W. 1080), sammanställda med uppgifter i Hallrättens årsberättelser (Kommerskoli. RA) och Carl Gustaf Apiaries promemoria, anförd å sid. 99 not. 1. Wahlberg avled 1763 28/4 enl. bouppteckn. 1763 2/9 (Råd. ark.).

en lott, som tillhört kammarrevisionsrådet Lagerstolpe.

Samma dag förnyades också kontraktet om stoffabrikens utarrenderande till Madelon, att gälla från början av år 1755 till slutet av år 1759. Då byggnaderna voro bristfälliga — »isynnerhet fönstren i stora stenhuset, vilka både till karmar, ramar och blyn äro alldeles förfallne» — begärde Madelon hjälp till deras förbättrande. Tillika klagade han över att Nytorget, isynnerhet den åt stenhuset belägna sidan, »blivit uppfyllt med sopor och orenlighet, som icke allenast förorsakar en osund lukt, utan jämväl tillstoppar vägen och samlar flytande orenlighet höst och vår in på gården». Riddarhusdirektionen fann sig därav föranlåten att tillskriva överståthållarämbetet.⁸³

Kontraktet med Madelon utsträcktes ytterligare den 23 augusti 1759. I december samma år anhöll han emellertid, på grund av sin höga ålder, att från nästkommande Michaelis få transportera kontraktet på hovfabrikören Fredrik Nettelblad, vilket också av riddarhusintressenterna beviljades.⁸⁴ Den nitiske vävnadsmästaren efter vilken stenhuset vid Nytorget ännu i dag kallas »Malongen» hade sålunda arbetat vid verket i mer än 30 år.

Redan dessförinnan hade Salander dragit sig tillbaka från sitt arrende, då Hans Apiaries broder Carl Gustaf år 1756 inträtt i hans ställe. Den nye kompanjonen hade år 1749 — strax efter broderns anslutning till bolaget — blivit anställd vid fabriken, där han fått inhämta »alla de kunskaper, som till en stor klädesfabriks hantering höra, såväl av finare som grövre kläden, färgeri, överskärereri m. m.» Rörelsen skulle av bröderna drivas under firma Hans & Carl Apiarie.⁸⁵

Under sin praktiska yrkesutövning — särskilt de senare åren — hade Salander i stor utsträckning även ägnat sig åt författar-verksamhet. År 1754 utkom »Genväg till slögder», som kan betraktas som hans nationalekonomiska trosbekännelse och som av Nordencrantz erhöll en dräpande kritik. Efter den tiden nedlade han sin penna. Av den följande riksdagen fick han överkommisaries titel. Under de senare åren drev han en tobaksplantage, att dö-

⁸³Protokoll 1754 2/11 och concept till kontrakt s. d., bl. Barnängens Ink. handl. 1724-59 o. 1728—61 (Ridd. ark.).

⁸⁴Protokoll 1759 23/8, 5/12 och Balansextrakt 1761 2/11 bl. Barnängens Ink. handl. 1728-61 (Ridd. ark.).

⁸⁵Promemoria av C. G. Apiarie 1806 19/4 (Utslagshandl. 1806 13 6, RA).

ma av hallrätsberättelsen för 1762. Han levde ända till den 21 oktober 1764, då han avled i Stockholm, efterlämnande en förmögenhet på nära 24 000 daler k:mt, vilket tydde på att han åtminstone icke utarmat sig på Barnängsfaktoriet.⁸⁶

Den nya anda, som kom över Barnängsfaktoriet med bröderna Apiaries övertagande av arrendet, utlöste sig snart i definitiv uppgörelse om hela företagets försäljning. Under riksdagen 1761 förde bröderna underhandlingar med riddarhusdirektionen om inköp av riddarhusets andel både i Barnängsfaktoriet och i den Leijonanckerska anläggningen. Redan dessförinnan hade de sökt komma i besittning av de enskilda delägarnas lotter. Detta lyckades också, och då köpeavtal den 6 oktober 1761 träffades med riddarhuset, voro de övriga lotterna redan förvärvade. Den med riddarhuset avtalade köpesumman utgjorde 240 000 daler k:mt, medan de enskilda lotterna erhöles för 216 000 daler. Enligt kontraktet skulle egendomen tillträdas den 1 januari 1762.⁸⁷

Redan några år dessförinnan hade bröderna Apiarie med Ekmans arvingar träffat slutuppgörelse i de tvister, som pågått under tre decennier. På grund av väckt talan från arvingarnas ombud, sekreterare Springer, hade riddarhusfiskalen von Post gjort utredning om de krav, som framställes på den Ekmanska andelen i manufakturverket. Han hade därvid funnit det obestridligt, att arvingarna ägde andel i verket till 26 571 daler 17 öre k:mt, utgörande det arv, som Ekmans barn skulle åtnjuta efter sin moder. Då de dessutom för sin andel borde komma i åtnjutande av de utdelningar, som åren 1750 och 1753 tillfallit de övriga intressenterna — motsvarande 13 674 daler 12 öre k:mt — ansåg han skäligt, att de för definitiv överlåtelse av den Ekmanska andelen erhöles ersättning, vilken torde kunna nedbringas till 38 000 daler. Då riddarhusintressenterna emellertid voro obenägna att själva ikläda sig dessa kostnader, skaffade bröderna Apiarie genom lån ur riddarhusets enskilda kassa det ifrågavarande beloppet, som 1759 till arvingarna överlämnades.⁸⁸ När köpet sedermera slutits, voro bröderna Apiarie sålunda i full och ostridd besittning av de båda

⁸⁶Bouppteckn. 1766 27/8 (Råd.-ark.).

⁸⁷Uppbudshandl. 1777 nr. 11/2 (Råd.-ark.).

⁸⁸Memorial 1759 25/5 bl. Barnängens Ink. handl. 1724—59; Riddarhusdir. prot. 1762 9/11 (Ridd. ark.).

manufakturverken.

Den tid, då verken voro utarrenderade, medförde onekligen för dem en uppblomstring — vare sig nu denna berodde på den lämpligare organisationsformen eller det var statens ekonomiska stöd som fällde utslaget.

I ständigt forcerat tempo byggde de allsmäktige ständerna under dessa år vidare på de understödsprinciper, som riksdagen 1738—39 gjort till normgivande. Till skydd för industrien reglerades varuomsättningen i alltmera prohibitiv riktning, då ej blott överflödsvaror, utan även en hel del andra artiklar gjordes till föremål för importförbud. Procentsatsen för den skatt å importerade varor, som skulle bereda medel åt manufakturfonden, höjdes efter hand. Vid nästan vare riksdag tillkommo nya förmåner eller uppmuntrande regleringar. Vid 1741 års riksdag övergick man till ett direkt premieringssystem, då man medgav att 15 procent av tillverkningen skulle få avskrivas på lånen från manufakturfonden. Senare höjdes premiesatserna efter hand — vid 1756 års riksdag utsträcktes de i vissa fall till 25 procent av värdet. Premier kunde givas för en tillverkning i alla dess stadier. För textilvaror funnos sålunda först får-premier, som lämnades åt den som införde eller uppfödde lämpliga rasdjur, vidare ullpremier för ullförsäljare, spinneri- och tillverkningspremier för fabrikanter och slutligen transport- och exportpremier för dem som togo hand om den färdiga varan och skeppade den ur landet. Dessutom kunde fabrikena få läropremier, beräknade efter antalet lärlingar, som erhöillo undervisning, inrättningspremier vid fabriakens första anläggning, flyttningspremier, då den flyttades från en ort till en lämpligare, och slutligen inventionspremier för de nya uppfinningar och förbättringar, som infördes. En stor del av fabrikena levde naturligtvis på statsunderstödet. Om varuomsättningen gick trögt, kunde man låta varorna försvinna. Då lån beviljades mot panter, som lämnades i hallrätten, hände det ofta, att fabrikanten icke utlöste sina varor, utan lämnade dem i hallen, där de bortauktionerades. När premieringssystemet utvecklades gick man än längre. Ryktet vet berätta, att man sände hela skeppslaster av porslin ut till sjöss och sänkte dem i havet — för att få premier för tillverkningen.

I vilken utsträckning Barnängsfaktoriet använde sig av alla dessa möjligheter till understöd framgår ej till fullo av granskade handlingar. Så politiskt

inriktat, som hela skyddssystemet var, bör det emellertid med lätthet ha kunna utnyttjas av ett företag, som bland sina delägare hade de politiskt ledande koryféerna.

Säkert är också att verket så gott som varje år från 1740 till 1752 erhöll räntefria lån ur manufakturfonden. Enligt en verkställd beräkning uppburos under åren 1731—1752 sammanlagt 232 016 daler s:mt. Av de 3,3 mill. daler, som till och med år 1750 utlämnats till 311 fabriker i landet, hade Barnängsfabriken erhållit omkring 213 000 daler, d. v. s. 6 procent av hela summan, medan Alingsåsverkets andel utgjort 12 procent. När premieringssystemet infördes, fick Barnängsfaktoriet efterhand göra avskrivningar med ej mindre än 136 423 daler s:mt, d. v. s. mer än hälften av den lånfångna summan.⁸⁹

Med ett dylikt stöd kunde företaget bliva lönande både för ägarna och arrendatorema. Vid åtminstone två tillfällen — 1750 och 1753 — lämnades också rätt betydande utdelning på riddarhusintressenternas lotter. Men stödet var också en utomordentlig stimulans för uppdrivande av själva tillverkningen.

Att döma av hallrättens redogörelser har man år 1745 såtillvida omlagt rörelsen vid Barnängsfaktoriet, att man alltmera inriktat sig på tillverkning av finare kläde. Tidigare funnos nästan uteslutande stolar för grovt kläde, men sedan Salander och Wahlberg övertagit rörelsen omtalas 20 stolar för fint kläde, 14 för grovt samt en fris-stol. Vid samma tillfälle voro vid faktoriet anställda 23 mästare, 25 gesäller, 35 lärgossar, 2 färgare, 19 överskäraregesäller, 9 lärningar i överskäreriet samt 416 spinnerskor och diverse arbetare, sammanlagt 529 personer.

Antalet vävstolar, antalet arbetare och tillverkningarnas värde under några enstaka år framgår av följande översikt, som endast avser Barnängsfaktoriet (icke Leijonanckerska verket).⁹⁰

⁸⁹Manufakturkontorets sammandrag 1727—59 se not. 1, sid. 87. Räkning på förskotter 1727—50, i vol. L. 101 (UB).

⁹⁰Uppgifter från Hallrättens årsberättelse (Stockholms stads Acta vol. 11—13, RA).

	Antal stolar	Antal arbetare	Tillverkningsvärde daler s:mt
1745...	35	529	126 334
1752...	31	512	132 103
1756...	37	633	175 301
1760...	44	725 ⁹¹	208 671

Bland de i Stockholm arbetande yllefabrikerna var Barnängens utan gensägelse den största. Under hägn av det livliga intresset för manufakturerna hade ett flertal väverier privilegierats särskilt under decennierna omkring århundradets mitt. År 1749 redovisades av Stockholms hallrätt 16 ylleväverier och 1760 var antalet uppe vid 35. Sistnämnda år kom Carl Gustaf Mörks väveri i storlek närmast efter Barnängens, med ett tillverkningsvärde av 107 450 daler s:mt. Carl Broman, en bror till konung Fredriks gunstling, hade 1740 vid Danviken anlagt sin ovan omtalade klädesfabrik. Denna var 1760 utarrenderad till Niclas Grundberg, vars tillverkningar värderades till 102 696 daler. Långt efter dessa kommo de båda ovannämnda fabriker, som konkurrerade med Barnängen om arméleveransema, nämligen Pinckhardts, som varit i gång ända sedan 1712, och Wolgenaus, som privilegierats 1736. Dessas tillverkningar uppgingo år 1760 till resp. 64 400 och 58 758 daler s:mt. Bland de mindre fabrikanterna märktes Hans Ekmans son Carl, vilken hade ett litet väveri för tillverkning av frisat kläde.

Då stadens samtliga ylleväverier år 1760 hade 193 stolar, 2 547 arbetare och en tillverkning av 867 267 daler s:mt, ingingo Barnängens ovanomtalade siffror med 20 å 30 procent i dessa summor. Tillverkningen vid samtliga klädesfabriker i riket utgjorde 2,6 mill. daler s:mt, vadan alltså Barnängen i rikssumman var representerad med 10 procent. Huru dominerande klädesfabrikerna voro i landets hela industri, framgår av en utredning, som visar, att under åren 1739—1763 tillverkningen vid samtliga av hallrätter redovisade fabriker belöpte sig till 91,3 mill. daler s:mt, och att klädesfabrikernas tillverkning i denna summa ingick med 36,8 mill. daler, d. v. s. 40 procent. Då de övriga textilfabrikernas andel beräknades till omkring 35 procent, utgjorde textilvarorna tre Värde delar av den som industri betecknade produktionen.⁹²

⁹²Sistnämnda siffror från »Sammandrag över svenska fabrikers tillverkningar 1739—63

De övriga textilvarorna redovisades under ett flertal fabriksgrupper, såsom stoffväverier för finare ylletyg, sidenfabriker för sidenvävnader och band, strumpväverier, trikåfabriker, bomulls- och linnefabriker m. m. Också dylika anläggningar funnos i stort antal i Stockholm. Den ovannämnde Nettelblad, som drev den Leijonanckerska fabriken vid sidan om ett eget stoffväveri, för vilket han 1757 erhållit privilegium, tillverkade år 1760 vid 40 stolar med 123 arbetare varor till ett värde av 54 247 daler s:mt. Inom den finare vävnadsbranschen dominerade familjen Pauli, som hade många anläggningar och i flera generationer ägnade sig åt yrket. En segelduksfabrik, som 1730 grundats av Johan Christiernin och några andra köpmän, ansågs särskilt märklig därför att den icke fått något som helst understöd av staten och likväl burit sig — vilket åberopades av hattarnas vederdelomän vid den stora uppgörelsen 1765.

Så omfattande, som Barnängsfaktoriets rörelse var, krävde den också betydande byggnadsanläggningar.

Då arrendatorema 1745 övertogo egendomen, hade den under de 20 år, som förflutit sedan riddarhuset blivit delägare, undergått vissa förändringar, som dock icke föranlett någon omläggning av den från början följda byggnadsplanen. Den tidigare åberopade kartan av 1744, som jämte en karta av 1745 tydligen upprättats vid underhandlingarna om arrendet, redogör för de olika byggnadernas och tomtområdenas användning, såsom framgår av omstående reproduktion av kartan och kartbeskrivningen. Ännu utförligare är en detaljerad byggnadsbeskrivning från nämnda år, vilken finnes tryckt bland bilagorna (sid. 256).⁹³

En jämförelse med den konstruerade karta, som grundar sig på inventariet av 1724, ådagalägger, att man nu börjat övergå till mera gediget byggnadsmaterial och använt sten till en och annan byggnad. Några nya fabriksbyggnader ha tillkommit bakom det gamla boningshuset i egendomens centrum. Ett »verkhus» på bergets topp är uppfört av sten och försett med utsikts-

(UB, L. 101). Jfr Kommerskollegii Specialundersökning om textil- och beklädnadsindustrien (1914) s. 140.

⁹³Kartan 1744 tillhör Barnängens nuvarande ägare, kartan 1745 Riksarkivet. En copia av 1744 års karta å Danviks hem. I kartbeskrivningen upptagas även byggnaderna å Leijonanckers tomt, men dessa ha i reproduktionen uteslutits. Byggnadsbeskrivningen tillhör Stadens arkiv.

torn samt flankerat av två fristående flyglar eller paviljonger. Det åttakantiga »lusthuset» vid trädgården, med sina fyra utbyggnader, har apterats till kapell. Den mellan fiskdammen och magasinet belägna fruktträdgården tyckes vara ny, då den icke alls omtalas i det tidigare inventariet. Tydligen ha de till uthyrning upplåttna småbyggnader, som 1724 funnos åt sjön vid Danvikssidan, fått giva vika för trädgården. Några uthusbyggnader mellan ängsmarken och fruktträdgården synas också vara nya.

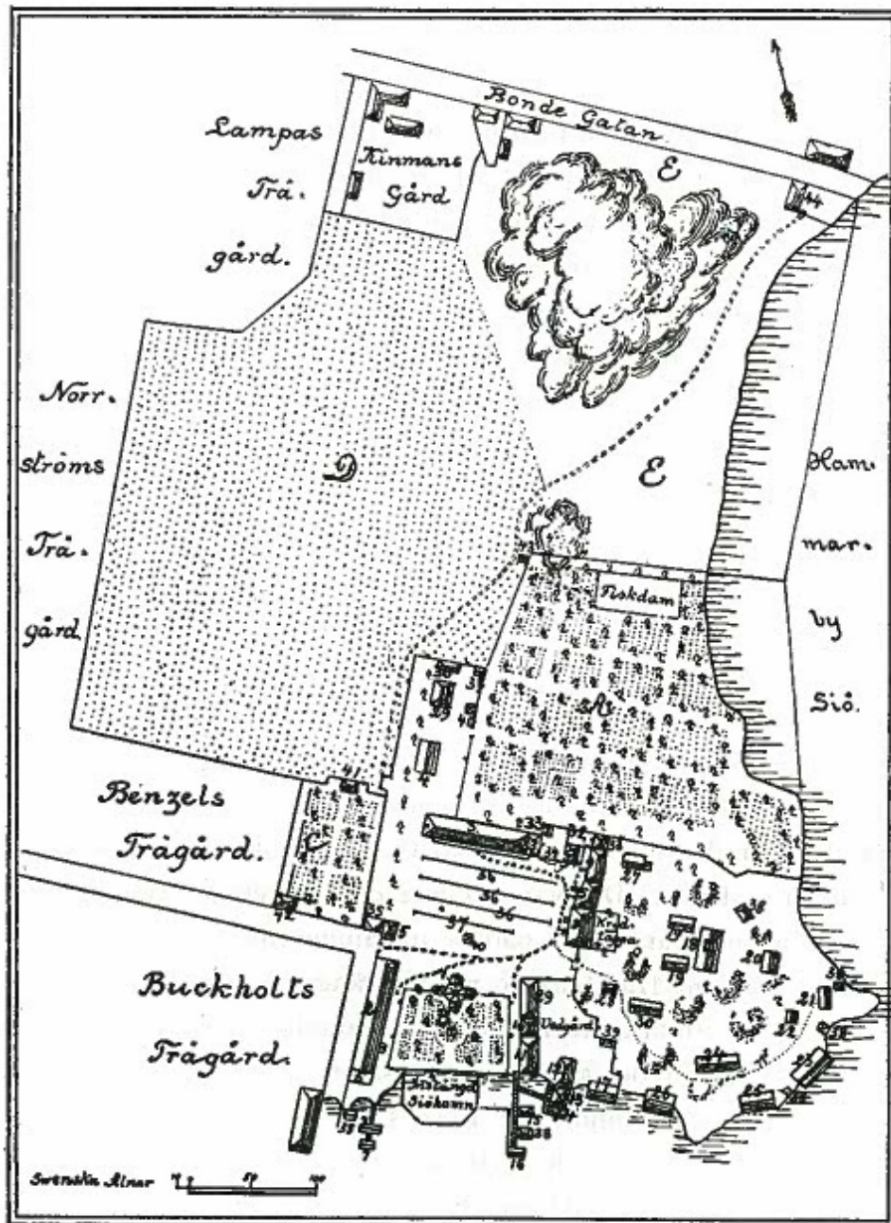
Den stora fabriksbyggnaden (nr 2 å kartan) var 1744 en våning högre än 1724. Ombyggnaden hade tydligen skett efter en eldsvåda, som den 4 juli 1741 hemsökte byggnaden och åstadkom betydande skador, värderade till 24 000 daler k:mt. Den nya byggnaden uppfördes av sten.⁹⁴

⁹⁴Salanders redogörelse 1741 7/7 bl. Barnängens Ink. handl. 1724—59 (Ridd. ark.). Måtten visa, att denna byggnad avses. Salander uppger, att den byggdes 1691.

Känneteknens Uttydning.		
1. Stenhus med 4 flylar till Capel.	15. Sprut och Brandredskapshus.	36. 3 stycken Klädesramar.
2. Stort Wärikhus af sten 3 våningar högt med 4 klädesramar och källare.	16. Täckt Sölgrygga.	37. En Fötkram.
3. Wärik Magasin af 3 bottnar och torkplan.	17. Wälkquarn med en inmurad kiattel.	38. 7 stycken Aftträdesrum.
4. Wärikhus af en wäning med 4 rum och tvålfel källare under.	18. Wärikhus af sten 3 våningar och luftkastare på taket.	39. En Giödestuga.
5. Fortwaktare stuga.	19. 2 ^{de} Wärikhus af en Wäning.	40. Twenne stycken Brunnar. A. Stora Trägardeu kwaruti är allahanda stöna fruktbarande träu tillika med en fuktedan.
6. Sliphus med Wäningsrum och Sax-Magasin.	20. Wärikhus af 2 ^{de} Wäningar.	B. Lilla Trägardeu.
7. Färgeri för ull, och Twelthuset med en inmurad panna och en stor Skölgrygga.	21. Smedia med en stuga.	C. Träskträgardeu uti ådställiga qwarter fördelt, och med wackre träu omkring besatte.
8. Wäningsrum af 2 ^{de} Wäningar med 2 ^{de} kvälfde källare under.	22. Källare.	41. Drifhus.
9. Dräng- och Bagarestuga.	23. Stort Wärikhus 3 Wäningar högt af 18 rum.	42. Trägardeu mästarers stuga.
10. Wäningsrum vid färghuset med 2 ^{de} källare samt 2 ^{de} bodar.	24. Wärikhus 1 Wäning och 4 rum.	D. Ängon den delen som slås, består af god och bärande hårdwall till innebald öfver de 4 ^{de} Tull. hwar på i medelom tige är kan ärhollas 32 lass.
11. Färgeri för Blåt, wart och Grönt med 4 pannor och 3 Tijper.	25. De af 2 ^{de} Wäningar och 8 rum.	E. Belecknar den delen af samma äng, som nyttias till bete.
12. De för Röd, Gult ö med 3 paöer.	26. De med siuktstuga.	43. En springkälla i samma äng af godli watten.
13. Bryggshus med 2 ^{de} inmurade paöer.	27. Trögstuga med källare.	44. Sicktträgardeu med en Bygning.
14. Bykhus.	28. Kläckstapel med kläck och Urwärik.	
	29. Twenne stall.	
	30. Twenne Fähus.	
	31. Ett Wagnslider.	
	32. En wedbod.	
	33. 2 stycken Bodar.	
	34. Olönsghus med en liten hönsghard.	
	35. Twenne stycken Rödskapslider.	

Rubrik och beskrivning till vidstående karta.

Barnängsområdet enligt karta 1744.

Det ökade behov av verkstadslokaler, som genom nybyggnaderna tillgodosågs, var nog ej endast förestavat av rörelsens utvidgning, utan också av driftens omläggning, i det att arbetet småningom förflyttades från hemmen till fabriken. Ett led i denna förskjutning var säkerligen det nyssnämnda slopandet av de mot sjön belägna stugorna, som lämnade plats för den stora fruktträdgården, vare sig nu fabrikslokaler ansågos nödvändiga, när hemmen flyttades längre bort, eller hemmen kunde förflyttas, sedan tillgången på arbetslokaler blivit rikligare.

När fabriken utlämnades på arrende, var man synnerligen angelägen om att få företaga ytterligare ombyggnader och utvidgningar. För ändamålet anslogos också medel av riddarhusintressenterna, och arrendatoremas första åtgärd efter rörelsens Övertagande var att gripa sig an med de byggnadsarbeten, som ansågos nödvändiga.

Efter verkställda reparationer blev anläggningen 1753 brandförsäkrad till ett värde av 101 800 daler k:mt. År 1757, då en ny byggnad av sten uppfördes, försäkrades denna för 24 000 daler k:mt. Det var den öster om kapellet belägna längan, som nu ombyggdes (nr. 29,10 o. 11 å kartan), varvid kostnaderna delades mellan riddarhuset och bröderna Apiarie, vilka tyckas ha blivit ägare till en del av det nya huset. Det var tydligen den i företaget nyss inträdde Carl Gustaf Apiarie, som pådrev nydaningarna.

Den 27 juni 1758 härjade vid Barnängen en eldsvåda, som var ännu mera omfattande än den nyss omtalade. Därvid ödelades 8 större och mindre träbyggnader, samt en stor byggnad för ett appreteringsverk, tillhörande riksens ständers manufakturkontor, med därstädes förvarade dyrbara pressar och convoyer m. m. Branden gick huvudsakligen fram över de gamla träkåkarna å berget österut, där endast ett stenhus var uppfört. På hela tomten funnos vid denna tid ej mera än fyra stenhus.

Bröderna Apiarie utvidgade också anläggningens areal genom att — redan innan de förvärvade äganderätten till Barnängen — för egen del inköpa närliggande gårdar. Sålunda förvärvades år 1758 från bankokommissarien Christer Robsahm tre gårdar i kvarteret »Vintertullen», förut tillhörande den gamla Westmanska egendomen å Barnängen. År 1760 inköptes en gård i

»Bondesonen mindre» från klädesvävaren Christopher Zinck.⁹⁵

Den Westmanska egendomen, där Buckholtz drivit sitt väveri, hade efter dennes död ofta skiftat ägare. Robsahm, som var en ivrig intressent i de textila industrierna, hade tidvis gården tillsammans med Niclas Pauli, som ditflyttade sitt färgeri. Sedermera kom huvuddelen av gården till nya ägare, som fortsatte med färgerirörelsen, och det var blott en del av tomten, som av Robsahm såldes till Apiarie.⁹⁶

Trakten omkring Barnängen var vid denna tid ännu glest bebyggd. Flera gator voro visserligen reglerade, men många tomter lågo Öde eller brukades till trädgårdar och åkerjord.⁹⁷

Området ansågs ännu sammanhöra med Danviken, och vid dess inrättningar hade de många familjerna att söka anknytning i sociala angelägenheter. På 1740-talet erhöles flera barn från Barnängen gratis undervisning i Danvikens skola, och 1753 begärde de tyska fabriksarbetarna hos konsistorium, att kristendomsundervisning i samma skola måtte anordnas för deras 80 barn.⁹⁸

Följande år dryftades ett annat skolförslag, då det ifrågasatts, att en särskild lärare skulle anställas vid Barnängen. Inför hallrätten meddelade Salander — då det var fråga om att barnen till några tyska spinnerskor skulle intagas på barnhuset — att vid Barnängsfabriken underhölls 95 fattiga klädesmakarebarn, för vilka han aldrig tänkt falla publicum till besvär. För att de arma barnen ej skulle leva i mörker och bliva föga bättre än hedningar, hade han begärt en skolemästare för deras undervisning i kristendom, men denna anhållan hade hittills icke lett till resultat. Salander varnade nu för barnens översändande till barnhuset, då han ansåg att »arbetarnes barn, som ifrån själva modersmjölken blivit uppammade och uppfödde till arbete och elände, skulle å barnhuset bliva bortskämde, till annat levnadssätt vande och på slutet distraherade eller till fabriksarbete oduglige», medan mödrarna, som nu måste

⁹⁵Uppbudsprot. 1758 24/7, 1760 2/3 (Råd. ark.). S:t Eriks årsbok 1922 s. 121.

⁹⁶S:t Eriks årsbok 1922 s. 119.

⁹⁷3 Tillaei karta över Stockholm 1733 visar så gott som hela området reglerat. Den ger emellertid ringa ledning för bedömning av faktiska förhållanden, då den mera siktar på det som skall bli än på det som är. Särskilt för Barnängsområdet är den missvisande, då den upptar en tvärgränd, som aldrig funnits.

⁹⁸S:t Eriks årsbok 1916 s. 91.

arbeta flitigt för sig och sina små, »skulle slå sig till lättja och liderlighet så snart de bleve sina barn qvitt.»⁹⁹

I dessa krassa tankar, som vunno anslutning även från hallrättens övriga ledamöter, återspeglades tidens sociala uppfattning med dess utpräglade differentiering. Men där bakom låg ytterst det reella kravet på att arbetslönerna skulle möjliggöra ett ekonomiskt utbyte av driften. Då varje arbetare i medeltal endast intjänade 250 å 300 daler samt åt företaget, och detta belopp skulle täcka alla kostnader och tillika bereda företagaren skäligen vinst, var det icke möjligt att låta lönerna stiga till några större summor.

⁹⁹Hallrättens prot. 1754 18/3 (RA). Jfr Mela Hallman, Fabriken, fängelset och själavården (Varia 1908).

BRÖDERNA APIARIE

(1761-1805)

DE NYA ÄGARNÄ av de båda fabriksföretagen tillhörde en från Tyskland inflyttad släkt.

Johan Joel Apiarius, som var född i Heidelberg, hade före 1680 överflyttat till Stockholm, där han var amiralitetssekreterare och hovrättsadvokat. Sonen Carl Johan, som valde den militära banan och slutade som överste, adlades med namnet Palmhjulm. En yngre son Reinhold var handlande och borgmästare i Västervik, där han avled 1760. Med sin hustru Catharina de Rees, hade han icke mindre än 14 barn.¹⁰⁰

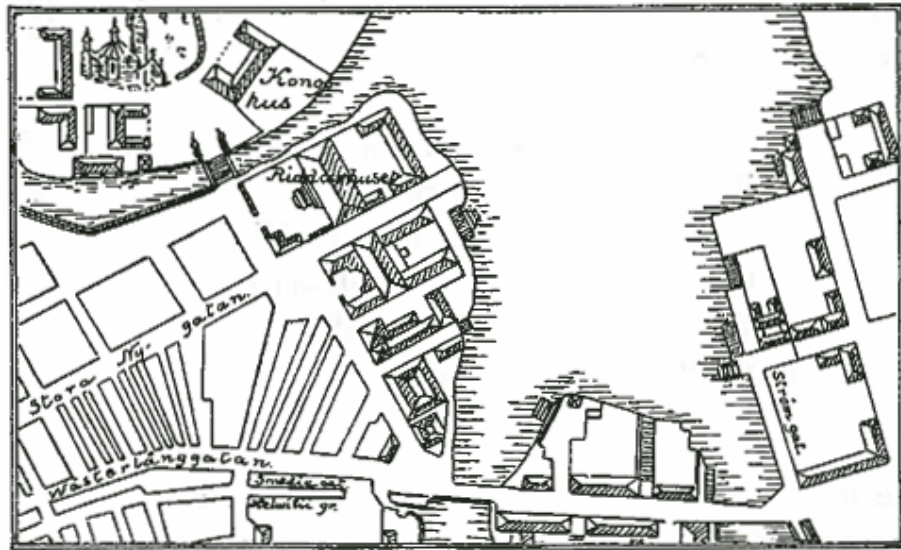
Den äldste av borgmästarens vuxna söner var den ovannämnde Hans Reinhold, som föddes 1719. Han tyckes i början ha använt fädernens namn Apiarius, men sedermera ändrat detta till Apiarie. Redan i unga år blev han anställd vid Barnängsfabriken. Hos Salander åtnjöt han tydligen stort förtroende, och förmodligen var det på dennes rekommendation, som han 1745 erhöLL reseanslag av Ständernas manufakturkontor för att i Polen och östra Tyskland studera ullhandeln och söka förmå fabriksarbetare överflytta till Sverige.¹⁰¹ Han intog även bland sina ständsbröder en aktad ställning, och vid riksdagarna 1760 och 1769 representerade han Stockholms borgerskap. Sedan 1753 var han gift med Engel Lafrensen, med vilken han hade en dotter Karin, som sedermera gifte sig med presidenten, friherre Olof Elias Lagerheim.

Betydligt yngre var Carl Gustaf Apiarie, som föddes 1732 och vid 17 års ålder kom i Barnängsfaktoriets tjänst. År 1760 — några år efter det han blivit broderns kompanjon — anlade han i Växiö en klädesfabrik, vid vilken han hade till medintressenter brodern Fredrik, som var apotekare i staden, och auditören Lund. Rörelsen drevs vid 4 vävstolar, och tillverkningarna gingo för appretering till Stockholm. Då emellertid stora varupartier förstördes vid en omfattande eldsvåda, blevo intressenterna modfällda och nedlade fabriken.

¹⁰⁰Svenska Ättartal 10 (1894).

¹⁰¹En rapport från Frankfurt a. d. Oder 1746 7/8 bland reseberättelser i Manufakturkontorets arkiv (RA).

Samma år Barnängsfactoriet inköptes av lade Carl Apiarie borgareden i Stockholm och enrollerades vid Borgerskapets infanteri, där han befordrades till kapten och kvarstod till 1789. I riksdagarna 1786 och 1789 deltog han som ledamot av borgarståndet. Under åren 1789—1800 var han fullmäktig i riksbanken och fick även kommerseråds titel. Han var först gift med sin svägerska Catharina Magdalena Lafrensen, som avled 1778, och därefter med Anna Juliana Kling.¹⁰²

Området kring Riddarhuset.

Från Tillaei originalkarta 1733. Stadsarkivet.

Inköpet av de båda manufakturverken föranledde givetvis en del efterräkningar, som bröderna uppklarade med riddarhuset under loppet av år 1762. Bl. a. gällde det den ovan omtalade stenboden vid Riddarhustorget, som Barnängsfactoriet använt till lagerrum. Den hade uppbyggts på bolagets bekostnad å riddarhusets tomt, och mot tomtören skulle platsen få disponeras till dess direktionen behövde området för annat ändamål. Bröderna gjorde nu anspråk på boden, som de ansågo vara Barnängsföretagets egendom, medan däremot riddarhuset fordrade hyra utöver tomtöret. Slutet blev, att bröderna — då direktionen hotade med att nedriva boden tidigare än ämnat var med hänsyn till den förestående reparationen vid riddarhuset — förbundo sig att

¹⁰²Uppgifter om tjänster och fabriksrörelse återfinnas i hans egen relation, se not 1 sid. 99. Jfr även Biographica A. 15 (RA).

till riddarhuset avstå halva hyran. Stenboden var belägen i sydöstra hörnet av riddarhusets tomt, som sträckte sig ut över det nuvarande Riddarhustorget, såsom framgår av ovanstående karta.¹⁰³ Ännu en tid fick boden kvarstå, men var borta när Gustaf Vasas staty restes å det öppna Riddarhustorget 1773.

Då bröderna Apiarie endast vid Barnängen fortsatte rörelsen, fick Nettelblad under arrende behålla Leijonanckerska fabriken, som han drev jämte det egna stoffväveriet. Ännu 1763 omtalas i hallrättsberättelsema Leijonanckers verk, men därefter endast Nettelblads stofffabrik, som 1764 övertogs av fabrikör Zachou.

Den svåra kris, som under 1760-talet hemsökte den svenska industrien och var på väg att alldeles lamslå den uppkonstruerade blomstringen, berörde givetvis också Barnängsverket.

Redan 1762, då statsfinanserna underminerats genom den slösaktiga inre hushållningen och läget ytterligare försvårats genom det kostsamma kriget med Preussen, började krisen göra sig märkbar. De offentliga understöden måste inknappas, banken stängdes för lån, och samtidigt steg växelkursen till en onormal höjd, varigenom fabrikanternas råvaruinköp väsentligen fördyrades. Genom försöken att på konstlad väg sänka kursen ökades svårigheterna ytterligare. Först följande år kom emellertid den svåra kraschen, närmast påskyndad av några stora utländska firmors fallissemang. I juli 1763 gjorde huset Neufville i Amsterdam konkurs och drog med sig 18 firmor i Amsterdam och 95 i Hamburg. Just med dessa orter stodo de svenska affärshusen i de livligaste förbindelser. Underrättelsen åstadkom i Stockholm fullständig panik, och köpmännen begärde till och med växelstadgans suspenderande för den närmaste tiden, vilket dock vägrades med hänsyn till de internationella förbindelserna. Växelprotester inströmmade nu i massor och bragte särskilt ett stort antal manufakturister till betalningsinställelse.

Då mössorna 1765 kommo till makten och räfst anställdes med manufakturkontoret och delägarna i det växelkontor, som under ledning av Gustaf Kjerrman sökt manipulera för att hålla uppe värdet på de svenska sedlarna,

¹⁰³Riddarhusdir. prot. 1762 9/11 (Ridd. ark.). Den vanliga editionen av Tillaei karta har en staty markerad på Riddarhustorget och måste alltså vara yngre än 1773, fast den har det missvisande årtalet 1733.

blev läget för manufakturerna än mera försämrat. Understödet till näringarna minskades ytterligare, och de åtgärder, som vidtogos för att giva stadga åt myntvärdet, föranledde snart en stegrad penningbrist, som icke minst gick ut över de ständigt penningbehövande industrierna. Alingsåsverket, som efter Jonas Alströmers död 1761 övertagits av hans son Patrik, kunde endast med största svårighet räddas från fullständig undergång. Ett flertal andra fabriker måste alldeles stänga, och maskiner och materialier såldes till vrakpris. Särskilt gick krisen ut över textilindustrierna, som mer än andra omhuldats av premieringssystemet och därför svårast måste lida av dess sammanbrott.

I Stockholm fortforo visserligen de flesta textilfabrikerna att äga bestånd även efter krisen, men deras rörelse minskades ofantligt. Då antalet vävstolar i Stockholm år 1762 utgjorde 2 220 och antalet arbetare 8 343, hade dessa siffror 1768 sjunkit till resp. 992 och 3 547. Tillverkningen hade samtidigt nedgått från 4 287 800 till 2 277 900 daler s:mt. Minst märktes det måhända på yllefabrikerna, vilkas antal höll sig ungefär vid samma siffra under hela decenniet och till och med var något högre 1768 än 1762. Men även deras rörelse var avsevärt minskad, då antalet arbetare nedgått från 2 581 till 1 414 och tillverkningsvärdet från 984 400 till 726 500 daler s:mt.

Den hämmande återverkan, som krisen utövade på Barnängsfaktoriet, belyses likaledes av siffror för de anförda åren. Då rörelsen 1762 bedrevs vid 40 vävstolar med 808 arbetare och en tillverkning av 259 250 daler s:mt — vilka siffror redan voro något lägre än siffrorna för 1761 — så utgjorde motsvarande siffror år 1768 resp. 25 stolar, 302 arbetare och 142 670 dalers tillverkningsvärde. Att tillverkningen per arbetare — både för samtliga fabriker och för Barnängsverket — var högre 1768 än 1762, sammanhänge säkerligen med penningvärdets förskjutning.

Det dröjde emellertid icke länge förrän rörelsen vid Barnängsfaktoriet ånyo var i utpräglad stegring. De allmänna konjunkturerna förbättrades sedan den nationella politiken fått en fastare inriktning och den genomförda myntrealisationen bragt reda i penningväsendet. Vid sidan därom hade även rent individuella faktorer en stimulerande verkan. Företaget drevs nu under en organisationsform, som alla under den brokiga riddarhustiden skådat hän mot såsom den lämpligaste, nämligen den enskilda företagsamhetens. Brö-

derna Apiarie voro uppenbarligen skickliga yrkesidkare, utrustade med både teknisk och affärsmässig erfarenhet och med förmåga att utnyttja den rådande situationen till sitt verks fromma. Liksom andra industrimän hade de under motgångarna fostrats att mera lita på egen företagsamhet och kraft än på statens understöd. Några nyheter i maskiner eller arbetsmetoder omtalas ej, men en ändamålsenlig organisation av arbetet har tydligen möjliggjort ett uppdrivande av arbetsprestationerna.

Vid fabrikationen uppehölls ungefär samma relation mellan de olika varuslagen, som praktiserats redan före manufakturverkets inköp. Då leveranserna till armén fortfarande utgjorde en säker grundval för företagets ekonomi, ingick det grova klädet med en beaktansvärd procent i tillverkningen. Huvudsakligen var man dock inriktad på det finare klädet, av vilket en stor del gick till Finland, och även vävstolen för fris drevs med fördel.

Carl Apiarie påpekar också med berättigad stolthet, att år 1773, då Patriotiska sällskapet önskade premiera det bästa frisade kläde av svensk tillverkning, han på några månader förfärdigade två stycken, vilka överlämnades och fingo erkännande såsom de bästa, varför han erhöll »en guldmedalj av 10 dukater» och kort därefter kallades till ledamot av sällskapet.

Fabrikationens utveckling belyses av nedanstående sammanställning för några enstaka år.¹⁰⁴

¹⁰⁴Hallrättens årsberättelser (Kommerskoll. RA). Dalersiffrorna för 1770 äro till jämförelse med de följande evalverade till riksdaler enligt den vid 1776 års myntrealisation fastställda kvoten 1 rdr sp = 6 daler s:mt = 18 daler k:mt. Arbetareantalet för 1786 från Apiarie; siffran något lägre än Hallrättens.

	1770			1780	1786
Antal stolar	32			40	49
Antal arbetare	470			574	640
Tillverkning	<i>Alnar</i>	<i>Dal. s:mt</i>	<i>Rdr.</i>	<i>Rdr.</i>	<i>Rdr.</i>
Fint kläde	15 544½	126 858	21 143	27 755	34 461
Medelfint kläde	3 254½	16 270	2 712	14 574	9 430
Grovt kläde	13 488	42 444	7 074	13 568	20 392
Stettiner kläde	7 515	15 030	2 505	3 938	6 406
Boj	2 723½	3 189	531	2 864	1 944
Svanboj	754	2 382	397	384	933
Fris	1 614	1 614	269	506	842
Golv mattor	–	–	–	50	242
Sockerduk	–	–	–	–	40
Hästfilt och annan filt	204 st.	1 632	272	174	215
	–	209 419	34 903	63 813	74 905

Särskilt sistnämnda år sysselsatte rörelsen ett betydligt antal arbetare, även om flera unga familjemedlemmar voro inräknade i siffrorna. Utom klädesfabriken hade firman också en omfattande tobaksplantage, som sysselsatte ett 100-tal arbetare och säkerligen gav god avkastning. Redan 1762 omtalas Apiaries tobaksplantering i hallrättsberättelsen.

Både för det ena och det andra ändamålet behövde jordområdet utvidgas, och när rörelsen fortskred, inköptes också fastigheter i den omkringliggande trakten. På de båda fabriksfastigheterna begärdes — av någon anledning — icke lagfart förrän i december 1776, och först 1783 den 29 april, då en del formaliteter undanstökats, utfärdade Stockholms stads politikollegium fasta å de båda egendomarna. Då Barnängstomten var värderad till 180 000 daler k:mt, hade den 30:de penningen inbetalts till Danviks hospital med 6 000 daler.¹⁰⁵

¹⁰⁵Sedan ansökan inkommit i dec. 1776, blevo egendomarna lagligen uppbudna 1777 13/1, 10/2, 10/3 (Uppbudshandl. Råd. ark.). Copia av fastebrevet i revisionsakt 1913 10/5 (RA).

På våren 1786 tog egendomsutvidgningen fart, då bröderna förvärvade några egendomar vid Hornsgatan, vilka tillhört traktören Pehr Höök (kv. Kaminen). En egendom å Barnängsområdet, som på stadsauktion efter fabrikeren J. H. Schaukirck inköpts av fabrikeren Jacob Wäckström överläts av denne på Apiarie (kv. Barnängen större nr 65). Senare inköptes en egendom vid Nygatan mellan Nytorget och Södermanlandsgatan, vilken tillhört bryggeren Jonas Pihlberg (kv. Stadsträdgården nr 8) och slutligen en trädgårdstomt vid hörnet av Meijrens gränd och Stora Bondegatan, vilken försåldes av direktören Charles Totties arvingar (kv. Barnängen större nr 66) — tydligen ett stycke av familjen Totties gamla malmgård, som var belägen i dessa trakter. Stora sträckor odlingsbar jord å de nyförvärvade tomterna anslogos till tobaksplantagen. Tomternas inbördes läge framgår av vidstående karta från 1778, där man upptagit den redan på Tillaei karta förekommande antydning om en planerad gränd genom komplexet.¹⁰⁶

I än högre grad än genom tomtområdets utvidgning strävade bröderna Apiarie att genom nybyggnader och reparationer giva lyftning och en fullkomligt ny prägel åt hela anläggningen. Denna tid är utan gensägelse den märkligaste byggnadsperioden i Barnängsfaktoriets historia, då upprepade nydaningar gjordes ej blott för rörelsens utvidgning utan också för ägarnas personliga trevnad. Företeelsen anslöt sig också till det i Stockholm vid denna tid florerande intresset för byggnadsverksamhet. Särskilt skönjes tidsandan i den rikliga användningen av naturlig sten, som just i senare delen av 1700-talet var på modet, varvid ej blott fruktan för elden utan också sparsamhet med landets skogstillgångar var utslagsgivande.

Ännu medan riddarhuset var ägare till Barnängen, började bröderna bygga också för egen räkning, då de — såsom ovan antytts — togo på sin risk en del av nybyggnaden i den öster om trädgården belägna verkstadslängan. Följande år, då branden gick fram över en del av egendomen, innebar detta en direkt uppfordran till ytterligare omregleringar.

¹⁰⁶Uppbudsprotokoll 1786 18/3, 1788 11/2, 1789 24/8, 1792 30/4 (Råd.h.ark.). Kartan 1778 i Stadsing.-kont. Bland övriga kartor över Barnängen från denna tid märkas: I. Torslunds karta 1767 (Stadsing.-kont.), Hier. v. d. Burgs karta 1783 och Ludvig Brasks karta 1788 Danviks hem) samt avmätningar 1787 och 1792 (Stadsing.-kont.).

Först efter inköpet 1761 voro bröderna dock fullt fria att handla på eget bevåg. Redan 1765 voro två nya stenhus uppförda — ett å norra delen av tomten nära Bondegatan och ett å det östra berget längst ut på udden, innehållande 10 rum. Så följde efter några år uppförandet av det stora corps de logiet å Barnängen, vilket än i dag kvarstår å platsen såsom ett av Stockholms märkligaste byggnadsminnen från denna tid.

Arbetet med den stora byggnaden påbörjades 1767 och avslutades 1769 — således under de kritiska åren. Möjligt är att bröderna ville skaffa förtjänst åt avskedad personal, och att bygget sålunda delvis fick karaktär av nödhjulsarbete. Ritningarna utfördes av Elias Kessler — en ofta anlita arkitekt — vilken visste att träffa den för tiden typiska herrgårdsstilen. Huset förlades i direkt anslutning till den nedre trädgården, på samma plats som det gamla kapellet, vars bjälkkällare omdanades till »sex stycken välvda källare». Två våningar inreddes till bostäder, medan vinden apterades till garnmagasin. Såsom ersättning for en gammal klockstapel, som varit placerad på berget, infördes i byggnaden »ett slagur med siffertavla å gårdsidan och med stora förgyllda siffror».

Huvudbyggnaden å Barnängen omkr. 1890.

Foto.

Bland övriga nyheter, som nu eller något senare tillkommo, märktes en

stor träbyggnad med två flyglar, som placerades på berget åt södra sidan, tydligen avsedd för fabriksändamål. Den innehöll ej mindre än 13 rum i ena och 12 rum i andra våningen. Byggnaden kvarstod ännu efter Apiaries tid, då dess konturer skymta på en karta av 1805 (nedan sid. 141).

Under 1780-talet, då fabriksrörelsen stod i sitt högsta flor, gjordes flera omvälvande nydaningar, vid vilka arkitekten W. Elies nämnes såsom medverkande. Nu påbörjades det komplex av byggnader, som anslöt sig till den forna köksträdgården och som ännu i dag kvarstår till vänster om ingången om också ej i samma skick som det ursprungliga. Den gamla portvaktstugan förvandlades till ett prydligt stenhus, som jämte andra nybyggnader infogades i en stiliserad byggnadsgrupp med flyglar och mittparti. Mellan den gamla väverilängan och det nya stenhuset uppfördes den ståtliga inkörsporten. Och mitt emot det nya byggnadskomplexet på andra sidan gårdsplanen skapades ett alldeles nytt stenhus i två våningars höjd — det ännu i dag kvarstående lagerhuset med dess bastanta källarvalv.

Sistnämnda hus, som uppfördes 1782, förlades på den nedersta sluttningen av berget, ett tjugotal meter innanför det trähus, som under Ekmanska tiden varit bostad och sedermera använts för olika ändamål. Att huset ej fick samma plats som det gamla framgår tydligt av tillgängliga planritningar och bilder. Det hus, som fanns år 1744, låg ej i samma sträckning som den öster om huvudbyggnaden befintliga längan — vilket däremot det nuvarande stenhuset gör — och den å sid. 88 återgivna bilden visar, att träden framför huset stodo på bergets sluttning. Medan det gamla huset endast var en föga remarkabel byggnad, värderad till 6 000 daler k:mt (1773), värderades stenhuset i ett brandförsäkringsinventarium av 1794 till den betydande summan av 108 000 daler. Där talas också om dess tjocka murar och stora, välvda rum, med pelare som tydligen äro avsedda att skapa ett bastant motstånd mot påfrestningen från det hopade varulagret. Byggnaden var ett för 1700-talet typiskt magasin, där hållfastheten framstod som det mest eftersträvansvärda. Att det också fyllde estetiska krav framgår av vidfogade fasadritning, vars karakteristiska prägel senare ombyggnader fördärvat.

Fasad till magasin 1782.

Ritning i Byggnadsnämndens arkiv.

Bröderna Apiarie ägnade också stor omsorg åt trädgårdsanläggningarna, som voro fördelade på ej mindre än fyra ställen. Vid den nya huvudbyggnaden omlades trädgården, alléer och bersåer planterades, och området utsträcktes till sjön, där trädgården omslötts av ett staket med port. Köksträdgården västerut förminskades, då nybyggnaderna inkräktade på området, men i stället utvidgades växthusen. Ett nytt orangeri uppfördes av sten »med tre bjälkekällrar», och vid sidan därom underhölls ett annat orangeri med 5 arkadfönster — båda värderade till ej mindre än 43 000 daler k:mt. Här odlades flera sydländska växter, att döma av den förteckning, som förelåg vid den senare bortauktioneringen, då det talas om lådor med lagerträd, fikonsträd, mullbärsträd m. m.

Trädgården i tomtens mitt var anlagd i den på 1700-talet brukliga engelska stilen med oregelbundna gångar och pittoreska partier. Den sträckte sig ända ned till den öppna gårdsplanen och blev säkerligen utvidgad, då det gamla magasinet (nr 3 å kartan sid. 107) vid en eldsvåda år 1792 fick skatta åt förgängelsen. Till tidens konstnärliga smak anslöt sig ett kinesiskt lusthus, vilket 1791 uppfördes i parken efter ritning av Gustaf Wikar.

Måhända ställdes också konstnärliga fordringar på ett mera prosaiskt byggnadskomplex, som ungefär samtidigt anlades längre söderut på tomten. Det var några byggnader i en stor och väl omgärdad hönsgård, på vars ena sida inrättades ett mindre bostadshus, medan på en annan sida rum bereddes åt höns och kalkoner. Näst intill, med sträckning över sjön, låg den gård, där

ankor och gäss hade sin tillflyktsort.

Fram över tomten fortsatte den s. k. norra trädgården, som likaledes pryddes av ett lusthus. På området emot sjön sökte man utnyttja naturens förutsättningar, och vid några tillfällen talas om, att små låga träbyggningar flyttades inom tomten ned till Hammarbysjö. På västra sidan om trädgårdarna låg den stora tobaksplantagen, där också en del byggnader funnos. Och längst norrut i närheten av Bondegatan reste sig det har ovan nämnda stenhuset jämte ett mindre bostadshus, som likaledes tillkom under bröderna Apiaries tid. Den nydanande verksamheten sträckte sig sålunda till alla delar av det vidsträckta området.¹⁰⁷

Efter de många utvidgningarna hade också egendomens stabilitet och värde stegrats ofantligt. Enligt en karta av år 1788 uppgick tomtens areal till 339 854 kvadratalnar, d. v. s. omkring 24 tunnland eller 12 hektar. Vid brandförsäkring 1794 värderades egendomen till 558 000 daler k:mt eller 31000 rdr, medan värdet 1753 endast utgjort något över 100 000 daler. Antalet stenbyggnader hade också under de mellanliggande åren ökat från 3 till 12, samtliga med dimensioner, som ingalunda voro föraktliga.

Den av de båda bröderna, som mest intensivt ägnade sitt intresse åt egendomen och dess förskönande, var Carl Apiarie. Med hans inträde i firman började byggnadsverksamheten och nydaningarna. Han blev också till slut ensam innehavare av företaget.

Redan innan fasta erhöles å de från riddarhuset förvärvade egendomar utträdde nämligen Hans Apiarie ur firman och lät brodern Carl ensam övertaga fabriken med därtill hörande fastigheter, »varom de med varandra i godo överenskommo och behörigen likviderade». Uppgårelsen träffades i juni 1782. Då Carl Apiaries hustru år 1778 avlidit, hade stärbhusets andel i Barnängen och Leijonanckerska fastigheterna samt bolagets övriga tillgångar värderats till 14 358 rdr specie. Förmodligen var broderns andel taxerad till ungefär samma belopp, när den av Carl Apiarie inlöstes. Vid Hans Apiaries

¹⁰⁷Uppgifter om byggnadsverksamheten återfinnas bl. a. i C. G. Apiaries redogörelse 1804 (ovan sid. 99); i Brandkontorets verifikationer särskilt 1753 (1711), 1760 (2141), 1765 (821), 1773 (1703) och 1794(789) (Brandk. ark.); i Byggnadsnämndens akter 1767 (fol. 17), 1781 (21), 1782 (5, 7), 1783 (17), 1791 (10, 10 a); samt i värderingsinstrument 1804 18/7 (n:o 50, Råd. ark.).

död 1796 hade denne hos brodern en fordran på 18 000 rdr b:o in-tecknad i Barnängsegendomen.¹⁰⁸

Såsom delägare i firman upptog Carl Apiarie några år efteråt sin son Hans Reinhold Apiarie d. y., att döma av en bouppteckning, som 1796 förrättades efter dennes hustru. Bland tillgångarna uppräknas nämligen andelar i Barnängen och Leijonanckers, vilka Hans Apiarie innehade tillsammans med sin fader.¹⁰⁹

Den tid, då bröderna Apiarie arbetade tillsammans jämte de därpå följande åren upp till 1780-talets slut, var för Barnängsfabriken en lyckosam period — kanske den lugnaste den hittills genomlevat. Det offentliga livet präglades ju också av en sällsynt harmoni, då partistriderna tystnat och landsfaderens omsorg om rikets yttre och inre öden uppskattades av alla samhällsklasser. Den glans, som strålade ovanifrån, spridde sig över vida kretsar, och icke minst fick Stockholms borgerskap åtnjuta ynnestbevis, som säkerligen inspirerade till kraftigare ansatser inom de näringar de utövade. Skeppsbroadeln — företrädd av sådana köpmannafamiljer som Hebbe, Tottie, Grill m. fl. — hävdade med heder sin sociala ställning, och festerna å det år 1776 slutförda börshuset tävlade nog i glans med riddarhusets assembléer. Den ständigt ökade rörelsen vid Barnängsfabriken gav även dess innehavare en god ekonomisk position, som möjliggjorde ett livligt deltagande i det umgängesliv, som tiden värdesatte. På den vackra platsen med dess ståtliga herrgårdsbyggnad, dess inbjudande parker och dess pittoreska stränder, firades nog många glada stunder såsom avbrott i den långa arbetsdagen. När dagsförtjänsten var god, kunde också arbetarna bringa sina offer på glädjens altare, varvid det värderade brännvinet gärna fick spela huvudrollen. Ej långt från Vintertullen låg källaren »Faggen», som Bellman besjög i en av Fredmans epistlar, och i övrigt var trakten uppfylld av krogar, som lockade de lättledda.¹¹⁰

Ungefär samtidigt med att »den lyckliga tiden av Gustaf III:s regering» nalkades sitt slut, började — märkligt nog — även olyckorna hemsöka Bar-

¹⁰⁸Bouppteckning efter Catharina Magdalena Lafrensen 1778 9/9, efter Hans R. Apiarie d. ä. 1796 10/12 (Råd.-ark.).

¹⁰⁹Bouppteckning efter Maria Charlotta Djurberg 1796 14/3 (Råd.-ark.). I Hallrättens årsberättelser kallas firman först 1792 Apiarie & Son (Kommerskoll., RA).

¹¹⁰Jfr Henrik Krogh, Kring Hammarbysjö (1920).

nängsfabriken. De allmänna konjunkturerna hade givetvis här sin återverkan, men vid sidan därom tillstötte särskilda omständigheter, som voro menliga för rörelsen.

Carl Gustaf Apiarie åberopar därvid i främsta rummet det ryska kriget, som utbröt i juni 1788. Under närmast föregående år hade han till krigskollegium levererat 9 000 alnar kläde och 2 300 alnar boj. Vid krigets utbrott blev han ålagd att till kronan leverera hela sin tillverkning. Han nödgades därför nedläggga den fina fabrikationen och inrikta sig på forcerad tillverkning av kommiss. På sex månader levererades till arsenalen 19 500 alnar kläde och 15 800 alnar boj. Då borgerskapet nödgades göra alla vakter i Stockholm, sedan armén avtågat till Finland, fick han, såsom kapten vid tredje bataljonen för arbetsmanskaper, förse de flesta tjänstgörande med kläder.

Även följande år gjorde kronan anspråk på hela hans tillverkning och rekvirerade månatligen cirka 4 000 alnar kläde och 3 000 alnar boj, varför han nödgades utvidga fabriken till 57 stolar och 750 arbetare. Före årets slut hade han levererat 46 500 alnar kläde och 29 100 alnar boj samt för 1 000 rdr. specie till hovstaten.

År 1790, då kriget avslutades, kunde kronans behov nedbringas, varför fabrikationen inskränktes till 52 stolar och 650 arbetare. I varje fall inlevererades dock till krigskollegium 22 300 alnar kläde och 9 500 alnar boj. Följande år minskades leveranserna ytterligare, och i samband därmed nedbragtes antalet stolar till 42 och antalet arbetare till 540.

Under krigsåren hade kronan icke kunnat lämna samma förskott som eljes, utan hade de behöfliga rörelsemedlen fått uppbringas på annat sätt. När uppgörelse sedermera skulle träffas genom utredningskommissionen, skedde betalningen under sådan form att leverantören åsamkades betydande förluster — beräknade till minst 10 000 rdr. För beklädnaden av det vakthållande borgerskapet erhöll han ingen ersättning. Genom den fram tvungna omläggningen av rörelsen hade han givetvis också förlorat flera av sina gamla kunder.

Efter freden anmodades Apiarie att till sjukhus inreda Leijonanckerska huset vid Nytorget, där vävstolarna redan tidigare blivit nedlagda. Då en stor mängd sjuka där inkvarterades, fingo hans arbetare göra tjänst som sjukvaktare med den påföljd, att de flesta hemsöktes av smittosam sjukdom och avledo,

honom till stort förfång.

Carl Gustaf Apiarie.

Silhuett, tillh. konstnären Arthur Sjögren.

Till dessa olyckor kom den ovan omtalade eldsvåda, som den 10 juni 1792 utbröt vid Barnängen och ödelade det stora magasinet med därstädes förvarade lager av ull, oljor och redskap, värderade till minst 3 500 rdr, för vilka ägaren ej erhöll den minsta ersättning. Samma år vill det synas som om Apiarie också hade bekymmer för en av sina söner — en ung gardesofficer, som ansattes av kreditorer.¹¹¹

De tryckta konjunkturerna på 1790-talet gjorde också sitt till att försvåra ställningen. Särskilt under senare delen av decenniet rådde stor penningbrist, »förorsakad av hög växelkurs och agio på riksgäldssedlarna». Varorna betalades till underpris och fabrikationen höll sig vid låga siffror. Trots det att tillverkning av stofftyger — satin, chalon, flaggduk etc. — även upptogs vid Barnängen, gick den totala omsättningen ständigt tillbaka, såsom framgår av följande översikt.¹¹²

¹¹¹Uppgifter i Apiaries promemoria (not 1 sid. 99). Eldsvådan omtalas även i C. G. Nordins dagbok (Hist. Handl. Band 6, s. 272). Register över konkursmål 1792:3. (Rådsh. ark.)

¹¹²Siffrorna, från hallrätsberättelsen, äro för 1790 lägre än de av Apiarie angivna (sid. 127),

	Antal stolar	Antal arbetare	Tillverkningsvärde Rdr.
1790	35	553	62 666
1795	28	421	38 773
1800	23	195	21 522

Alla dessa omständigheter samverkade till att under loppet av ett decennium totalt undergräva Apiaries ekonomi och pålägga honom en överväldigande skuldbörda. För att något lätta på trycket avyttrade han en del av de fastigheter han förvärvat. Sålunda sålde han den del av den gamla Westmanska tomten å Barnängen, vilken han år 1758 inköpt av Robsahm.

År 1799 avled unge Hans Apiarie, som varit delägare i firman. Hans andel var emellertid redan så in-tecknad, att boets skulder med omkr. 4 000 rdr b:o överstego tillgångarna. Hans änka Christina Lovisa Djurberg — hustrun i andra giftet — invecklades följande år i konkursvist med kreditorema, och senare nödgades hon bortauktionera den ena efter den andra av sina tillhörigheter — tilldess även de sista guldörhängena gingo under klubban.¹¹³

troligen beroende på att denne inräknat stoffväveriet, som i hallrättsberättelsen medtages först 1791 (Kommerskoll., RA).

¹¹³Bouppteckning 1799 13/12; Register över konkursmål 1800:108 (Råd. ark.). Stadsauktionens veckoräkningar 1803 23/2, 1804 6/4, 1805 2/4 (Stadsark.).

Balkonghuset och porten mot Gaveliusgatan.

Gaveliusgatan med Barnängen i fonden och »Faggen» till vänster.

Foto 1906, tillh. Stadens arkiv.

Uttröttad av mödor och besvärligheter beslöt Carl Apiarie att i oktober 1802 överlämna hela rörelsen till sin yngste son Gabriel Apiarie. Sedan denne associerat sig med bokhållaren August Byström, vilken i 16 år tjänat i firman, drevs klädesfabrikationen under firma Apiarie & Byström. Stoffabriken vid Barnängen övertogs däremot av fabrikör Gustaf Hägglöf, som redan innehade en liten rörelse i samma bransch.¹¹⁴

Därmed hade emellertid icke den ekonomiska frågan fått någon slutgiltig lösning. Då inga utsikter funnos att upplära situationen, nödgades den gamle mannen, »dagligen ansatt av sina utländska creditorer», år 1803 överlämna boet och göra cession.

Bland fordringsägarna befann sig också riksbanken, som år 1769 — tydligen i samband med husbygget — lämnat firman ett lån på 360 000 daler k:mt mot in-teckning i Leijonankerska fastigheten och Barnängskomplexet med där befintliga lägenheter. Avbetalningar hade sedermera skett, och år 1777 kunde saldota 291 600 daler k:mt omskrivas till riksdaler å 18 daler så att skulden kom att uppgå till 16 200 rdr. Under de goda konjunkturerna följde därefter så gott som årligen avbetalningar så att den kvarstående skulden år 1798 endast uppgick till 5 750 rdr.¹¹⁵

Sedan boet till kreditorema överlämnats, fingo familjens tillhörigheter, den ena efter den andra, gå under klubban. Redan 1803 bortauktionerades orangeriväxter, vagnar och redskap m. m., för vilka betalades 1 267 rdr — ett tydligt vittnesbörd om växthusets rika omfattning. Följande år förde mannen inför rätten en energisk kamp för att hans hustru skulle få tillgodogöra sig en del tillgångar, som kunde betraktas såsom hennes enskilda.¹¹⁶

Samma år blevo på Rådhusrättens förordnande, de fasta egendomarna värderade. Den stora Barnängsfastigheten (Vintertullen yttersta nr. 55), som var brandförsäkrad till 558 000 daler k:mt (31 000 rdr), uppskattades till 20 000 rdr banco specie. En därinvid belägen gård (kv. Barnängen större nr. 65)

¹¹⁴Hägglöf omtalas vid Barnängens stoffabrik första gången 1804, men möjligt är att han tillträtt redan 1803, då intet namn nämnes vid stoffabriken, men Apiarie & Byström omtalas vid Barnängens klädesfabrik (Årsberättelser, Kommerskoll., RA).

¹¹⁵Handl. ang. lånet nr. 9821. (Riksbankens arkiv.)

¹¹⁶Stadsauktions veckoräkningar 1803 4/6 (Stadsark.). Sthlms rådhusrätts dom 16/6 (Rådhusark.). Hovrättens dom 1804 14/12 (Svea hovr. dombok, RA).

med en panelad timmerbyggning samt några bodar och tobaksland värderades till 2 000 rdr, en obebyggd tomt (kv. Barnängen större nr. 66 1/2) med tobakslada och tobaksland till 5 500 rdr, den Leijonanckerska fastigheten vid Nytorget (kv. Stadsträdgården n:ris 41 och 42) till 12 000 rdr och den där bredvid belägna mindre egendomen (kv. Stadsträdgården nr. 8) till 2 000 rdr.¹¹⁷

Efter dessa förberedelser var man färdig att avyttra Barnängs- och Leijonanckerska egendomarna på bankoauktion. I mars 1805 anhöll kuratorerna, att de båda egendomarna måtte var för sig försäljas, »på det att en högre betalning därigenom kunde stå att vinna». Riksbankskommissarierna beslöt också, att Barnängsfastigheten skulle först utbudas och endast om den bleve såld, skulle även Leijonanckerska egendomen gå under klubban. Som minimipris tänkte man sig 25 000 rdr.¹¹⁸

Kinesiskt lusthus 1791.

Ritning i byggnadsnämndens arkiv.

Auktionen, som först skulle hållas den 23 oktober, blev uppskjuten till den 11 december 1805. Båda egendomarna inropades nu av fabrikören och stadsmajoren Johan Peter Gladberg, som även hade fordran hos Aparie. Kö-

¹¹⁷Rådhusrättens värderingar 1804 18/7 (Råd. ark.).

¹¹⁸Riksbankskom. prot. 1805 30/3, 5/10 (Riks. ark.).

pesumman uppgick till 28 000 rdr. Då Apiarie beräknade, att egendomarna i inköp och förbättringar kostat honom så mycket, att hans utgifter ej på långt när blevo täckta, gäckades han i sin förhoppning att erhålla ett överskott sedan kreditorernas intressen blivit tillgodosedda.¹¹⁹

Även de små annexgårdarna, som försåldes på stadsauktion följande år, gåvo mindre än man beräknat. Den till 5 500 rdr värderade tomten nr. 66 ½ såldes sålunda för 1 500 rdr, och egendomen nr. 65 betaltes endast med 300 rdr, sedan konkursmassan vid den första auktionen återropat den för 410. Ägare av dessa båda gårdar blev trädgårdsmästaren Peter Österblom. Den mindre fastigheten vid Nytorget (Stadsträdgården 8) såldes till registratören Anders Wetterholm för 1 225 rdr.¹²⁰

Så avslutades under tragiska former ett märkligt kapitel i Barnängsindustriens historia. Det värderingsinstrument, som upprättades 1804 och som lämnar en utförlig redogörelse för byggnaderna inom området, vittnar om att hela anläggningen just vid denna tid stod på höjdpunkten av sin utveckling, och att det just var bröderna Apiaries ännu orubbade nydaningar, som givit den slutliga utformningen åt komplexet. Även en karta av 1805 (sid. 141) ger en antydning om byggnadernas mängd och det kultiverade trädgårdsområdet omfattning. Att det var resultatet av eget under decennier pågående odlingsarbete, som måste lämnas, gjorde smärtan så mycket bittrare.

Under den ovannämnda process, som fördes 1804, då det gällde att avgöra, vilka fordringar som skulle anses prioriterade, lyckades Apiarie få åt sin hustru tillerkänd en summa av omkring 3 000 rdr såsom boskillnadsundantag. Med hjälp av detta belopp hyrde de sig för 100 rdr en liten byggnad på landet med två rum och en trädgård. »Där sitter jag nu» — skriver Apiarie i den ofta citerade redogörelse han år 1806 inlämnade till Högsta domstolen med en framställning i boskillnadsfrågan — »svag och maktlös och återkallar med blödande hjärta minnet av framfarna öden, betraktar lyckans ombytlig het och tidernas underliga lopp samt avbidar med tålmod den stund, som

¹¹⁹Riksbankregistratorns anmälan 1805 17/10,5/12. (Ink. dokum. t. Fullmäktige, Riksbank, ark.). Pol. Coll. prot. 1806 15/7 (Rådsh. ark.). Apiaries promemoria (ovan sid. 99).

¹²⁰Stadsauktions veckoräkningar 1806 29/1 (Stadsark.).

inom kort skall sätta en gräns för mina egna bekymmer».¹²¹ Ännu i tio år fick han vänta på den stunden, då han nämligen avled först 1816 vid 84 års ålder. Hans hustru levde ända till 1823.

I Barnängsfabriets historia har Carl Gustaf Apiarie outplånligt skrivit sitt namn. Utan tvivel är han en av stället märkligaste ägare, ej blott som byggherre, utan även såsom organisatör av driften — en oförtruten nydanare och en klok affärsman, som in i det sista kämpade för uppehållet av verket under tryck av oövervinneliga svårigheter.

Sonen Gabriel Apiarie, som först år 1806 tyckes ha överlämnat Barnängsfabriken åt Gladberg, drev sedermera i Stockholm en egen klädesfabrik, där han — enligt uppgifter för 1810 — hade 4 vävstolar med 23 arbetare och en tillverkning, som värderades till 7 594 rdr. Redan 1813 var emellertid fabriken nedlagd, eftersom den icke längre omtalas i hallrättens berättelser. Sedermera blev han kontrollör vid Södertälje kanal, och under denna tid tog han tydlig hand om fadern, som avled i Södertälje.

Stockholm från södra bergen 1801.

Kopparstick av J. F. Martin i Hermelins kartor öfver Sverige.

¹²¹Utslagshandl. 1806 13/6 (RA).

EN AVTYNANDE INDUSTRI

(1805–1829)

DEN STAGNATION i rörelsen, som förmärktes vid Barnängsfaktoriet under 1790-talet, var en typisk tidsföreteelse. Liksom decennierna kring sekelskiftet i vårt land präglades av politisk och nationell försumpning, så kännetecknades de också av depression inom handel och industri. Flera städer voro inemot århundradets slut så förklamade, att handeln nästan upphört att drivas såsom näring, då man snarast återgått till de enklaste formerna för varubyte, och även industriföretagen förde mångenstädes ett tynande liv. De stora världshändelserna, med deras revolutionära omdaningar av rättsbegrepp och seder, sträckte sina söndersplittrande verkningar även till avlägsna bygder, och då sedermera krigsbranden bredde ut sig över större delen av Europa, försvårdades möjligheten att giva lyftning åt näringslivet. Om också tillfälliga vinster kunde inhöstas av den svenska handeln under vissa stadier av kriget, så gingo dessa till spillo under de svåra kriserna 1812 och 1815. Nästan varje riksdag under det nya statsskicket fick sig förelagt att avhjälpa »den allmänna förlägenheten» i landet.

Under nya idéers brytning emot gamla påverkades industrien också i hög grad av det tillmötesgående, som efter hand visades det allt starkare framträdande kravet på näringsfrihet, och var denna verkan, innan det nya hunnit visa sin uppeggande förmåga, väsentligen deprimerande. Stadsindustrierna fingo nya konkurrenter, då fabriksföretag fingo anläggas på landsbygden, och när importförbudet reducerades genom upprepade revisioner av tulltaxan, rubbades det stöd, som från början varit betingelsen för den inhemska industriens uppväxt. Då därtill kom, att de maskinella uppfinningarna började bereda möjlighet för en revolutionerande nedpressning av produktionskostnaderna, försvårdades än mera möjligheten för de hantverksmässigt drivna företagen att hålla sig uppe i konkurrenskampen. Samma företeelser, som läto vår gamla järnhantering känna trycket av de nya tiderna, verkade också förskjutande på de övriga industrierna. Bortsett från uppåtgående rörelser i särskilda branscher eller under tillfälliga konjunkturförbättringar, företer det industriella livet i vårt land ännu under flera decennier av det nya århundradet ett

stillastående, som i realiteten är en tillbakagång.

Icke minst för Stockholmsindustrierna voro tiderna bekymmersamma. Under hela denna period var stadens utveckling så gott som stagnerad, då invånarantalet under 80 år — från 1763 till 1840 — endast växte från 73 000 till 84 000 personer. Andra orter, där levnadskostnaderna kunde hållas billigare, framträdde med sina industrier såsom huvudstadens konkurrenter. Norrköpings väverier stegrade sålunda sin omsättning under de första åren av det nya seklet, men också i Malmö, Nyköping och Göteborg m. fl. städer hade klädesfabrikerna en viss livskraft, medan de i Stockholm gingo ohjälpligt tillbaka.

Antalet textilfabriker i Stockholm, som år 1786 utgjorde 251, hade 1806 sjunkit till 239 och 1826 till till 178. Än kraftigare nedgick antalet arbetare. Om detta också sammanhängde med att användningen av maskiner börjat minska behovet av personlig arbetskraft, så medförde dock den begynnande driftkoncentrationen ännu ingen ökning av den totala tillverkningssumman. Tvärtom visade åtminstone klädesfabrikerna en lägre kvantitet 1806 än 1786, och 1826 hade både kvantitet och värde ytterligare sjunkit. Bedömer man förskjutningen efter antalet arbetare vid fabrikerna, så framstår för Stockholms textilindustrier 1780-talet som en höjdpunkt i utvecklingen och de följande decennierna som en utpräglad depressionstid.¹²²

<i>Antal arbetare vid</i>	<i>1768</i>	<i>1786</i>	<i>1806</i>	<i>1826</i>
Sidenvarufabriker	820	1 211	1 566	993
Ylle- och trikåfabriker	1 974	2 538	1 689	703
Bomulls- och linnefabriker	753	603	578	460
S:a textilfabriker	3 547	4 352	3 833	2 156
Andra industrier	1 392	1 262	1 205	1 579
S:a s:rum	4 939	5 614	5 038	3 735

Att denna utveckling hade en menlig återverkan på stadens sociala fysiologi är alldeles uppenbart. Om också fabrikerna ej voro så stora och enligt nutida begrepp endast skulle betecknas som hantverkerier, så kunde dock en massnedläggning icke undgå att öva verkan. Då andra utkomstmöjligheter saknades, fingo de forna fabrikanterna ställa sig i samma led som de avskedade

¹²²Uppgifterna ur hallrätsberättelser (Kommerskoll. RA).

arbetarna och lita till släktingars och vänners välvilja i sitt betryck. I den skara av fattiga, som under dessa svåra tider gävo ett dystert inslag åt stadsbilden och vilkas elände ytterligare förökades av det florerande superiet, funnos ej så få fabriksidkare, som sett bättre dagar. Överhuvudtaget har nog industriens avkoppling medverkat till den överallt i de svenska städerna vid denna tid rådande pauperismen, som sålunda mera betingades av det gamlas upplösning än av det nyas frammarsch.

Såsom ett led i tidens rörelser har man också att se Barnängsfaktoriets historia, som under ifrågavarande period så gott som oavbrutet ger bilden av en tynande industri med inslag av ekonomisk och social försumpning.

När Johan Petter Gladberg köpte Barnängsanläggningen hade han redan bakom sig en mångårig industriell verksamhet i Stockholm. Född 1756, hade han i unga år startat ett stoffväveri. År 1780 gav han sysselsättning åt 15 arbetare vid 6 stolar, fast tillverkningen i förstone stannade vid den blygsamma summan av 1 605 rdr. Genom giftermål med Sofia Magdalena Pfarr — dotter till grosshandlaren Johan Conrad Pfarr och Anna Elisabet Hoving — var han besvägrad med grosshandlaren Gottlob Feiff, som var gift med Charlotte Pfarr. Feiff arrenderade av fabrikör Hebbe den av Carl Broman grundade klädesfabriken i närheten av Danviken. När Feiff avled 1799, efterlämnande änka och fyra minderåriga barn, fick Gladberg framträda som räddare från den fattigdom, som tydligen hotade familjen. Barnen upptog han som sina egna — då han själv var barnlös — och fabriken övertog han på arrende av Hebbe. Av allt att döma förstod Gladberg att ekonomiskt klara sig i den brydsamma situationen, eftersom han så snart kunde gå in för det stora köpet av Barnängsfabriken.¹²³

Snart överflyttade han till Barnängen både den grövre klädesfabrikationen och stoffväveriet, vilket dock ej skedde före 1806. Förmodligen beräknade han att med klädesfabriken få övertaga Barnängens leveranser till regementena, vilket också lyckades.

Med sin familj tog han herrgårdsbyggnaden till bostad, och under några år förde han här ett stort hus med en talrik omgivning. I sin egenskap av stads-

¹²³Slutsatser från hallrättsberättelser (Kommerskoll., RA), mantalslängder (Stadsark.) och bouppteckningar (Råd.h.ark.). Slakten Feiff i Svenska Ättartal 10.

major intog han en framskjuten social ställning, som nog ålade honom förpliktelser. I sitt hushåll hade Gladberg jämte maka och fosterbarn ej mindre än nio tjänare, inberäknat trädgårdsmästare och magasinsbetjänt.¹²⁴ Liksom under Apiaries tid drevs även tobaksplantagen såsom en gren av rörelsen.

Rörelsen vid väveriet var under de första åren rätt beaktansvärd, fast den ej nådde samma siffror som under Apiaries glansdagar. En jämförelse mellan antalet arbetare och tillverkningarnas värde visar, att Gladberg kunde nöja sig med långt färre arbetare än Apiarie, vilket tydligen sammanhänge med en börjande övergång till maskindrift, särskilt vid spinningen, som kanske delvis försiggick annorstädes. Vid båda fabrikena arbetade sålunda ej mera än 42 personer år 1808, då vid 12 vävstolar varor fabricerades till ett värde av 53 500 rdr b:o. Fabrikationen var fördelad på följande sätt:

<i>Klädesfabriken:</i>	<i>Alnar</i>	<i>Rdr</i>
Fint kläde	436	1 017
Medelfint kläde	2 172	3 258
Grovt »	27 143	32 826
Stettiner »	747	590
Boj	7 382	307
		<hr/> 37 998

<i>Stofffabriken:</i>	<i>Alnar</i>	<i>Rdr</i>
Chalong	5 332	2 000
Rask	3 908	977
Chamlotte	1 691	600
Ylle satin	182	63
Flanell	17 222	6 640
Flaggduk	34 061	4 008
Qvinette	10 308	1 288
		<hr/> 15 576

Länge höll sig dock ej fabrikationen vid så höga siffror, utan nedgick rörelsen år från år. Särskilt efter krisen 1812 var den nära nog avstannad, då endast

¹²⁴Mantalslängd 1810, Catharina Södra del n:r 1 pag. 99 (Stadsark.).

9 arbetare voro i verksamhet.

Vid denna tid hade emellertid företaget skiftat ägare, då nämligen Gladberg själv avlidit den 6 maj 1812, efterlämnande änka och fyra fosterbarn.

Östra delen av Södermalm 1805.

Från Carl Akrels Plan av Stockholm.

I den på hösten förrättade bouppteckningen upptogs Barnängsegendomen till ett värde av 21000 rdr banco och den Leijonanckerska fastigheten till 14 000 rdr. Varor och utestående fordringar värderades till 49 300 rdr. Bland gäldenäremå märktes ett flertal regementen och militära verk, som hade obetalda räkningar för klädesleveranser till ett värde av omkr. 10 000 rdr b:o. Då boets samtliga tillgångar uppgingo till 88 383 rdr och skulderna endast till 38 212 — däribland en in-teckning i Barnängen — förefanns sålunda en icke ringa behållning. Den äldste fostersonen Gottlob och fosterdottern Charlotte Feiff fingo kontanta medel ur boet. Åt de båda yngre fostersönerna Carl Gustaf och Adolf reserverades, enligt Gladbergs testamente, Barnängsfabriken, som de jämte rudimaterier och inventarier skulle få övertaga mot att de årligen betalade änkan 6 procent ränta å egendomens värde.

Den utveckling, som nu inleddes, blev för Barnängsfabriken olycksdiger. De allmänna konjunkturerna voro synnerligen tryckta, och de former, under

vilka rörelsen kom att bedrivas, voro med all säkerhet ägnade att tilltrassla situationen. Visserligen finnas från de agerande inga personliga dokument, som belysa sammanhanget, men av de hopsummerade notiserna att döma har det tätt sig ungefär på följande sätt.

Carl Gustaf Feiff, som vid fosterfaderns död var 18 år, fick vänta en tid innan han kunde rycka in i sina rättigheter. Under tiden fick Gladbergs änka behålla ledningen, understödd av den äldste fostersonen, som också var utbildad klädesvävare. Någon större omfattning nådde rörelsen icke, men arbeteantalet var dock 1816 uppe vid 32 och tillverkningen vid 30 000 rdr banco.

Sistnämnda år har man tydligen gått in för en utvidgning av rörelsen och vidtagit förberedande anstalter genom nybyggnader och reparationer. I början på år 1817 anhöll nämligen Sofia Gladberg att få höja brandförsäkringsvärdet på grund av omfattande byggnadsarbeten, som företagits å Barnängen. Både boningshuset och ett flertal fabriksbyggnader hade underkastats genomgående reparationer, samtidigt med att ännu kvarstående kåkar undanskaffats och hela anläggningen uppsnyggats. Nyheterna värderades till ej mindre än 167 200 daler, så att brandförsäkringssumman höjdes från 532 800 daler till 700 000 daler eller 38 888 rdr banco.¹²⁵

Samma år förekom också i hallrättens redovisning för stadens klädesfabriker en nyhet, i det att vid sidan om Barnängsfabriken nämnes Carl Gustaf Feiffs fabrik. Båda företagens tillverkningar uppgingo till omkr. 23000 daler — d. v. s. något mindre än det Barnängsfabriken under föregående år redovisat.

Följande år är Barnängsfabriken däremot försvunnen ur hallrättsberättelsen, men i stället nämnes nu vid sidan om Carl Gustaf Feiffs fabrik ett klädesväveri och en stoffabrik, tillhörande Gottlob Pfeiff — såsom den äldste brodern skrev sitt namn. Då taxerings- och mantalslängder ådagalägga, att jämte de båda bröderna även fabrikören Vilhelm Vougt, som var gift med Charlotte Feiff, bodde vid Barnängen, är det tydligt att familjen Feiff tagit egendomen i full besittning för att utnyttja den för sina något ensidigt inriktade industrier. Både bröderna och svågern hade klädesväveri och stoffabrik, och endast modern Charlotte Feiff varierade rörelsen genom en strumpfabrik.

¹²⁵Memorial 1817 23/4 (Brandkont. verif. 1817 n:r 1053).

År 1820 var det en stor koloni, som befolkade Barnängen, då de tre fabrikanterna hade arbetarestyrkor, vilkas familjemedlemmar uppgingo till bortåt 150, medan samtidigt ett 30-tal andra personer voro inom området bosatta.¹²⁶

Huru samarbetet mellan fränderna var ordnat framgår ej av tillgängliga handlingar. Något gemensamt namn ha företagen icke haft, men av redovisningarna framgår, att vid brödernas och svågerns klädesfabriker ett 20-tal vävstolar voro i gång. År 1820 uppgick antalet arbetare till 78 och tillverkningarnas värde till omkr. 57 000 rdr.

Med dessa för tre fabriker knappa siffror var det icke möjligt att hålla företaget vid liv. De kostsamma reparationerna kunde ej förräntas och levnadskostnaderna slukade mera än förtjänsten. Redan efter några år var företaget fallfärdigt. År 1821 gjorde Vougt konkurs, och 1822 nödgades Sofia Gladberg överlämna sitt bo åt kreditorema. I konkursboets tillgångar upptogs Barnängsfastigheten till 40 000 rdr, i enlighet med det nyssnämnda brandförsäkringsdokumentet, och »Malongska egendomen» — den forna Leijonanckerska — till 25 000 rdr. Sistnämnda egen dom hade under Gladbergs tid varit uthyrd till fattigvården och använts som försörjningsinrättning.¹²⁷

Boet omhändertogs av advokatfiskal J. S. Rolén, häradshövding C. M. Hindbeck och grosshandlare G. F. Smerling, som hade att förvandla tillgångarna i penningar till kreditornas förnöjande.

Den 12 augusti 1822 sålde dessa herrar Barnängsegendomen åt sidenkramhandlaren Carl Fredric Medberg för en summa av 34 000 rdr b:o. Den Leijonanckerska fastigheten avyttrades först påföljande år, då den å bankoauktion den 29 maj 1823 inköptes av fabrikören Carl Anders Hornberg för 15 000 rdr b:o.¹²⁸ Därmed hade de båda egendomarna, som alltsedan slutet av 1600-talet hört samman och gemensamt berett ägarna medgångar eller förluster, blivit definitivt skilda för att på olika vägar vandra mot nya öden. Och under tryck av depressionen hade Barnängsfabriken för andra gången inom en kort tidrymd fått realiserats av ägarens kreditorer.

¹²⁶Mantalslängd 1820 Catharina Södra och Västra, fol. 1238—1250 (Stadsark.).

¹²⁷Konkursakt 1822: 26 (Råd. ark.).

¹²⁸Köpebrev 1822 12/8 enl. Uppbudsprot. (Råd. ark.). Karta 1823 9/12 (Stadsing. kont).kont

Den nye innehavaren av Barnängsfabriken hade i flera år haft sin verksamhet i Stockholm, där han var född 1774. Kramhandeln, som en tid låg vid Stora Nygatan 20 och senare vid Mynttorget 4, var en av de största i staden, med leveranser till hovet och aristokratien. Medberg hade också en aktad ställning både bland sina kolleger i handels societeten och i utomstående kretsar. Mantalslängden 1820, som i beskattningssyfte markerar vederbörandes vanor, konstaterar att han har 1 500 rdrs inkomst, har två rum med mahognymöbler, varav ett med sidenöverdrag, dricker vin, kaffe och spelar kort.¹²⁹

Antagligen var det några ekonomiska förbindelser med konkursboet, som förmådde Medberg till köpet av Barnängen. Om han hade några planer på att rycka upp fabrikationen, så blevo dessa i varje fall icke förverkligade. Ej heller tog han den ståtliga bostaden i besittning, utan stannade kvar i den lägenhet han hade i anslutning till affären i staden.

Carl Gustaf Feiff fick fortsätta sin rörelse vid Barnängen, vare sig han drev den för Medbergs räkning eller han endast arrenderade lokalerna. Brodern däremot tyckes ha förflyttat sin fabrikation till annan plats, eftersom endast Carl Gustaf omtalas i taxeringslängden för Barnängen 1824. Då samtidigt en sidenväverimästare nämnes såsom därstädes bosatt, är det tänkbart, att denne arbetat direkt under Medberg.¹³⁰

Feiffs rörelse fick emellertid ej fortgå så länge. Under åren 1823—25 höll sig tillverkningen vid 20 å 30 000 rdr, men 1826 var den nere vid 9 000 rdr. Trots de förnyade ansträngningarna visade det sig tydligen omöjligt att motstå tidens tryck. Sistnämnda år nedlades fabrikationen definitivt, och det gamla stolta Barnängsfaktoriet var blott en saga.

Att Carl Gustaf Feiff ej var rätte mannen att föra verket genom bränningarna under dessa kritiska tider är tämligen säkert. När han lämnat den ordnade verksamheten bakom sig, gick det snabbt utför med honom. Så länge Medberg ägde Barnängen tyckes han ha fått bo kvar där. Men vid sin död 1834 var han i fullkomlig misär. I boet fanns ej den ringaste tillgång, och när en fabrikör Dihlström såsom ersättning för den lilla hyra han betalat för Feiff,

¹²⁹Mantalslängd 1820, Stadens södra o. västra del, fol. 697; Taxeringslängd 1824, Staden fol. 886 (Stadsark.). Stockholms Adresskalender 1834.

¹³⁰Taxeringslängd 1624 Catharina församling, f. 1300 (Stadsark.).

skulle tillgodogöra sig några trasiga möbler, så befunnos dessa också förskingrade.¹³¹

Ännu sorgligare tyckes den yngste broder Adolfs öde ha varit. Delägare i Barnängsfabriken blev han aldrig. När modern avled 1826, stod han under förmyndare, och skomakeri var den sysselsättning man givit honom för att skingra förvirrade tankar.¹³² Något bättre gick det för Gottlob Pfeiff, som uppehöll sitt klädesväveri ända till sin död 1851. Då han var ogift liksom bröderna, utslocknade släktgrenen med honom. Sålunda var det ej blott företagen, utan också de vid dem bundna släkterna som tynade bort.

Samma väg gick det också med Barnängens yttre glans. I saknad av personligt intresse för egendomen gjorde Medberg intet för att underhålla anläggningarna. Efter 1817 förekom säkerligen ej ens någon ansats i denna riktning, utan fingo både byggnader, fabriksmaterialier och trädgårdsanläggningar förfalla.

Den känsla av osäkerhet, som skapades av de vacklande konjunkturerna och som endast de mest skarpsynte och erfame kunde bemästra, ledde Medberg snart nog till tanken, att det i Barnängsområdet nedlagda kapitalet kunde utnyttjas bättre för andra ändamål än för fortsatt fabriksverksamhet. Så beslöt han att söka köpare till anläggningen.

En sådan erbjöd sig år 1829 i det nybildade bolag, som skulle i Stockholm inrätta en skola för uppfostran av gossar efter den s. k. Hillska metoden. Direktionen inledde underhandlingar med Medberg, som önskade 42 000 rdr bro för området. Beloppet nedprutades emellertid till 37 000 rdr och den 31 augusti 1829 upprättades köpekontraktet, som bl. a. stipulerade, att 24 000 rdr skulle mot in-teckning få inestå. Säljaren erhöll alltså för egendomen 3 000 rdr mera än han givit några år förut. Köpebrevet daterades den 12 september.¹³³

Medberg levde sedermera till den 25 mars 1838, då han avled i Stockholm, efterlämnande änka Gustafva Hallardt och sju barn. Boets tillgångar uppgingo till 121 680 rdr bro och skulderna till 65 932 rdr. Det var ej mindre än 500

¹³¹Bouppteckning 1634 28/7 (Råd. ark.).

¹³²Bouppteckning efter Anna Charlotta Feiff f. Pfarr 1826 1/9 (Råd. ark.).

¹³³Köpebrev 1829 12/9 återopande äldre avtal (Uppbudshandl., Råd. ark.).

personer, som hade obetalda räkningar till firman — ett talande vittnesbörd om tidens creditsystem. Bland gäldenärerna märktes Hans Maj:t Konungen med 1 200 rdr b:o, Drottningen med 600, greve Brahe med omkr. 4 500, greve Piper med 3 000, grevinnan De Geer med 1 800 rdr, etc.¹³⁴ Den siste ägaren av Jacob Gavelius' klädesfabrik var sålunda en välbärgad man, som utan vittgående ekonomiska förluster kom ifrån sitt kortvariga och misslyckade försök att giva liv åt det som var ödesbestämt till undergång.

Urna i Barnängens trädgård.

¹³⁴Bouppteckn. 1838 18/6. (Rådsh. ark.).

HILLSKA SKOLAN Å BARNÄNGEN

(1829–1846)

EN BESKRIVNING över den institution, som efter klädesfabrikens förfall tog Barnängsområdet i besittning, ligger strängt taget utanför ämnet för den förevarande skildringen. Då emellertid denna tid endast utgjorde en intervall mellan två industriperioder och då platsens omdaning ej var utan betydelse för den kommande utvecklingen, kan det vara skäl att ägna några ord även åt detta företag.¹³⁵

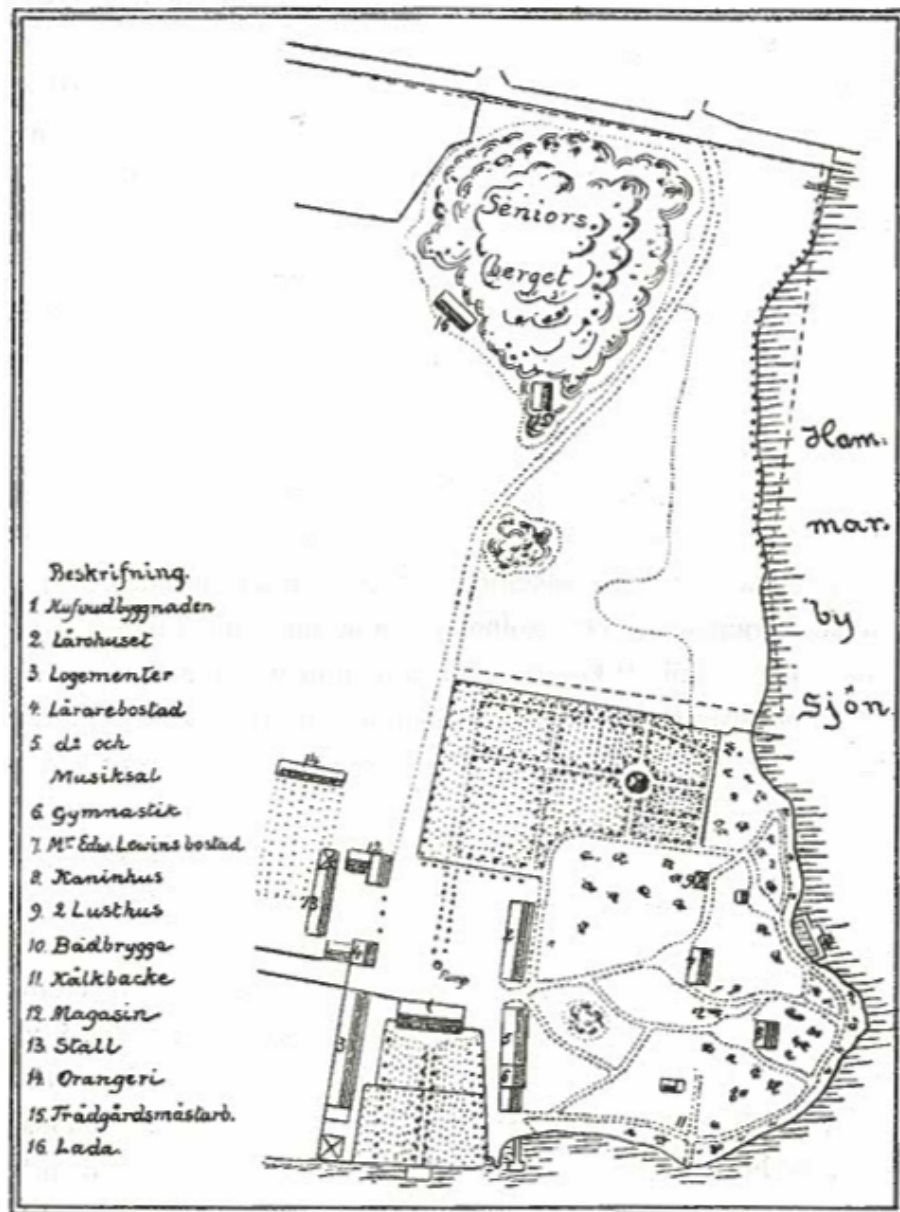
Hillska skolan var ett försök att på undervisningsområdet tillämpa nya principer beträffande klassindelning och disciplinära åtgärder m. m., i syfte att giva en bättre social inriktning åt de ungas uppfostran. Mönster för anläggningen voro några skolor i England, som upprättats av Thomas Hill och hans söner. Skolorna voro ordnade som pensionsanstalter för gossar, med bostäder vid skolan för både lärare och läijungar, då det ansågs, att både den intellektuella och den sedliga odlingen skulle befordras »genom ett fortfarande umgänge på fristunderna och genom ett samliv, reglerat efter en viss ordning och allmänt giltiga principer».

Ungefär samtidigt med att Nya Elementarskolan i Stockholm kom till stånd som en försöksanstalt i anslutning till de reformidéer, för vilka just vid denna tid förefanns ett livligt intresse, upptogs också tanken på en skolanläggning i Sverige efter Hillska metoden. Genom greve David Frölichs försorg hade en beskrivning över en av de Hillska skolorna blivit till svenska översatt. Då flera framstående personer intresserade sig för att få den nya metoden vederbörligen prövad, bildades först ett sällskap för intressets spridande och därefter ett aktiebolag för planens praktiska utformning. Bolaget höll sitt konstituerande sammanträde i maj 1829 under greve Frölichs ordförandeskap. Enligt den därvid antagna bolagsordningen skulle aktiekapitalet utgöra 100 000 rdr b:o fördelat i 200 aktier å 500 rdr, I direktionen insattes en hel del framstående personer, däribland greve Axel Hamilton, greve C. F. Hom,

¹³⁵Följande data äro väsentligen hämtade ur »Hillska skolan å Barnängen» av Harald Ericsson (1885).

friherre Algernon Stjerneld, friherre Fabian Wrede och dåvarande hovpredikanten sedermera biskopen J. J. Hedrén.

En av direktionens första åtgärder var att skaffa lämplig lokal för skolan. Sedan åtskilliga förslag blivit prövade, stannade man för Barnängen, som ansågs synnerligen passande genom sitt sunda läge, sin närhet till huvudstaden, sitt vidsträckta område och sina många åbyggnader. Då skolbolaget höll sin sammankomst därstädes den 2 juli 1830, framhöll direktionens ordförande greve Frölich platsens förtjänster med följande ord: »En lokal har blivit funnen, vilken uppväckt av en hand, som äger smak och takt i sitt våld, börjat avskudda sig gruset av sitt mångåriga förfall. Och Barnängen står nu upp förnygrad och skön, för att i en högre mening förtjäna det namn, som slumpen till en först nu realiserad betydelse, i forntiden tilldelat den.»

Barnängsområdet under Hillska skolans tid.

Omedelbart efter inköpet företogs de reparationer och omdaningar, som behövdes för att få de förfallna byggnaderna i ett för sitt nya ändamål lämpat skick. Sedan man försöksvis använt den av bröderna Apiarie uppförda huvudbyggnaden både till läsrum och bostäder, förläde man till denna byggnads första och andra våningar den ekonomiska förvaltningen samt bibliotek och smärre läsrum, medan tredje våningen apterades till sjukrum och till logement för de minsta gossarna. I det öster om gårdsplanen belägna s. k. magasinet anordnades läse- och leksalar. Till fabriks huset väster om huvudbyggnaden förlädes de stora logementen, och i de smärre byggnaderna inrättades lärarebostäder och lokaler för gymnastik och sång m. m. Parken med dess lusthus och bryggor lämpade sig synnerligen väl för skolans behov, och på den norrut belägna kullen fick man en för de äldre privilegierad plats, som blev kallad seniorsberget. Anläggningarnas placering framgår närmare av vidstående karta, återgiven efter en i Ericssons arbete förekommande karta.

Reparationskostnaderna stego också till betydande belopp, då de redan år 1831 voro uppe vid 15 000 rdr b:o och för det kommande året beräknades till ungefär lika mycket. Då omdaningar även sedermera foretogos och kostnaderna utan avskrivning påfördes fastighetens värde, hade detta år 1836 vuxit till 78 276 rdr bro och 1842 till bortåt 84 000 rdr, i vilken summa inköpspriset ej ens ingick med hälften.

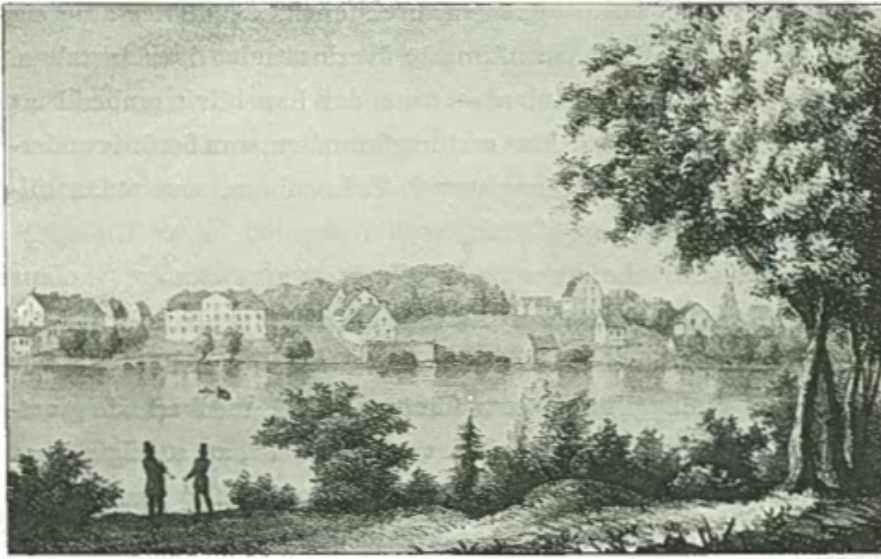
Ledningen av skolan omhänderhades under de första åren av magister Jonas Reuter såsom intendent. Då emellertid lärjungeantalet efter några år började nedgå och man tillgrep den vanliga utvägen att skylla motgången på ledarens bristande förmåga, skedde ett systemskifte 1835, då direktionen fick ny sammansättning och Reuter avlägsnades från sin befattning. Docenten E. G. Björling, vilken redan i flera år varit lärare vid skolan, utsågs nu till förståndare för anstalten under benämningen rektor. Lärjungeantalet stegrades därefter ånyo och var 1840 uppe vid 118 st. År 1836 inspekterades skolan på direktionens begäran av två framstående män, ärkebiskop J. O. Wallin och professor J. Berzelius, som i ett avgivet utlåtande uttalade sig mycket berömande om anstalten, men tillika påvisade en del svaga sidor hos systemet. Senare delen av 1830-talet var av allt att döma skolans glansperiod.

Liksom alla institutioner vid denna tid hade Hillska skolan också att ba-

ra bördan av vidlyftiga och frasrika revisionsberättelser, vilka i detta oppositionslystnadens tidevarv voro på modet, då knappast någon revisor ansåg sig fylla sin plikt utan att ha givit alldeles nya riktlinjer för vederbörande företags förvaltning. På bolagsstämmorna berodde sedermera, om de skulle falla till föga för de oppositionella idéerna eller låta det fungerande systemet under fortsatt lugn pröva sin livskraft. Prövostundema för Hillska skolan inföllo under åren 1839 och 1840, då oppositionen fick sin kraftigaste resning — ungefär samtidigt med att också i det politiska livet omvälvningar försiggingo.

Ekonomien var tydligen den Hillska skolans akilleshäla. Dess enda inkomstkälla låg i elevavgifterna, då intet bidrag lämnades av staten. Myndigheterna hade icke visat någon som helst förståelse för företaget, och till och med direktionens ansökan, att lärarna skulle vid anställning i statens tjänst få räkna sig tjänsteåren därstädes tillgodo, hade vid upprepade tillfällen avslagits. Att avväga årsavgifterna så, att de icke skrämde bort de inträdessökande, men likväl voro tillräckliga för uppehållande av skolans standard, var ingen lätt sak.

För revisorerna var det ekonomiska spørsmålet det väsentliga. Den fråga, som emellertid blev utgångspunkt för angreppen, låg på det rent skoltekniska planet. Det gällde, om lärarna skulle få använda disciplinära metoder, som stridde mot det Hillska skolsystemets milda bestraffningsprinciper. Då revisorerna och en sedermera av bolagsstämman utsedd kommitté med sina anmärkningar mot lärarnas, enligt deras uppfattning allför hårdhänta framfart kombinerade kravet på en reglering av lärarlönerna för att åstadkomma besparingar, vunno de bifall av 1840 års bolagsstämma. En ny direktion tillsattes, lärarna uppsades från sina befattningar, och en av den nya direktionens ledamöter åtog sig att bo på stället och hava närmaste överinseendet över anstalten. Björling lämnade nu skolan — trots det han blivit ombedd att kvarstanna — och den del av rektorsgöromålen, som berörde undervisningen, uppdrogs åt magister J. F. Loenbom, som redan tillhört den äldre lärareuppsättningen.

Barnängen från sjön 1835.
Litografi av S. A. Blombergsson.

Barnängen från sjön 1843.
Litografi av J. H. Strömer.

Vad palatsrevolutionen än åstadkom — att rycka upp skolans ekonomi förmådde den icke. År 1840 hade Lärjungeantalet nått sin högsta höjd. Efter den tiden dalade det ständigt nedåt. En förhöjning av skolavgifterna, som företagits 1839, medverkade givetvis därtill. Men det torde också vara självklart, att stridigheterna inom skolans förvaltning, som dragits inför offentligheten och föranlett skiftande omdömen, voro ägnade att undergräva förtroendet för läroanstalten — isynnerhet som de nedpressade lönerna också förr eller senare måste återverka på lärareurvalet.

Säkert är, att under de år, som följde, skolans ekonomi ytterligare försämrades och att företaget kunde upprätthållas endast tack vare ekonomiska uppoffringar av den direktionsmedlem, som åtagit sig att hava överinseendet över förvaltningen, fabrikör Edw. B. Hale Lewin — en inflyttad engelsman, som under de första åren varit språklärare vid skolan.

I årsberättelsen 1844 tyckes direktionen ännu ha fasthållit vid förhoppningen, att skolan skulle kunna klara sig ur de ekonomiska svårigheterna. Nytt kontrakt tecknades med Lewin, som tydligen var beredd att insätta både sin person och sin förmögenhet i kampen för skolans bestånd. Men då följande år elevantalet nedgick i fruktansvärd grad och skolrådets protokoller fylldes av anteckningar om utfärdade avgångsbetyg, blev ställningen ohållbar. På våren 1846 måste bolaget besluta om skolans upplösning, och den 17 juni hölls vid Barnängen den sista examen med de fåtaliga kvarvarande eleverna. Samma dag hölls också den sista allmänna sammankomsten med bolaget under ordförandeskap av t. f. justitiekanslern N. S. von Koch. Direktionens ledamöter bemyndigades därvid att »försälja bolagets fasta och lösa egendom och att, intill dess sådant kan ske, densamma vårda och genom uthyrande eller annorledes till bolagets båtnad använda».

Det dröjde några år, innan man lyckades få den stora tomten avyttrad. Den 6 maj 1848 såldes Barnängsområdet för en summa av 54 000 rdr b:o till Lars Johan Hierta, som ånyo ämnade upptaga industriell verksamhet å platsen genom anläggning av en sidenfabrik. Bland tillgångarna vid bolagets upplösning hade fastigheten varit upptagen till ett belopp av 81 892 rdr b:o.

Under de år Hillska skolan varit i verksamhet, hade ett 50-tal lärare deltagit i undervisningen och 368 lärjungar hade där erhållit större eller mindre

del av sin utbildning. Hela anstalten hade givetvis en exklusiv prägel, då endast förmögna fäder kunde ditsända sina barn. Flera av de män, som i senare delen av 1800-talet intogo en bemärkt ställning i samhället, hade längre eller kortare tid varit elever vid Hillska skolan. Sålunda kunna nämnas statsråden A. G. Adlercreutz, E. H. Garleson, K. J. Berg, C. F. Waem, C. G. von Otter och F. L. S. Hederstjerna, justitierådet C. G. Hemmarck, general Sven Lagerberg, konstnärerna C. H. d'Unker, Aug. Jernberg, J. F. Höckert och Olof Hermelin samt bruksägarna B. Benedicks, Henrik Gahn, G. E. L. Roth, Harald Ericsson, A. A. R. Adelswärd, N. L. Arfvedson och Alex. Keiller.

Om det försök, som Hillska skolan innebar, endast fick kort varaktighet och det blev en senare tid förbehållet att giva dess bärande tankar en stadigare form, så tyckes dock den vid skolan rådande andan ha uppskattats av lärjungarna. »Man må hysa vilka tvivel som helst mot den vid Barnängen följda läro- och läsordningen» — framhåller skolans krönikör 40 år efter det han som lärjunge lämnat skolan — »så är det visst och sant, att just det där förda samliv, dess glada lekar, dess gemensamma sorger och det under mångårig sammanvaro knutna fostbrödralaget utgöra grunden till, att minnet av Barnängslivet ännu sitter fastrotat i de nu blivne gubbarnes hjärtan. Skall en kommande tid med bättre utgång upptaga ett försök som detta, så är ett åtminstone säkert: aldrig skall en sådan anstalt få ett lämpligare läge och aldrig tacksammare lärjungar än vårt hem ägde invid Sveriges huvudstad på udden i Hammarby sjö.»

Det var ju också i romantikens gyllene ålder, som Barnängen fick för några decennier lösas från industriens prosaiska band, och det kan ej förnekas, att de många bilder, som under denna tid togos från det lilla samhället, ha sin oförlikneliga charm.

»Seniorsberget» från Tegelviksgatan.

LARS HIERTA OCH HANS SIDENFABRIK

(1848–1870)

LARS JOHAN HIERTA — den outtröttlige kämpan för de frisinnade idéerna — hade, då han 1848 köpte Barnängen, redan den mest uppmärksammade delen av sin offentliga verksamhet bakom sig. Aftonbladet hade startats 1830 och vuxit in i det allmänna medvetandet som en makt. Representationsskickets omdaning, tullskyddssystemets nedskrivning, strafflagstiftningens humanisering och den individuella frihetens utvidgning inom alla områden hade i olika variationer varit föremål för hans oförtrutna stöd både vid riksdagarna och i pressen. »Favoritsystemet» hade han ägnat sitt speciella gissel, och indragningsmaktens verkningar hade han söndersmulat med sitt trots. Efter Carl Johans död hade han trott sig förnimma friskare fläktar i de styrandes krets, men även den nye konungens liberalism var redan prövad och befunnen för lätt. Representationsreformen låg just nu i hans tankar, då han var ledare för det reformsällskap, som upptagit striden, sedan det vilande representationsförslaget fallit vid den föregående riksdagen. Efter ett sammanträde i detta sällskap hade marsoroligheterna i Stockholm utspelats såsom avläggare av 1848 års februarirevolution. Genom sin oklara ställning till det av regeringen vid samma års riksdag framlagda förslaget till representationsreform — åt vilket han själv till slut gav sin röst — stötte sig Hierta med några av sina gamla vänner, som kallade honom avfälling och plutokrat eller en vinningslysten fabrikant, som »gjorde» i politik liksom i andra affärer. Redan några år efteråt frånträdde han ledningen av Aftonbladet, som 1851 såldes till ett konsortium med K. F. Bergstedt som drivande kraft.

Just vid denna tid är Hiertas intresse starkt inriktat på affärsverksamhet — såsom också hans forna vänner visste åberopa i belackande syfte — och under de följande decennierna når denna hans verksamhet en omfattning, som gör honom till en av de centrala personligheterna i samtidens ekonomiska liv.¹³⁶

¹³⁶Hiertas affärsverksamhet beröres endast flyktigt i tillgängliga biografier, av Harald Wieselgren m. fl. Uppgifterna här nedan huvudsakligen grundade på primärmaterial för statistiken (Kommerskoll., RA), mantalslängder m. fl. officiella handlingar samt muntliga medde-

Att denna dragning åt det merkantila stod i det närmaste samband med Hiertas frisinnade läggning är alldeles uppenbart. Visserligen ville liberalerna — med sina anspråk på idealitet — icke gärna erkänna den snöda vinningen såsom drivfjäder, utan hänvisade på ädlare motiv, exempelvis att genom industriföretag skaffa arbete åt folket. Men med sitt för djärva grepp öppna sinne såg Hierta nog också tjusningen i själva spekulationen, liksom han också av sin individualistiska åskådning drogs till en praktisk tillämpning av näringsfrihetens grundsatser.

Lars Hierta.

Oljemålning 1845 av L. Hansen. Lars Hiertas Minne.

Den omfattande ekonomiska expansion, som vid denna tid försiggick i vårt land, bäres också så gott som alltigenom av de frihandelsvänliga idéerna, som just nu, i sin kraftmätning med det gamla tvångssystemet, söka praktiskt visa vad de förmå. Rörelsen, som står i samband med frigörandet av bundna

krafter, är till hela sitt väsen oppositionell och framdrives därför också av personer med en frigjord läggning och med en teoretisk spekulationslust, som utlöser sig i praktisk spekulation. Under brytning med de gamla arbetsformerna pågår den omvandlingsprocess, som småningom leder fram till den moderna utformningen av vårt lands näringsliv — med penninghushållningens avgörande seger över naturahushållningen och maskinkraftens inkoppling i handkraftens ställe. Nya industrier skapas och inriktas på stordrift under utnyttjande av de tekniska uppfinningarna, medan mindre livskraftiga industrigrenar utmönstras under tryck av konkurrensen. Järnvägsnätet upplägges, regelbundna ångbåtslinjer inrättas, bankväsendet ordnas efter moderna grunder och även försäkringsväsendet nydanas efter tidens krav. På den ekonomiska lagstiftningen sätta de liberala idéerna sin avgörande stämpel, bl. a. genom den frihandelsvänliga tulltaxan av 1857 och den allmänna förordningen om näringsfrihet av 1864. Med den stegrade rörelsen ökas förvärvsmöjligheterna och rikedomarna. Ogynnsamma konjunkturer ha stundom en deprimerande verkan — särskilt den svåra krisen 1857 och de båda missväxtåren 1867 och 1868 — men i det stora hela bäres denna tidsålder av en ljus tilltro till de ekonomiska möjligheterna och en spekulativ inriktning på nya förvärvskällor. De goda konjunkturer, som härskade under förra delen av 1870-talet, ha också betecknats som »de mest lysande som Sveriges folk ditills upplevat».¹³⁷

Både som initiativtagare och som stödjande kraft drogs Hierta in i spekulationsvirveln vid de mångsidiga försöken att utnyttja landets naturtillgångar. Stockholm, som efter hundraårigt stillestånd just nu började ånyo gå fram mot en ekonomisk utveckling, intog givetvis en ledande ställning vid dessa rörelser. Men också å andra orter funnos män, som välvde djärva planer och realiserade dem. Genom förbindelse med flera av dessa »kungar» kom Hierta att medverka vid startandet av företag i olika delar av landet. Med den omtänksamme affärsmannens försiktighet och ständiga aktgivande på likviditeten visste han också att sköta sina insatser så väl, att han höll sig kvar vid de goda företagen och i rätt tid lämnade de tvivelaktiga.

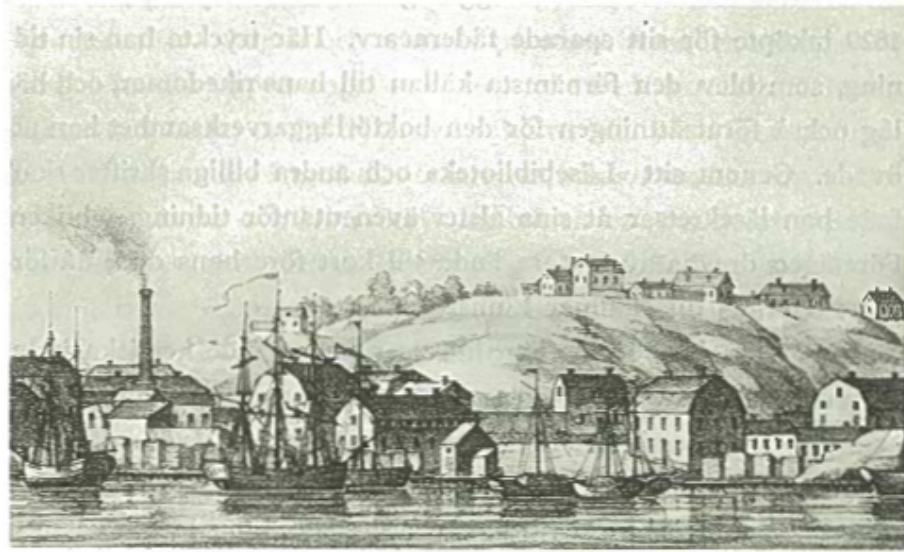
Hiertas första industrianläggning var det boktryckeri, som han 1829 inköpte för sitt sparade fädernearv. Här tryckte han sin tidning, som blev den

¹³⁷Gustaf Sundbärg, Emigrationsutredningen. Betänkande s. 167.

förnämsta källan till hans rikedomar, och här låg också förutsättningen för den bokförläggarverksamhet han utövade. Genom sitt »Läsebibliotek» och andra billiga skrifter skaffade han läsekretsar åt sina alster även utanför tidningspubliken. Företagen drevos av honom ända till kort före hans död, då förlaget överläts till Hjalmar Linnström.

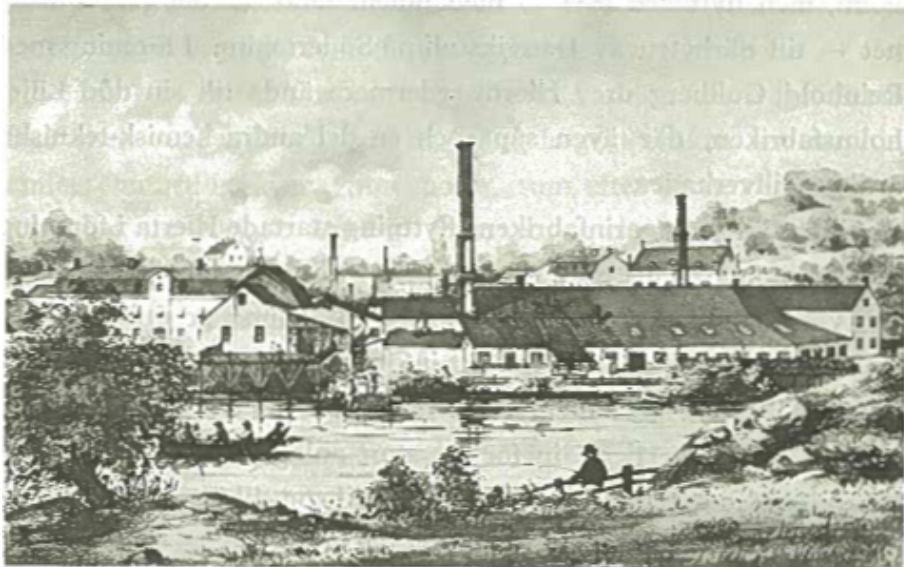
På 1830-talet började han intressera sig för de kemiska industrierna, som just då voro föremål för livlig uppmärksamhet. Tillsamman med kemiadjunkten Joh. Michaëlsen anlade han 1838 den första stearinljusfabriken i Sverige — med begagnande av tillverkningsmetoder, som redan tidigare fått tillämpning i andra länder och som Hierta själv i England uppmärksammat. Fabriken förlädes först i en liten träbyggnad vid Liljeholmen utanför Stockholm, men flyttades 1841 — med bibehållande av det gamla namnet — till närheten av Danvikstull på Södermalm. I förening med Reinhold Gullberg drev Hierta sedermera ända till sin död Liljeholmsfabriken, där även såpa och en del andra kemisk-tekniska artiklar tillverkades.

En tid efter stearinfabrikens flyttning startade Hierta i förening med samme Michaëlsen en svavelsyrefabrik invid Södra varvet, för vilken han 1845 — med stöd av en samma år utfärdad författning — begärde att få tullfritt införa svavel. Fabriken övergick senare till Gullberg, som flyttade den till Gröndal.

Tegelviken 1836.

Panorama över Stockholm av A. Hårdh.

Liljeholmens stearinfabrik 1870.

Akvarell, tillhörig fabriken.

År 1846 gick Hierta in för ett stort anlagt företag, som avsåg att utdika Gotlands myrar. I den ljusa tilltron till öns naturresurser drömde man stolta drömmar om alla de skördar, som skulle bärgas i den bördiga landsändan, där ej mindre än 50 000 tunnland myrar funnos att utdika. Jämte Hierta deltog i konsortiet bl. a. grosshandlare C. F. Liljevalch, som flyttade till Gotland för att leda affären, och konsul L. N. Enequist — en Visbyköpman med vida vyer och en utpräglad spekulativ läggning. Företaget misslyckades, men när de kritiska åren kommo i slutet av 1850-talet, hade Hierta redan dragit sig undan och sålt sina andelar. Det är betecknande, att Hierta ej heller i detta sammanhang glömde kampen för de frisinna idéerna. Några brev från Liljevalch vittna om, att de sökte få i gång ett liberalt tidningsföretag på Gotland såsom motvikt mot den utpräglade konservatismen.¹³⁸

Snart etablerade sig Hierta även såsom grosshandlare i Stockholm med en mångsidig varuhandel. Åtminstone så tidigt som 1849 var denna verksamhet i gång, och när han några år efteråt lämnade Aftonbladet, fick han möjlighet att ägna mera tid åt affärerna.¹³⁹ På egna skepp importerade han varor både från Indien och Kina. I 1854 års skeppslista upptages såsom tillhörande honom ett skepp med det svensk-klingande namnet »Jenny Lind». Vid sin död var han delägare i ett flertal rederier. Sitt redareintresse inriktade han även på den lokala närtrafiken, då han var med bland de förste, som insatte ångslupar på Stockholms vattendrag. Såsom kommunalt intresserad var han också stor delägare i det bolag, som 1852 omhändertog gasbelysningen i Stockholm och som först 1884 upplöstes, då staden själv övertog gasberedningen.

Bland den mängd industriföretag, för vilka Hierta i övrigt intresserade sig, kan nämnas Strömsbro spinneri vid Gefle, som 1849 igångsattes av den mångsidigt verksamme Per Murén. Redan två år efter inköpet av Barnängen var Hierta sålunda redo att starta en ny textilindustri, vid vars ledning han sedermera kvarstod i många år. Vid anläggningen av Munksjö pappersbruk i Jönköping år 1862 samverkade Hierta med J. E. Lundström — tändsticksindustriens skapare. Ännu vid sin död kvarstod han som delägare i bruket,

¹³⁸Liljevalch till Hierta 1857 28/3 (Lars Hiertas Minne).

¹³⁹I handlingar kallar han sig själv boktryckare 1848, men grosshandlare 1849 (Kommerskollmerskoll. Acta privatorum, RA).

sedan han efter Lundströms tillbakaträdande upptagit K. O. Ljungqvist till kompanjon. De s.k. Lögdöverken i Västernorrlands län ägdes till stor del av Hierta, liksom också Sunds järnbruk och sågverk, vilka sålunda fingo vittna om hans intresse även för Norrlands slumrande miljoner vid den tid, då trävaruindustrien nådde sitt första storartade uppsving. Såsom delägare i Sandvikens aktiebolag ända från dess tillkomst bidrog han att föra ut på världsmarknaden resultaten av G. F. Göranssons epokgörande experiment. Och slutligen kan nämnas hans medverkan vid anläggningen av Stockholms Superfosfatfabrik, då han till och med egenhändigt förde protokollen vid fabriken igångsättande under åren 1870 och 1871.

Hiertas intresse för Barnängen hade nog en rent lokal uppräning, då de båda kemiska fabrikerne förde honom i kontakt med den östra delen av Södermalm. Hans sväger, grosshandlare C. F. Smerling, hade såsom utredningsman i den Gladbergiska konkursen också haft beröring med Barnängen. I det vidsträckta området med dess präktiga stränder vid Hammarbysjö skymtade Hierta nog förutsättningar för en ytterligare utvidgad förädlingsindustri, som kunde ansluta sig till de äldre industriföretagen i samma trakt.

Tanken på anläggning av en sidenfabrik skall — enligt vad dottern påstår — ha väckts hos Hierta av en fransman, monsieur Trouillet, som bodde i Brunkebergs hotell samtidigt med Hierta.¹⁴⁰ Vid denna tid hade man allvarliga planer på att uppdriva silkesproduktion inom landet, och särskilt i de provinser, som hade sydländskt klimat, gjordes systematiska försök med mullbärsplanteringar. På Gotland exempelvis tog sig spekulationslusten uttryck i djärva drömmar om en livskraftig sidenindustri, och silkesodlingssällskapet rönste under flera decennier en livlig tillslutning. Kanske fångades Hierta även av dylika fantasier vid sin kontakt med de gotländska naturtillgångarna, och kanske var fransmannen genast redo att visa hän på de rikedomar hans eget land förvärvat genom sidenfabrikationen.

I Stockholm hade antalet sidenfabriker vid denna tid avsevärt nedgått — efter att förut denna industri hållit sig mera livskraftig än huvudstadens övriga textilindustrier. År 1848 funnos endast 15 sidenfabriker i verksamhet, medan antalet 1826 uppgått till 32 och 1806 till 47. Nedgången i antalet sam-

¹⁴⁰ Annie Åkerhielm, Anna Hierta Retzius (1928).

manhängde givetvis med att de kvarvarande eller nybildade gingo in för en mekanisk produktionsform, som hade bättre förutsättningar i konkurrensen. Arbetet bedrevs vid 580 vävstolar, som sysselsatte 779 arbetare, och tillverkningsvärdet uppgick till 909 000 riksdaler banco. Fortfarande voro alla landets sidenfabriker förlagda till Stockholm. Störst var Casparsson & Schmidts gamla företag med en tillverkning på omkring 200 000 rdr, men även L. Meyersons och K. A. Almgrens fabriker hade en rätt betydande omsättning.

I konkurrens med dessa ryckte nu Hierta in, då sidenväveriet igångsattes och Barnängen sålunda ånyo öppnades för fabrikation av textilvaror.

Sedan egendomen tillträtts den 1 juli 1848, vidtogos de omdaningar, som ansågos behövliga. En jämförelse mellan kartor och inventarieförteckningar från olika tider synes ådagalägga, att någon vittgående omreglering av tomten icke företogs, lika litet som någon del av det stora området avyttrades till andra. De många byggnaderna fingo kvarstå att nyttjas för varjehanda ändamål. Ängsmarken och de obebyggda sträckorna behöllo karaktären av naturlig park — en tjugusende idyll i närheten av storstaden, vars bebyggda område allt mer och mer tenderade att sträcka sig fram mot Barnängen.¹⁴¹

I de för fabriken avsedda byggnaderna infördes maskiner, som från utlandet importerades. I december 1848 begärde Hierta att få införtulla »maskindelar eller s. k. mekaniker» till en sidenfabrik av nyaste modellen till ett värde av 500 rdr b:o samt redskap för dylik fabrik till ett värde av 100 rdr b:o, vilka voro inkomna från Stettin med kapten Temström, skeppet »Fred och Lycka». Följande år importerades mekaniska vävstolar att drivas med ångkraft, då han hoppades »att genom den större produktion, som därigenom bör vinnas, möjligen kunna i prisets billighet följa med den utländska fabrikationen även i sådana artiklar, som för närvarande mest äro föremål för smuggling». Senare utvidgades maskineriet så gott som varje år med nya delar, som underlättade arbetet både vid vävning, färgning och tryckning.¹⁴²

Fabrikationen igångsattes redan 1849. Arbetet bedrevs detta år med 31 arbetare vid 25 vävstolar, och tillverkningen uppnådde under första året ett vär-

¹⁴¹Belysande är en inventering i brandförsäkringsändamål 1861 16/11 (Brandkont. verif. 1861, fol 3503). Jfr även kartan sigid. 190 här nedan.

¹⁴²Kommerskoll. Acta privatorum (RA).

de av 17 208 rdr banco. Det mesta utgjordes av »gros de Naples» — 5 566 alnar, värderade till 9 741 rdr. Även »dukar» ingingo i fabrikationen med en avsevärd procent eller 3414 st. till ett värde av 5 271 rdr. Det var de för tiden typiska silkesschaletterna, som under flera decennier hade en oerhörd omsättning i alla delar av landet, och som utgjorde en grundval för de svenska sidenfabrikernas verksamhet. I övrigt nämnes också taft, satin, västtyg och förkläden bland tillverkningarna. År 1850 var också en stol för bomullsvävnader i gång.

Snart uppdrovs sidenfabrikens rörelse ytterligare, såsom framgår av följande översikt, vilken belyser både framåtskridandet och tillbakagången.

	Antal vävstolar	Antal arbetare	Tillverkningsvärde	
			Rdr b:o	Rdr r:mt
1851	44	86	85 446	128 169
1855	80	126	215 241	322 862
1860	61	71	—	206 693
1866	25	51	—	123 127

En jämförelse med de övriga fabrikernas tillverkningar ådagalägger, att Hiertas fabrikation ingick i den totala summan för alla Stockholms sidenfabriker år 1851 med 9 procent, 1855 med 20, 1860 med 22 och 1866 med 14 procent.

Tillverkningarnas art framgår av följande specifikation för år 1855, vilken visar, att flera nya specialiteter upptagits samtidigt med att dukarna fått en ännu mera framskjuten plats i produktionen.

	Alnar.	St.	Rdr b:o
Taft	7 903	—	11 116
Satin	4 315	—	10 158
Leventin	642	—	1 070
Gros de Naples	38 479	—	69 648
Sarges de Lain	3 721	—	6 202
Västtyg	3 901	—	6 906
Halvsidentyg	4 109	—	2 739
Piquét	381	—	889
Möbeltyg	184	—	736
Förkläden	—	785	2 878
Dukar	—	39 775	102 899
			<hr/> 215 241

För Hierta fick Barnängen ej blott göra tjänst som industriområde, utan också såsom bostad för familjen, som redan 1849 inflyttade i huvudbyggnaden. Tidigare hade familjen bott vid Lilla Nygatan, nära Hiertas tryckeri, och därefter under några år i Brunkebergs hotell — det stora huset i fonden av Brunkebergstorg. När Liljeholmsfabriken flyttades till Danvikstull, anordnades sommarbostad först i en egendom i närheten av fabriken, och därefter i en byggnad inom fabriksområdet. I dessa trakter, med deras fria läge invid segelleden, hade flera Stockholmsfamiljer sina sommarnöjen — bl. a. James Paton, den från Skottland inflyttade skeppsredaren, som ägde Stora Fåfången, och Frans Schartau, den bekante köpmannen, som hade en stuga inom samma område. Känslan av trivsel i trakten och utsikten att också på vintern få njuta lantlivets behag bidrogo säkerligen till Hiertas intresse för Barnängen.

I bortåt åtta år hade familjen nu sitt hem härstädes. Den stora herrgårdsbyggnaden lämpade sig väl för idkande av det umgängesliv, som vid denna tid så livligt florerade, och som särskilt Hierta, med sina vidsträckta personliga förbindelser, måste ägna både tid och omtanke. Här sammanträffade bemärkta personer inom politikens, finansens och litteraturens värld, och här fördes förvisso uttänjda dispyter och heta principdebatter i tidens stil. Hiertas hustru, Vilhelmina Fröding, hade ju också utomordentliga förutsättningar

ar att fylla en värdinnas plikter. Hans Christian Andersen och Johan Ludvig Heiberg kunna nämnas bland de långväga gäster, som funno vägen till Barnängen, men än oftare öppnades givetvis dörrarna för den närmare umgängeskretsen. För de unga gåvos utomordentliga möjligheter till trevnad och förströelser. Hiertas dotter talar i sina minnesanteckningar om promenaderna i ängar och berg, om blomsterrikedomen i markerna, om kalkkåkning i backarna, om kräftfiske och skridskoturer å Hammarby sjö — allt inom den egna gårdens område. Vid Barnängen firade också Hiertas dotter Bertha på sommarens 1856 sitt bröllop med Pontus Kleman — kort innan familjen återflyttade till staden.

Denna familjens flyttning stod i samband med Hiertas planer att få sälja Barnängen.

Sidenfabriken blev aldrig någon lysande affär, utan gav tvärtom ett »mycket dåligt resultat». Hierta blev därför rätt snart betänkt på att komma ifrån hela företaget. År 1856 togo planerna bestämd form, då en major Stjernsvärd uppträdde som spekulant på Barnängen. Men då herrar Elliot och Blanck, som voro intresserade i sidenfabrikationen, övertogo var sin tredjedel i egendomen, blev försäljningen inhiberad. Hierta själv tyckes ha varit nöjd med denna utgång, och den yngsta dottern, som »önskat pappa till födelsedag, att han måtte få sälja Barnängen», kunde också glädja sig åt att denna önskan »bringat välsignelse med sig». Sedan Hierta först konstaterat, att hyrorerna i staden stigit betydligt och att »endast Barnängen vill icke öka sig i pris», lyckades han få en bostad i Brunkebergs hotell, där familjen sedermera stannade i många år.¹⁴³

Den lediga huvudbyggnaden vid Barnängen uthyrdes nu. År 1858 omtalas såsom hyresgäster friherre Anders Cederström från Ingarö — fideikommissarien till Beatelund — jämte löjtnanterna Rudolf Bolling och Carl Ulfs-son Sparre. Cederström bodde kvar ända till 1875, således så länge gården var i Hiertas ägo. Nya namn på hyresgäster återkommo under årens lopp gång på gång — både ämbetsmän och borgare, som tydligen uppskattade egendomens tilltalande läge.

¹⁴³Brev till Anna Hierta från modern 1856 8/3 och från fadern 1856 11/3, 26/3 (Lars Hiertas Minne).

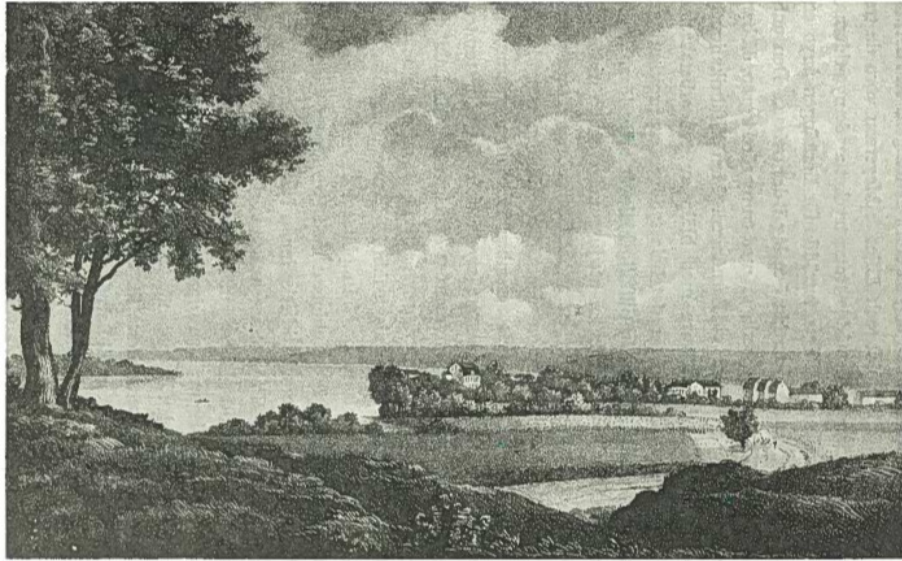
Vid sidan om väveriet drevs nog också annan fabrikation inom egendomen. Traditionen vet berätta, att Hierta själv hade tändstickstillverkning i en byggnad, som ännu kvarstår i den numera frångilda delen av området (avbildad ovan sid. 96) och i en mindre byggnad ett stycke därifrån skall ett laboratorium ha varit inrymt. De officiella fabriksberättelsema från denna tid tala visserligen icke om någon tändsticksfabrik å Barnängen. Men otänkbart är icke att Hierta under sina förbindelser med J. E. Lundström haft planer också på en dylik anläggning, och i varje fall kan man taga för givet, att hans rastlösa ande åtminstone icke underlät att »laborera» och välva nya planer för att göra de förefintliga tillgångarna fruktbärande.

Några år efter Hiertas inflyttning till staden uthyrdes det mitt på gården belägna lagerhuset till Liljeholmens Vinfabriks A.-B., som 1861 igångsatte tillverkning av ättika därstädes — en rörelse, som sedermera kvarstannat å gården och drives än i dag fast i en annan byggnad. År 1867 omtalas såsom hyresgäster handskfabrikören Johansson och vaxduksfabrikören Stangenberg, som båda drevo sin fabrikation å platsen, den förre med 8 och den senare med 3 arbetare.¹⁴⁴

Inflyttningen av småfabrikerna stod tydligen i samband med den förändring, som skedde 1867, då sidentillverkningen å Barnängen upphörde. Med det dåliga ekonomiska resultatet var det icke möjligt att hålla företaget i gång. Sedan fabriken drivits med 25 arbetare under några månader i början av året, blev den definitivt nedlagd i april 1867.

Största delen av Stockholms sidenfabriker hade då redan gått mot samma öde, som med all säkerhet förestavades av minskad konsumtion under nya moderiktningar och en starkare konkurrens från den utländska massproduktionen. Följande år funnos endast tre fabriker kvar av den en gång så stora samlingen, K. A. Almgren, Casparsson & Schmidt och Elliot & Meyerson voro de tre ståndaktiga, som längst förmådde trotsa trycket av de nya tiderna.

¹⁴⁴Uppgifter om hyresgäster i mantalslängder för Catharina Södra och Västra del (Stadsark.).

Barnängen från Bondegatan 1837.

Litografi i Stockholm Förr och Nu, efter original av Fahlcrantz.

När sidenfabriken nedlagts, inträdde för Barnängen ånyo ett dött skede, då gårdens framtida öde låg i det ovissa. Den outtröttlige ägaren försökte visserligen med en ny rörelsegren, då han 1868 började tillverka talgljus vid Barnängen. Men då fabrikationen bedrevs av en f. d. sidenvävare med hjälp av två arbetskarlar samt dalfolk efter behov, var det hela tydligen ett provisorium, som närmast avsåg att bereda tillfällig hjälp åt arbetslösa.

Det kan förtjäna antecknas, att just under denna mellantid Barnängens namn upptogs av ett annat fabriksföretag, som sedermera kom att giva namnet en vidsträckt spridning, trots det att företaget icke hade det ringaste samband med den ursprungliga Barnängen. Vid Bondegatan, ett stycke från Barnängstomten, grundade grosshandlare V. Holmström och herr Severin Dahlberg år 1868 en fabrik för tillverkning av skrivbläck m. m., vilken de gävo namnet Barnängens tekniska fabrik. Denna anläggning, som för övrigt nyligen flyttat bort från platsen, är den enda fabrik, vars namn fortfarande är kombinerat med Barnängen.

Länge dröjde det emellertid icke innan Hierta fick spekulanter på Barnängstomterna. På sommaren 1868 började herrar L. Rubenson och P. O. Hedlund planera anläggningen av en fabrik för tillverkning av bomullsgarn

och domestik i Stockholm eller dess närhet Efter en del förberedande åtgärder och sedan initiativtagarna lyckats intressera Hierta för det nya företaget, beslöt man förlägga den nya fabriken till Barnängen — under omständigheter, för vilka i det följande kommer att närmare redogöras. Här må endast nämnas, att det för verksamheten bildade bolaget — Stockholms Bomullsspinneri och Väfveri A/B — den 6 april och den 14 november 1870 köpte en mitt i Barnängskomplexet belägen tomt, som av Hierta avskilts för ändamålet, och som betalades med 6 000 rdr rmt. Den övriga delen av området förhyrdes först av intressenterna, men såldes sedermera den 30 november 1874 av Hier-tas sterbhus till bolaget för 120 000 kronor.

Den nystartade fabriken var ett av de sista affärsföretag, för vilket Hierta visade aktivt intresse. Han nöjde sig ej med att anskaffa lämplig plats för anläggningen, utan ingick även såsom aktieägare i bolaget med ej mindre än 60 aktier till ett värde av 30 000 rdr rmt. Under de första verksamhetsåren var han styrelsens ordförande och kvarstod som sådan ända till sin död.

Lars Hierta avled den 20 november 1872 och begravdes å Norra kyrkogården.

Den 28 juni 1873 förrättades bouppteckningen, som ådagalade, att hans omfattande affärsverksamhet icke resulterat i olycksbringande spekulationer, utan tvärtom skapat en förmögenhet av betydande omfattning. Kapitalbe-hållningen upptogs till ej mindre än 3 636 305 rdr rmt. Bland tillgångarna förekommo flera fasta egendomar i Stockholm, andelar i bruksegendomar, huvudsakligast i Norrland, samt aktier och obligationer i åtskilliga industri-, sjöfarts-, försäkrings- och bankföretag.

De ännu osålda Barnängstomterna upptogs i bouppteckningen till ett värde av 100 000 rdr rmt — således 20 000 mindre än det pris, som de seder-mera betingade. Då Hierta själv för hela komplexet givit omkring 80 000 rdr (54 000 rdr b:o) och för de tidigare sålda tomterna erhållit 6 000 rdr, kunde han säkerligen beräkna skälig ersättning för de kostnader han nedlagt på fa-briksföretaget och fastigheterna. Den episod i Hiertas verksamhet, som siden-fabriken innebar, lämnade sålunda åtminstone något bidrag till stärkandet av hans ekonomi.

Liksom Hierta själv efterlämnade en betydande förmögenhet, så har det

sagts om honom att han spred rikedom. Många av de personer, med vilka han ekonomiskt samarbetade, slutade som förmögna män — bröderna Liljevalch, Christian Söderström, Rulle Wall m. fl. Såsom en av de starkaste andarna i den rastlösa företagsamhetens och den ekonomiska optimismens tidevarv hade Hierta förutsättningar att kunna vidarebefordra ej blott intresset och intuitionen, utan också det mogna omdöme, på vilket framgången kunde byggas.

Trappa i Barnängens huvudbyggnad.

STOCKHOLMS BOMULLSPINNERI- OCH VÄFVERIAKTIEBOLAG

(FRÅN 1869)

FÖREGÅNGARE INOM BOMULLSBRANSCHEN

BOMULL, som först i Indien tyckes ha fått användning för textiländamål, vann varaktigt insteg i Europa redan i slutet av medeltiden och spridde sig efterhand från medelhavsländerna norröver. Sitt omvälvande inflytande på produktionen fick varan dock ej förrän i industrialismens århundrade, då maskinkraften trädde i handkraftens ställe och kommunikationsväsendets utveckling förbilligade transporten av råvaran. I England gjordes i slutet av 1700-talet de första epokgörande uppfinningarna av spinnmaskiner och mekaniska vävstolar, och i detta land nådde också bomullsindustrien sitt första och största uppsving, med dess mångsidiga återverkningar på hela det industriella livet.

I Sverige synes varan ha kommit till användning i samband med textilindustriens uppblomstring på 1600-talet. Visserligen omtalas redan 1559 import av bomull, men de två skålpund som skylta i importlistan, kunde svårigen få användning för textiländamål. Av den sporadiska statistik, som förefinnes, framgår, att 1637 både bomull och bomullsgarn importerades till Stockholm, och 1685 förekommer import av bomull även till Norrköping och

Göteborg.¹⁴⁵ Möjligt är, att de framträdande småfabrikerna för en del textila specialiteter tillgodogjort sig även detta smidiga råmaterial. Den dogmatiska uppfattning, som vill se den s. k. frihetstiden såsom den stora nydaningsperioden inom vår industri, har kanske även i denna detalj — liksom i så många andra — räknat miste.¹⁴⁶ De importerade kvantiteterna voro visserligen ej så stora, varken under nyss anförda år eller efter år 1738, då fullständig importstatistik föreligger, men uteslutet är icke, att både garn och vävnader redan tidigt bereddes inom landet. I slutet av 1600-talet privilegierades också ett kattuntryckeri i Stockholm. Först mot 1700-talets slut började dock en något kraftigare stegring av bomullsimporten. Enstaka år kunde importen närma sig 400 000 skålpund, och under kontinentalsystemets tid, då smyghandeln med England florerade, antecknades så höga siffror som 1 976 000 skålpund år 1809 och 4 161 000 år 1810.

Anledningen till varans ringa användning var i första hand priset, fast måhända också beredningen mötte vissa svårigheter. Såsom alla kolonialvaror stod bomull högt i pris. År 1685 var den åtta gånger så dyr som linet och 1738 var den ungefär sex gånger så dyr, medan i våra dagar bomull, praktiskt taget, är billigare än lin.

I samma mån priset nedgick, sökte en och annan förlagsman eller fabrikant bereda användning för varan i större skala. Handlanden Henrik Bergman i Stockholm — född 1764, död 1819 — utlämnade sålunda bomull till spinning hos allmogen, särskilt i Dalarna. Beredningen skedde på den gamla långrocken, som drevs för hand, eller den vanliga spinnrocken, som drevs med fottramp. Tidvis hade Bergman icke mindre än 200 rockar utplanterade för tillverkning av bomullsgarn, som sedermera såldes i hans butik i Stockholm.

Tillverkning av bomullsvävnader drevs i regel i samband med linnevävning, vare sig det var hemspunnet eller importerat garn, som kom till användning. Av de 25 kombinerade väverier, som 1768 funnos i Stockholm, idkade

¹⁴⁵H. Forssell, Sveriges inre historia II (1875); Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling, senare avd. XI. (1905). Se not 1 sid. 21.

¹⁴⁶Gångse handböcker ävensom nyare utredningar, såsom Kommerskollegii specialundersökning (1914) och Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden II (1921), ha från 1730-talet de äldsta data för svensk bomullsimport.

endast 14 tillverkning av bomullstygn och kattun, vilka varor värderades till bortåt 35 000 daler s:mt. År 1786 voro dessa summor något högre, men 1806 hade nästan all tillverkning av bomullstygn upphört. År 1826 var fabrikationen i uppåtgående, då 24 fabriker i Stockholm tillverkade bomulls- lärft till ett värde av 98 000 rdr och 4 producerade kattun för 22 000 rdr. Firmorna A. L. Lamm och M. A. Lamm hade den största produktionen av bomullslärft, medan August Bergman, en son till den ovannämnde Henrik, hade en rätt omfattande tillverkning av kattun. Såsom särskilda fabriker betraktades kattun-tryckerierna, vilka rörde sig med importerade varor vid sidan om de inhemska. Mest bekant var det i annat sammanhang omtalade kattun tryckeriet vid Sickla, som anlades på 1730-talet och drevs till 1817.

I andra delar av landet tyckes intresset för bomullsberedningen ha varit något livligare. Särskilt i Västgötabygden, där hemsöljden hade gamla anor, prövade man redan tidigt på att tillgodogöra sig den nya varan med användning av maskiner, som anslö sig till tidens krav. Bland banbrytarna märkes brukspatron Fredrik Hummel, som åtminstone så tidigt som 1805 hade ett bomullsspinneri vid Kullen i Lerum socken. För spinneriet voro sinnrika maskiner konstruerade av en man, som tidigare varit sidenväwaregesäll i Stockholm. Snart kommo flera bomullsspinnerier i gång i dessa trakter, samtidigt med att väv- nadsarbete i bygderna utlämnades av företagsamma förlagsmän. En av dessa, Sven Erikson i Kinna by, tog initiativet till anläggningen av Rydboholms bomullsväveri invid Borås, vilket igångsattes 1834 såsom det första maskindrivna bomullsväveriet i Sverige.¹⁴⁷

Samma år kom också det första mekaniska bomullsspinneriet till stånd i Stockholm. Det anlades av firman Bergman & Bohnstedt, vars ene delägare var den ovannämnde August Bergman. Spinneriet förlädes till nedre stadsgårdshamnen, så att bomullslasterna direkt kunde avlämnas i spinneriets magasin. Då utförseln av spinnerimaskiner var förbjuden i England, togs maskineriet från Cockerillska verkstaden i Liége. Den ångmaskin, som drev spinneriet, var tillverkad vid Samuel Owens verkstad å Kungsholmen.

¹⁴⁷Uppgifter om äldre bomullsspinnerier från D. H. Bagge, Anteckningar om Sveriges bomullsspinnerier (1889). Jfr O. Mannerfelt o. H. Danielson, Sven Eriksons och Rydboholms fabrikers historia 1834—1866 (1924).

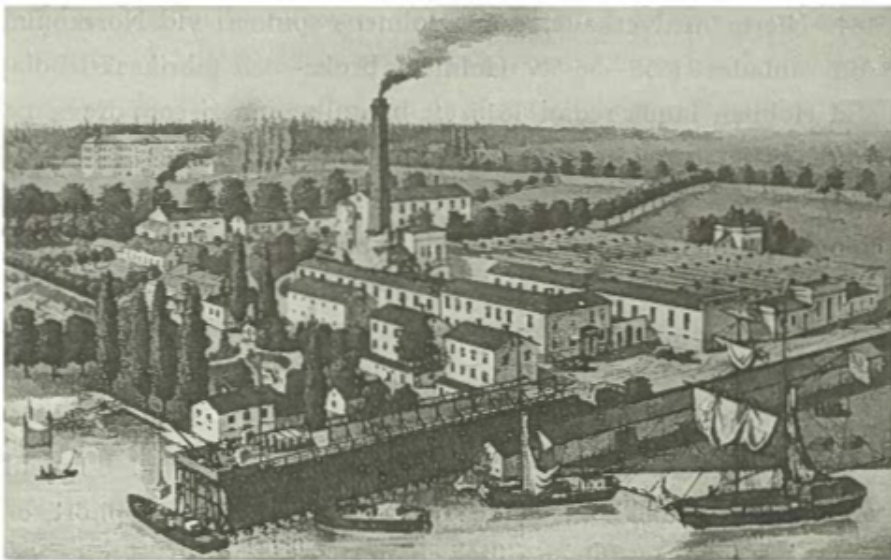
Spinneriet hade en ej obetydlig tillverkning under de år det var i gång. Redan 1835 uppgick produktionen till 34 290 skålpund garn, och 1841 var siffran uppe vid 455 133 skålpund. Varan hade gott anseende, vartill lär ha bidragit den tillfälligheten, att firmans namnstämpel B & B (Bergman & Bohnstedt) bland allmogen tyddes såsom Bästa Bomull.

Den 22 januari 1842 ödelädes spinneriet genom en häftig eldsvåda, som räckte i flera dagar och lät mycket tala om sig bl. a. därför att prins Carl (XV) tog ledningen av släckningsarbetet. Anläggningen förstördes i grund, och flera människoliv spilldes vid bottnarnas sammanstörtande. Ägaren gjorde stora förluster och uppgav tanken på att återuppbygga spinneriet i Stockholm. I stället anlade Bergman ett spinneri vid Harg i Allhelgona socken, Södermanland, varvid maskinerna kunde hämtas från England, där utförsel förbudet upphävdes just 1842.

Bomullsspinneriets brand 1842

Litografi.

Carlsviks fabriker omkr. 1870.

Ur »Sveriges Industriella etablissemeter».

Ett företag, som senare kom i Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveriaktiebolags ägo, var Thorshags spinneri, som anlades 1845—46 i Kvillinge socken i närheten av Norrköping. Det grundades av Hjalmar Leopold, som var klädesfabrikant i nämnda stad. Drivkraft erhöles från ett vattendrag inom Thorshags egendom, och maskinerna tillverkades vid Malcolms verkstad i Norrköping efter mönster av maskinerna vid Hargs spinneri. Antalet maskiner ökades efter hand, och 1847 hade spinneriet ej mindre än 4 984 spindlar. På grund av de ogynnsamma konjunkturen, som rådde inom bomullsbranschen på 1860-talet, kom spinneriet i lägervall, så att det i oktober 1868 måste stanna driften. Först efter tre år upptogs verksamheten ånyo, då spinneriet och den egendom, där det var beläget, övertogs av Åby aktiebolag, som bildats för ändamålet.

Bland de många bomullsspinnerier, som anlades under den begynnande spekulationstiden vid århundradets mitt, märkes det redan omtalade Strömsbro spinneri i Gefle, vid vars igångsättande 1849 Hierta medverkade, samt Holmens spinneri vid Norrköping, som anlades 1855—56 av Holmens bruks- och fabriksaktiebolag. Vid Holmen fanns redan 1815 ett bomullsspinneri, som drevs med vattenkraft, men före 1844 var detta nedlagt. Under åren 1845—1860 anlades i olika delar av landet åtminstone 15 mekaniska bomullsspinnerier. Sistnämnda år funnos i landet 20 modernt inredda bomullsspinnerier med en tillverkning, som värderades till 12 mill. rdr rmt, och samtidigt uppgick bomulls- och linneväveriernas antal till 27 med en tillverkning av 4,5 mill. rdr.

I Stockholm tillverkades fortfarande bomullsvavnader vid en del småfabriker, vilkas omsättning dock var obetydlig. Linnetillverkningen i Stockholm hade numera så gott som upphört, och även den ovan omtalade tillbakagången i klädestillverkning hade fortsatt så, att de gamla klädesfabrikerna, på några få undantag när, gått all världens väg. Då även sidenfabrikationen ständigt minskades, var Stockholms en gång så stolta textilindustri på väg att bli va endast ett minne. Den revolutionerande omvälvningen hade skett i samband med industriens mekanisering. Visserligen hade försök gjorts att också i Stockholm tillämpa de nya metoderna inom textilområdet. Hiertas sidenfabrik var ju ett steg i denna riktning, och även andra, vid denna tid arbetande

fabriker voro lagda för maskindrift. Men betingelser saknades för en rörelse i större skala, då de dyra levnadskostnaderna och bristen på vattenkraft i staden verkade hämmande på försöken. Den enda vävnadsindustri, som vid denna tid i Stockholm gjorde några ansatser till massproduktion, var den som rörde sig med flera slag av råmaterialier för beredning av halvylletyger och andra sammansatta textilvaror.

För att tillgodose behoven inom detta område, som just då var på modet, bildades år 1857 Carlsviks aktiebolag, som först inriktade sig på tillverkning av tunna klädningstyger, men sedan Övergick till halvylletyger och schoddyvaror, som genom sin prisbillighet skulle vinna framgång på marknaden. Fabriken, som var belägen på Kungsholmen i närheten av Rålambshov, uppbyggdes på kort tid — trots det finansiella betrycket under 1857 års kris — och prisades på sin tid som en storartad anläggning. Redan under första året voro 260 mekaniska vävstolar i gång, drivna med ångkraft. Arbetarantalet uppgick till 325 — därunder 16 mästare — och tillverkningen värderades 1859 till 746 600 rdr rmt. Av de producerade vävnaderna voro icke mindre än 90 procent sammansatta av ull och bomull. Senare övergick man helt och hållet till klädestillverkning. Företaget leddes under flera år av K. F. Lundström — den yngste av de för tändsticksindustrien verksamma bröderna — vilken flyttade till Stockholm 1863 sedan en av honom anlagd halvyllefabrik i Jönköping nedbrunnit.

Företaget blev emellertid icke den lysande affär, som man väntat. År 1871 fick rörelsen övertagas av ett nybildat bolag, Kungsholms aktiebolag, som dock efter några år fann det omöjligt att bestå i konkurrensen från utlandet. Redan 1877 nedlades verksamheten och byggnaderna såldes till andra industriföretag.¹⁴⁸

Den uppblomstrande bomullsindustrien var på 1860-talet utsatt för ett besvärande avbräck, då det nordamerikanska frihetskriget hämmade tillförseln av bomull. Priserna stegrades oerhört, men även om de högsta priser betalades, var det nästan omöjligt att erhålla varan. Följden blev att fabrikatio-

¹⁴⁸Fabriksberättelser i Kommerskoll. (RA). Muntliga meddelanden av bl. a. grosshandlaren G. E. Sjöholm. En beskrivning av fabriken tryckt i Sveriges Industriella Etablissementer (1872).

nen mångenstädes alldeles upphörde och företagens ekonomi underminerades. År 1863 måste alla Norrköpings bomullsspinnerier inställa driften. Antalet spinnerier i riket nedgick samma år till 11 och antalet bomullsväverier till 15. Det dröjde sedermera flera år innan fabrikerna hunno övervinna verkningarna av krisen.

Varumärke.

FÖRETAGETS IGÅNGSÄTTANDE

DET VAR just den av det amerikanska frihetskriget föranledda depressionen, som återopades av herrar Rubenson och Hedlund, då de ville starta den fabriksanläggning inom bomullsbranschen, för vilken de av Hierta inköpte tomter å Barnängen.

Initiativet tyckes ha kommit från Per Otto Hedlund, som den 11 juli 1868 i Gefle sammanträffade med Ludvig Rubenson. Hedlund hade tidigare varit fabriksföreståndare vid Strömsbro spinneri — den tidigare omtalade anläggningen utanför Gefle — men hade nu lämnat denna befattning. Rubenson, som var köpman i Stockholm inom manufakturbranschen, hade säkerligen haft affärsförbindelser med Hedlund.¹⁴⁹

Efter en del ytterligare överläggningar sökte man för saken intressera inflytelserika personer inom Stockholms finansvärld, däribland bankdirektör Eduard Heckscher, som var gift med en syster till Rubenson. I januari 1869 var man kommen så långt med förberedelser och kalkyler rörande kostnader m. m., att man vågade utsända ett tryckt prospekt med inbjudan till aktieteckning i ett bolag, som för ändamålet skulle bildas. I prospektet, som undertecknades av Rubenson och Hedlund, framhölls, »att närvarande tillbakadragna verksamhet obestriddligen var den lämpligaste att kunna billigt uppföra en fabrik och att, i mån av ökad bomullstillgång med följaktligen lägre priser, det kunde förväntas en ovanlig och ymnig avsättning av bomullsfabrikater lika med det som ägde rum före det amerikanska kriget». Då de rådande höga priserna på bomull måste stimulera till ökad produktion, kunde en riklig bomullstillgång emotses. Konjunkturerna voro också gynnsamma för byggnadsarbete, då de engelska maskinfabrikerna saknade sysselsättning. Enligt gjorda kalkyler skulle en fabrik kunna uppföras för 385 000 rdr, vilket var hälften av vad de äldre bomullsfabrikerna kostat. Fullt moderna maskiner

¹⁴⁹Uppgifterna i det följande äro huvudsakligen hämtade från Rubensons kortfattade dagboksanteckningar för åren 1668—1881; styrelse- och revisionsberättelser till bolagets årsstämmor; utdrag ur styrelsens protokoll 1870—1929, utförda eller ombesörjda av direktör Edv. Ericsson; avskrifter av vissa handlingar, som återopas i styrelseprotokollen; köpekontrakt och strödda tryckalster, som ställts till förfogande, samt personliga anteckningar och muntliga uppgifter av direktör Ericsson. Källorna återopas ej i de särskilda fallen.

skulle för samma tillverkningskapacitet kräva långt mindre utrymme än de äldre maskinerna. En lämpligare tid för igångsättandet av en bomullsfabrik kunde därför icke tänkas.

När prospektet utsändes, hade man tydligen planer på en tomt nära Stockholm, »omedelbart invid djupt vatten i Mälaren och endast några hundra alnar från en av västra stambanans stationer». Även andra tomter voro emellertid föreslagna, och redan i november 1868 hade Barnängen för ändamålet inspekterats.

På våren 1869 tog man ett avgörande steg för att intressera den mäktige Hierta, i det att Hedlund och Rubenson besökte honom den 9 och 13 april. Efter prövning av kalkylerna, lovade Hierta att teckna 15 000 rdr och att medverka vid det nya cirkulär, som skulle utgå med inbjudan till aktieteckning.

Detta cirkulär utfärdades i maj 1869, undertecknat av Wilh. Bendix, Theodor Berglund, Knut Bonde, A. L. Groll, E. Heckscher, P. O. Hedlund, L. J. Hierta, Jacques Lamm, Carl A. Montén, Joseph Rubenson, Ludvig Rubenson och Sam. Warburg.

Sedan några möten med intressenterna hållits å Börsen och allmänhetens uppmärksamhet sålunda riktats på företaget, började en tidningspolemik, som icke saknade sina poänger. Den 27 maj hade Aftonbladet — tydligen på inspiration av Hierta — inne en artikel, som lovordade projektet, men den 9 juli gav samma tidning ordet åt en oppositionell insändare, som bl. a. framhöll, att det var alltför sangviniskt att räkna med låga tillverkningskostnader och att det redan nu fanns överproduktion av bomullsvaror i landet.

Hedlund och Rubenson blevo ej svaret skyldiga, utan insände den 17 juli ett utförligt bemötande, där de vidhöllo sina äldre kalkyler och uttalande sin förvissning om att fabriken årligen kunde tillverka omkring 750 000 skålp. garn och 3,6 mill. fot vävnader. Sålunda beräknades fabriken garntillverkning till omkr. 7 procent av 1867 års produktion i landet, vilken vid 20 fabriker uppgått till 9,8 mill. skålpund. Konjunkturerna voro icke sämre nu än 1867, utan tvärtom i uppåtgående, då det kunde visas, att tre av landets fabriker under år 1868 förtjänat omkring 500 000 rdr tillsammans och det fanns anledning tro, att de övriga 17 även förtjänat ett mycket stort belopp. Ytterligare detaljer meddelades i ett cirkulär, som kort efteråt utsändes till all-

mänheten.

Tidningspolemiken tystnade emellertid icke, och ännu två dagar före det avgörande sammanträdet återgav Nya Dagligt Allehanda en kritisk artikel, som varit införd i Göteborgs-Posten. Tonen var här avsevärt spetsigare än i Aftonbladets insändare, och den refererande tidningen själv kunde endast med en besvärad gest förmå sig att taga in en del av Rubensons genmäle.

Emellertid gick aktieteckningen lyckligt, och den 23 september 1869 hölls å Börsen sammanträde, där det meddelades att minimisumman 400 000 rdr var tecknad. Rubenson utvecklade vid sammanträdet ytterligare sina synpunkter och fick medhåll då han kritiserade tidningsartiklarna. Man kunde väl förstå det som kom från Göteborg, men det förvånade mera, att en Stockholms-tidning lånat sig till redskap åt dem, som velat omintetgöra affären, vilken jämte andra fördelar åt huvudstaden, även skulle skaffa förtjänst åt härvarande arbetare. På förslag av herr Heckscher togs till protokollet en uttrycklig förklaring, att aktietecknarna, oaktat allt det förklenliga de läst, fortfarande hyste ett odelat förtroende såväl för företaget som dess tvenne upphovsmän.

Efter sålunda erhållet förtroendevotum reste Rubenson och Hedlund över till England för att efterhöra maskiner. Vid ett nytt sammanträde med aktietecknarna, som hölls den 15 november efter Rubensons hemkomst, framlades kostnadsuppgifter för maskininköpen, och i januari 1870 uppgjordes kontrakt med firma John Hetherington & Sons i Manchester om leverans av hela spinnerimaskineriet till ett belopp av £ 8 184 samt med firma J. Harrison & Sons i Blackburn om leverans av väverimaskineriet för ett pris av £ 1 771.

Vid ytterligare sammanträden den 22 och 24 november granskades ett utarbetat förslag till bolagsordning för det nybildade bolaget, som fick namnet Stockholms Bomullsspinneri och Väfveriaktiebolag. Sedan det av aktieägarna godkända förslaget till Kungl. Maj:t överlämnats, fick bolagsordningen nådig stadfästelse den 22 december 1869, från vilken dag bolaget sålunda kan räkna sin upprinnelse.

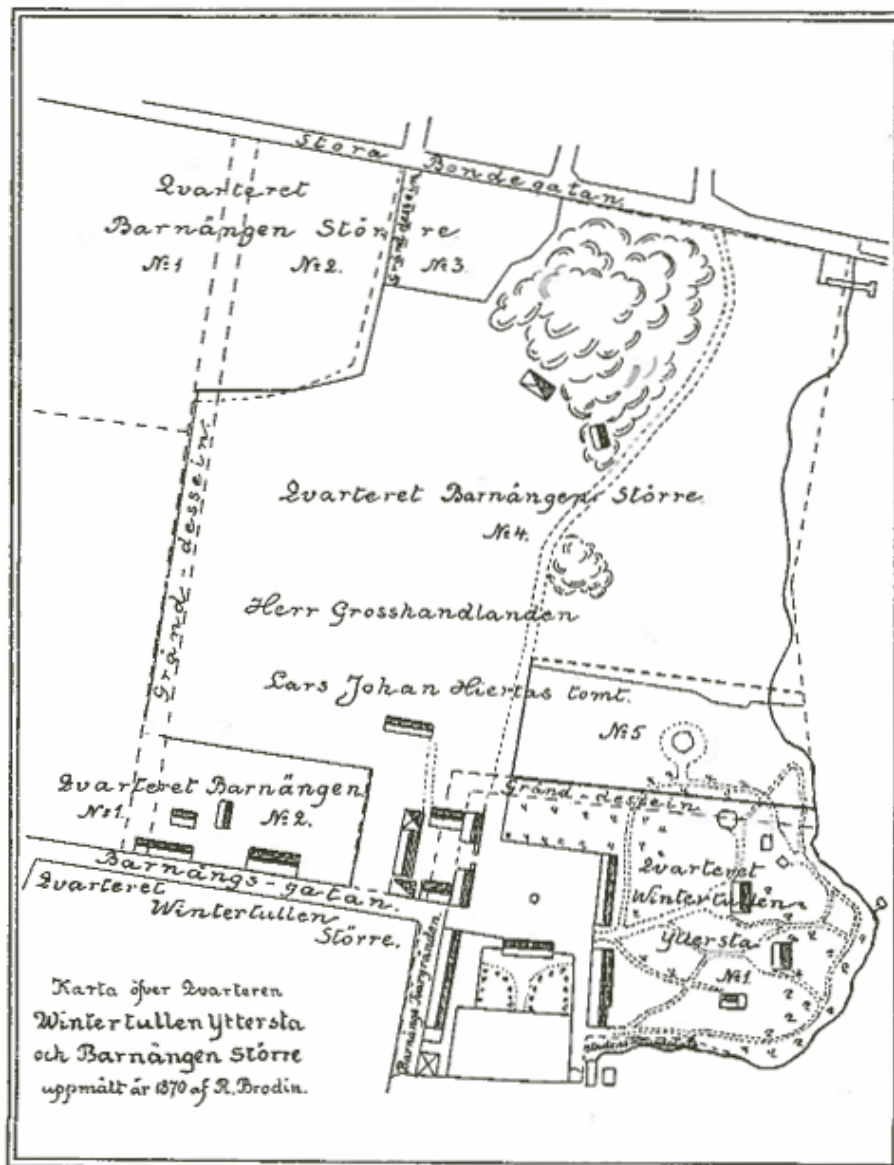
Redan dessförinnan hade platsfrågan fått sitt avgörande. Bland den mängd av anbud å fabrikstomter, som ingivits, hade tre utkristalliserats såsom möjliga, då aktietecknarna den 22 november 1869 företogo ärendet till behandling. Jacques Lamm hade erbjudit ett område vid Rörstrand. G. Wilh. Tjäder hade

ett lämpligt område å Katrineberg, Löffholmen. Och slutligen förelåg Hiertas erbjudande av tomt å Barnängen. Redan dagen förut hade några aktietecknare besökt sistnämnda plats. Tydligt hade dessa funnit området lämpligt, eftersom stämman definitivt beslöt att antaga Hiertas förslag.

Vid ett nytt sammanträde den 3 januari anmäldes den stadfästa bolagsordningen, samtidigt med att en fullständig lista förelåg över teckname av de 800 aktier, som garanterade minimikapitalet. Det första styrelsevalet förrätades nu. I styrelsen insattes herrar P. O. Hedlund, L. Rubenson, L. J. Hierta och E. Heckscher samt herr J. A. Grönstrand, järnhandlare i Köping, vilken i bolaget tecknat ej mindre än 100 aktier. Till suppleanter utsågos herrar Sam. Warburg, C. A. Montén och W. Bendix. Följande dag valde styrelsen Hierta till ordförande och Rubenson till vice ordförande.

Vid bolagsstämman upprättades även preliminärt avtal med Hierta om inköp av ett område på cirka 2 tunnland, vars gränser skulle bestämmas genom en kommande designation, avfattad före köpebrevets utfärdande. Köpeskillingen bestämdes till 5 000 rdr rmt.

Från Hiertas sida följde nu anstalter för styckning av Barnängsområdet. Tillstånd till styckningen begärdes först hos Danviks-hospitalets förvaltning och därefter hos handels- och ekonomikollegiet. Då den för fabriken avsedda tomten utbröts ur mitten av det stora komplexet och icke beräknades få tillgång till gata, ställde sig stadsingenjören avvisande, under återopande av byggnadsordningen. Hierta förband sig emellertid att, om så påfordrades, låta för trafik öppna en å planritningen bredvid tomten upptagen »gränddessein», vilken en gång i tiden varit avsedd att bilda gata, men sedermera blivit införlivad med egendomen och till och med bebyggd (se ovan sid. 118). Inför detta löfte föll kollegiet till föga, och den 22 februari 1870 lämnades tillstånd till styckningen. Den nya tomten, som blott utgjorde en mindre del av området, fick beteckningen n:r 5 i kv. Barnängen större, medan de återstående delarna betecknades som n:r 4 Barnängen större och n:r 1 Vintertulien yttersta — såsom framgår av vidstående karta.

Barnängsområdet 1870.

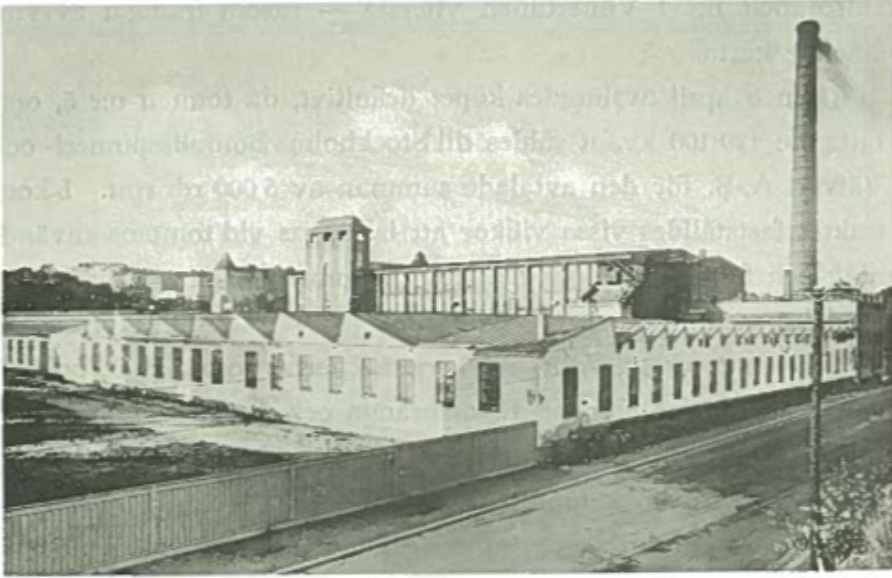
Samtida karta. Stadsingenjörskontoret.

Den 6 april avslutades köpet definitivt, då tomten n:r 5, omfattande 120 100 kv.fot såldes till Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveri A.-B. för den avtalade summan av 5 000 rdr rmt. I kontraktet fastställdes vissa villkor att iakttagas vid tomtens användning och fabriken uppbyggande. Då tomten icke hade direkt förbindelse med stora vägen, skulle bolaget ha rätt till inkörsel över Hiertas tomt n:r 4. Från ett berg å Hiertas tomt skulle bolaget utan särskild gottgörelse få utspränga och avhämta »så mycket sten, som erfordras för grundläggningen av de fabriksbyggnader, som å platsen skola uppföras».

Då det vid arbetet visade sig nödvändigt för bolaget att få disponera ytterligare ett område, blev tomten vederbörligen utvidgad med 58 900 kv.fot, som den 14 november 1870 såldes av Hierta för 1000 rdr rmt.

Dessförinnan hade emellertid bolagets huvudintressenter, herrar Rubenson och Hedlund, försäkrat sig om dispositionsrätt även över de båda större Barnängstomterna, då de den 21 april 1870 ingått kontrakt med Hierta om förhyrande på 10 år av den återstående delen av hans egendom.

Redan innan tomtköpet var definitivt, träffades avtal om uppförande av fabriksbyggnaden. Styrelsen antog vid sammanträde den 31 januari 1870 ett av byggmästaren Joh. Ahlström uppgjort förslag, slutande på 79 246 rdr rmt. Arkitekten E. Jacobson utsågs till kontrollant över arbetet, som omedelbart igångsattes. Den 24 februari 1870 beslöt styrelsen att av ingenjör W. Lindberg i Stockholm beställa två ångpannor för ett pris av 15 200 rdr rmt och att hos John Musgrave & Son, Bolton, inköpa en ångmaskin med axelledningar för £ 2 000. Något senare uppdrogs åt firman J. & C. G. Bolinder att installera värmeledning i lokalerna för 6 109 rdr och åt firman J. W. Bergström att uppsätta gasbelysning för 7 500 rdr.

Väveribyggnad, uppförd 1870.

Appreturverk, i en byggnad, som uppförts 1870.

Sedan stensprängningen för byggnadsgrunden påbörjats den 14 februari, fortskred byggnadsarbetet så, att maskinerna från England kunde installeras på sensommaren. På hösten stod fabriksbyggnaden färdig att tagas i bruk. Den var förlagd till södra delen av den frånskilda tomten intill gränddesseinen, där den än i dag — efter en del moderniseringar — kvarstår fullt användbar för sitt ändamål. Enligt vad som vid följande bolagsstämma meddelades hade hela anläggningen, med tomt, byggnad, maskiner och inventarier kostat 400 403 kronor — således i ungefärlig överensstämmelse med det kalkylerade priset.

Till disponenter för affären utsågos herrar Rubenson och Hedlund, varvid den förre tog ledningen av kontoret och försäljningen, medan Hedlund iklädde sig ansvaret för fabrikationen. På sommaren träffades avtal med Rubenson om förhyrande av lokal i dennes fastighet, Stora Nygatan 35, för magasin, lager och kontor.

På våren flyttade både Rubenson och Hedlund till Barnängen och bosatte sig i den förhyrda huvudbyggnaden. Sedan alla förberedelser voro vidtagna, anlände den 24 oktober de första bomullsbalarna. Den 19 november fick ångmaskinen börja sin tjänst, den 25 november sattes spinneriet i gång och den 30 november var den första garnhärvan färdig. Den 11 januari 1871 började den första vävstolen sina slag, och den 14 januari förelåg det första vävstycket. Och därmed var en ny period inledd i Stockholms textilindustriens historia, då den första moderna bomullsfabriken därstädes börjat sin verksamhet.

BOLAGSORDNINGAR OCH MÄRKLIGARE HÄNDELSER

DET FÖRETAG, som sålunda igångsattes, har under de sextio år, som sedan dess förflutit, fortsatt på den inslagna vägen — i sin utveckling påverkat av allmänna tidsrörelser och konjunkturväxlingar, av politiska företeelser och administrativa åtgärder, av organisatoriska förändringar eller personliga arbetsinsatser inom företagets egen förvaltning.

Det är ju också ett för det ekonomiska livet sällsynt betydelsefullt och växlingsrikt skede, som det här är fråga om. Under dessa år har vårt lands produktion fått sin definitiva omläggning i industriell riktning, och den svenska storindustrin har utvidgats över ett flertal nya områden. De tekniska uppfinningarna i ständigt ökat tempo ha medverkat till att uppamma den intensiva rörelse inom alla grenar av det ekonomiska livet, som haft sin förutsättning i, men även utgjort en sporre för de mänskliga behovens stegring och differentiering. Samtidigt med att den obegränsade näringsfriheten skärpt konkurrensen inom landet till det yttersta, har affärslivets fortgående internationalisering framtvungit en intensivare tävlan också nationerna emellan. Ekonomiska rörelser i ett land ha därför icke kunnat undgå att öva verkningar även i andra, såsom fallet varit bl. a. vid de kriser, som då och då avbrutit uppsvingperioderna. Efter 1870-talets högkonjunktur följde sålunda en långvarig depression, vars verkningar kunde skönjas ända upp mot 1890-talets mitt. Så kom den mera hastigt övergående krisen 1907; så den omskakande krigsperioden med dess stimulerande efterverkningar; och slutligen den stagnation på 1920-talet, som gått under benämningen deflationskrisen. Näringslivets allt mera utpräglade beroende av de politiska rörelserna har kunnat skönjas ej blott vid behandlingen av sådana för industrien kardinala frågor som tullskyddssystemet och den sociala lagstiftningen, vilka så gott som oavbrutet varit föremål för statsmakternas beaktande, utan också i den småningom genomförda omgestaltning av förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare, som ytterst bottenar i en politisk maktförskjutning. Under tryck av dylika företeelser har det också varit nödvändigt att ständigt stegra kraven på personliga arbetsinsatser

och ändamålsenlig organisation vid ledningen av de särskilda affärsföretagen.

De konstituerande normerna för det bolag, som drivit sin rörelse vid Barnängen, ha under de gångna åren endast i ringa grad förändrats. Fortfarande gälla grundprinciperna i den bolagsordning för Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveri A.-B., som av Kungl. Maj:t stadfästes den 22 december 1869. De ändringar, som vidtagits, ha ansetts påkallade av rörelsens utveckling eller av erfarenhet från tillämpningen av vissa bestämmelser, samtidigt med att också den allmänna aktiebolagslagens omformulering framtvungit en del förändringar.

Sålunda har bolagsordningen ändrats genom Kungl. Maj:ts resolution den 23 oktober 1891 samt genom kungörelser av Patent- och registreringsverket den 1 september 1910, den 2 augusti 1918, den 5 juni 1919 och den 13 oktober 1920. Mest omfattande var förändringen 1918, då bolagsordningen avsevärt förkortades och flera detaljbestämmelser försvunno.

I den första bolagsordningen bestämdes, att aktiekapitalet skulle tillsvi-dare utgöra högst 500 000 rdr rmt fördelade på aktier å 500 rdr. På grund av bolagsstämmans beslut skulle dock grundfonden framdeles genom nyteckning kunna ökas till 600 000 rdr.

Redan 1874 beslöt man använda sig av denna möjlighet till aktiekapitalets ökning. Då medel behövdes för inköp av de stora Barnängstomterna från Hiertas sterbhus, utsläpptes 200 nya aktier å 500 kr., vilka i första hand förbehölls de äldre aktieägarna. Det dröjde emellertid ända till 1877 innan de sista aktierna voro sålda och det nya aktiekapitalet sålunda till fullo inbetalt.

I den nya bolagsordningen av den 2 augusti 1918 fastslogs aktiekapitalet till minst 600 000 och högst 1 800 000 kronor. Genom att 2 400 aktier utsläpptes till parikurs uppnåddes maximikapitalet, vilket registrerades hos Patentverket den 23 september s. å.

Redan följande år ansåg man sig behöva en ytterligare ökning, och genom ändring i bolagsordningen den 5 juni 1919 höjdes minimibeloppet till 1 800 000 och maximibeloppet till 5 400 000 kronor. Nyemission av 1 200 aktier skedde redan samma år, varefter år 1920 utsläpptes ytterligare 1 200 aktier, så att aktiekapitalet kom att uppgå till 3 000 000 kronor, vilket för närvarande utgör bolagets aktiekapital.

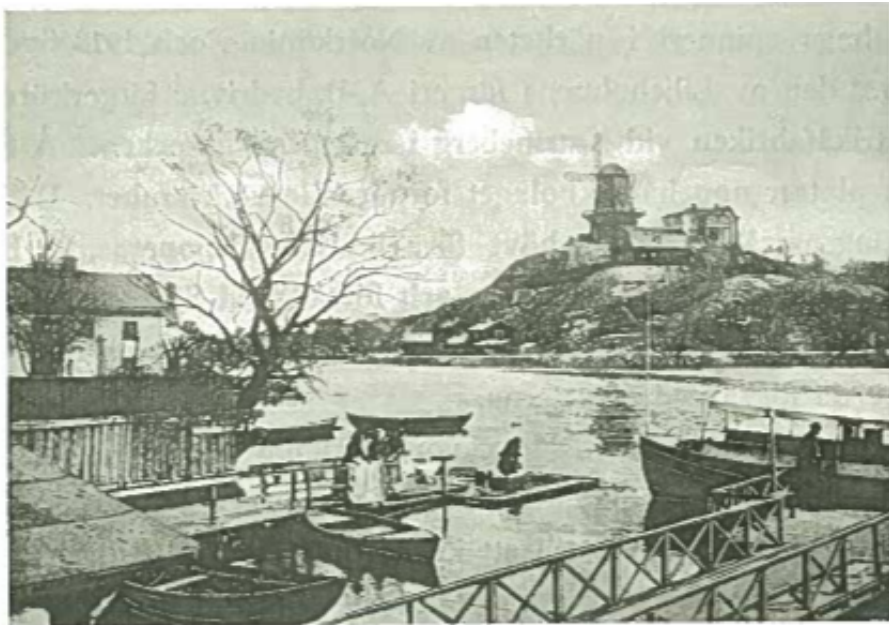
I den första bolagsordningen stadgades, att styrelsen skulle bestå av fem ledamöter och tre suppleanter. Denna bestämmelse bibehölls till 1910, då antalet fastställdes till minst tre och högst fem ordinarie, samt minst två och högst tre suppleanter. Efter senare vidtagen ändring behöver endast en suppleant i styrelsen utses.

Den ursprungliga bestämmelsen, att av årets vinst i första hand sex procents ränta skulle utbetalas till aktieägarna och att av det därefter resterande beloppet tio procent skulle överlämnas till en reservfond — kvarstod oförändrad till 1910, då punkten om utdelning till aktieägarna borttogs och endast det senare momentet bibehölls. I den nya bolagsordningen 1918 ströks alla bestämmelser om disposition för vissa ändamål, då det endast Överläts åt den ordinarie bolagsstämman att besluta om användning av förefintliga vinstmedel.

Fabrikskomplexet från norr 1890.

Samtida foto.

Hammarbysjö från Barnängsbryggan 1892.

Ur Ny Illustrerad Tidning.

Bolagets rörelse har under alla dessa år bedrivits efter i stort sett samma linjer, som från början utstakades. I sin första årsberättelse framhöll styrelsen uttryckligen, att man ansett det lämpligt att gå in för både spinneri och väveri, men att man däremot icke komme att utveckla någon mångsidig fabrikation, utan koncentrera sig på tillverkning av bomullsgarn och bomullsvävnader. De utvecklingar, som sedermera skett från detta program, ha endast varit obetydliga, och de nya varuslag, som blivit föremål för fabrikation, ha varit på det närmaste befryndade med de nämnda.

Vid Barnängen har rörelsen varit koncentrerad. Vid två tillfällen ha utvidgningar företagits genom rörelsens utsträckning till andra orter. År 1884 förvärvade bolaget sålunda från Åby A.-B. Thorshags spinneri i närheten av Norrköping, och 1918 övertog bolaget den av Liljeholmens färgeri A.-B. bedrivna färgerirörelsen och trikåfabriken vid Katrineberg i Brännkyrka socken. Å båda dessa platser uppehåller bolaget fortfarande verksamhet. Då hela Barnängsområdet icke behövt för rörelsen disponeras, ha betydande delar år 1904 avsåndrats och försålt till Stockholms stad, som sedermera 1926 genom ny uppgörelse med bolaget utbytt en del av de förvärvade tomterna.

Bolagets aktier, som länge voro spridda på många delägare, äro numera samlade på färre händer. Genom en aktiefusion övergick majoriteten år 1913 till ett konsortium, som övertog bolagets ledning. Om de närmare omständigheterna vid denna förskjutning och vid de nyssnämnda märkligare händelserna i bolagets historia lämnas här nedan upplysningar i vederbörligt sammanhang.

AKTIEÄGARE OCH FUNKTIONÄRER

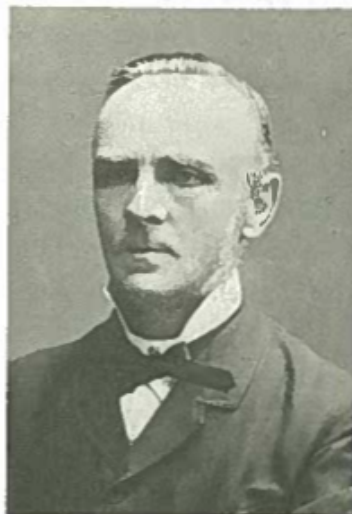
DEN 3 JANUARI 1870, då den första förteckningen över aktieägare förelåg, voro de 800 aktierna på sammanlagt 400 000 kronor fördelade på 129 ägare. Antalet aktier på en hand växlade mellan en och 100. Sistnämnda siffra uppnåddes blott av två personer — den förut omtalade J. A. Grönstrand i Köping och grosshandlare Wilhelm Bendixson i Stockholm. Ludvig Rubenson hade 69, Hierta 60, P. O. Hedlund 50, Wilhelm Bendix 30, Fr. E. Warburg, Eduard Heckscher och C. A. Montén 20 vardera. Jämte Stockholm var det huvudsakligen mellersta och norra Sverige, som visat intresse för företaget. Aktieägare förekommo sålunda i så gott som alla Norrlandsstäder och dessutom i Falun, Hedemora, Smedjebacken, Köping, Arboga, Karlskoga, Göteborg och Visby — såsom närmare framgår av den här nedan sid. 272 tryckta förteckningen.

Sedan styrelsen beslutat utsläppa ytterligare 200 aktier för att — i anslutning till bolagsordningens medgivande — få aktiekapitalet höjt med 100 000 rdr, voro dessa fulltecknade vid 1871 års ordinarie bolagsstämma. Mera trögt gick det däremot med den år 1874 beslutade ökningen av aktiekapitalet, då denna — såsom ovan omtalats — ej avslutades förrän 1877, då de sista 35 aktierna genom Fr. E. Warburg i London köptes av engelsmannen Storey, med vilken firman hade förbindelser. Genom dessa nyteckningar inkommo flera nya namn i ägarelängden.

Den styrelse, som valdes 1870 — Hierta, Rubenson, Hedlund, Heckscher och Grönstrand — behöll sin sammansättning endast i två år. Vid bolagsstämman 1872 utträdde Grönstrand, som erhöll Sam. Warburg till efterträdare. Grönstrand hade redan på hösten 1871 sålt sina flesta aktier och endast behållit ett mindre antal. Sin affärsverksamhet flyttade han sedermera till Visby, där han drev en stor järnaffär ända till sin död 1893.

Ludvig Rubenson.

P. O. Hedlund.

Eduard Heckscher.

J. A. Grönstrand.

Vid 1873 års bolagsstämma leddes förhandlingarna ej längre av Hierta, som avlidit 1872. Då meddelandet om hans död föredrogs inför styrelsen den 23 november, antecknades till protokollet styrelsens saknad vid förlusten av sin ordförande, som tillika varit en av bolagets stiftare och som »alltid med värma och välvilja omfattat bolagets angelägenheter». Till Hiertas efterträdare i styrelsen valdes 1873 grosshandlaren Alex. M. Berglöf, innehavare av sidenfabriksfirman Casparsson & Schmidt. Kort dessförinnan hade Rubenson utsetts till ordförande i styrelsen.

Följande år uppstod en schism inom bolagets ledning. Då rörelsen ej gått så bra som man väntat, kastades skulden på fabrikationens ledare. Det delade chefskapet inbjöd också lätt till kontroverser, och slutet blev att Hedlund lämnade bolaget den 30 juni 1874. I styrelsen insattes i hans ställe grosshandlare John Söderberg — sedermera bekant såsom donator till Stockholms högskola. Hedlund flyttade från Barnängen till sin egendom Aludden invid Sigtuna men blev redan efter några år disponent för Bergs A.-B. i Norrköping, där han avled 1890.

Vid bolagsstämman 1878 ställde Sam. Warburg sin plats i styrelsen till förfogande. I hans ställe invaldes klädeshandlaren C. G. Sundström.

Den sammansättning, som styrelsen vid detta tillfälle fick, behöll den sedermera i nära 10 år. Den 26 februari 1887 avled Sundström. Vid den följande bolagsstämman utsågs till hans efterträdare kapten August Lind av Hageby, en måg till Hierta. Då denne emellertid redan den 12 februari 1888 med döden avgick, fick en ny medlem av den Sundström ska släkten upptaga traditionerna. Hans Sundström, som redan tidigare varit suppleant, utsågs vid bolagsstämman 1888 till ordinarie ledamot.

År 1892 timade två dödsfall, som föranledde förändringar i styrelsens sammansättning. Den 1 februari avled Söderberg och den 19 oktober Berglöf. Till den förres efterträdare utsågs redan 1892 bolagets förre fabrikschef J. Glaughton. I stället för Berglöf valdes vid 1893 års bolagsstämma bageriidkaren Aug. Reinhold till styrelseledamot. Glaughton kvarstod till 1897, då han fick till efterträdare såsom ledamot i styrelsen dåvarande fabrikschefen Axel Rob. Schöntal.

Vid bolagsstämman 1905 avgingo Hans Sundström och Aug. Reinhold

ur styrelsen, som i stället fick till ledamöter herr Carl Heckscher, brorson till Eduard, och herr Ernst Tigerschiöld.

De gamla veteranerna Eduard Heckscher och Ludvig Rubenson ägnade bolaget sitt intresse ända upp i sin höga ålderdom. Vid 1907 års bolagsstämma trädde Heckscher tillbaka och efterträddes av Erik Rubenson, en son till Ludvig och innehavare av dennes förutvarande grosshandelsfirma. Bolagets stiftare, Ludvig Rubenson, kvarstod däremot ända till 1911, då han ansåg sig böra avgå vid ikraftträdandet av den nya bolagsordningen, som endast räknade med tre ledamöter i styrelsen. Vid detta tillfälle bestod styrelsen av herrar Ludvig Rubenson, Axel Schönthal, Carl Heckscher, Erik Rubenson och arkitekten Wilh. Klemming, vilken sistnämnde år 1910 efterträtt Tigerschiöld, då denne flyttat från Stockholm.

I den nya tremannastyrelsen invaldes år 1911 herrar Carl Heckscher, Erik Rubenson och Wilh. Klemming. I samband med en omläggning av förvaltningen avgick Heckscher redan på hösten samma år, varefter år 1912 den nyvalde disponenten Gunnar Boéthius utsågs till ledamot av styrelsen.

Den ovan omtalade förflyttning av aktiemajoriteten i bolaget, vilken förgick 1912 och 1913, föranledde ånyo förändringar i styrelsens sammansättning — ägnade att inleda en alldeles ny epok i bolagets historia.

Under den period, som kan betecknas såsom avslutad med Ludvig Rubensons tillbakaträdande och det nya konsortiets övertagande av bolagets ledning, vilade Rubensons anda över företaget. Efter Hedlunds avgång var han ensam verkets disponent. Redan 1879 utträdde han ur den av honom och svågern Emanuel Nachmanson grundade grosshandelsfirman Ludv. Rubenson & C:o, och kunde sedermera odelat ägna sig åt fabriksföretaget. Såsom disponent kvarstod han ända till 1907, då han efterträddes av Carl Heckscher. Som han emellertid var ordförande i styrelsen ända till 1911, utsträckte han den Rubensonska regimen ytterligare så att den kom att omfatta en tidrymd på mer än 40 år.

Liksom Rubenson var företagens skapare, så kan det ej förnekas, att det var hans energi och affärsbegåvning, som förde det framåt mot en lyckosam utveckling. Huruvida hans bristande krafter kunna återopas vid förklaring till den nedgång i rörelsen, som onekligen är skönjbar under 1900-talets förs-

ta decennium, eller det tvärtom var hans klokhet, som förebyggde svårare olyckor, är omöjligt att bedöma. Säkert är, att han oupplösligt förbundit sitt namn med bolagets såsom en av märkesmännen i Barnängsindustriernas historia.

Rubenson avled den 5 januari 1915 i en ålder av 77 år. I sitt testamente överlämnade han 5 000 kronor åt bolagets styrelse att användas till gagn för bolagets personal. Det stora intresse, han under sin livstid hyste för bolaget och de anställda, fick genom denna donation en ytterligare bekräftelse.

Under Rubensons tid hade givetvis verkmästaren såsom den tekniskt sakkunnige en inflytelserik ställning. Efter Hedlunds avgång 1874 lämnades befattningen som förste verkmästare åt J. Claugthon, en inflyttad engelsman. Bolaget värderade tydligen hans insatser, och på förslag av revisorerna erhöll han 1876 rätt till tantième. Han kvarstod som fabrikschef till 1888, men ägnade sig även senare åt bolagets intressen, då han under åren 1892—1897 var ledamot av styrelsen. I februari 1904 avled han vid 80 års ålder.

Han efterträddes 1888 av Axel Schönthal, som anställdes i firman redan 1880 och i flera år varit verkmästare. Såsom teknisk ledare och fabrikschef kvarstod Schönthal till 1913. Under åren 1897—1911 var han ledamot av styrelsen.

Carl Heckscher, som efterträdde Rubenson såsom chef för verket, var icke lika lycklig som sin föregångare. Redan 1892 hade han fått anställning i bolaget och sedan 1905 var han ordinarie ledamot av styrelsen. Såsom disponent fick han bära trycket av depressionsåren 1907—1911, och revisorernas upprepade anmärkningar om bristande enhetlighet i förvaltningen berörde givetvis i icke ringa grad verkets chef. Han fann sig också föranlåten att avgå sistnämnda år, då herr Gunnar Boethius utsågs till hans efterträdare som disponent. Senare var Heckscher jämte direktör Ludvig Holming ledare för Götafors bomullspinneri i Mölndal.

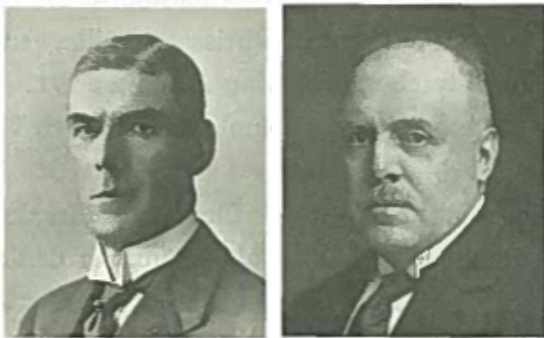

Carl Werner.

John Werner.

Gustaf Werner.

Aug. Werner j:r.

Edv. Ericsson.

Vid den år 1913 genomförda fusionen medverkade Heckscher såtillvida, att han förmedlade uppköpet av aktier för det nya konsortiets räkning. Den 15 januari 1913 meddelade styrelsen i cirkulär till aktieägarna, att ett större antal aktier övergått i ett konsortiums händer, och att bolagets förre disponent Heckscher förbundit sig att till det pris, varmed det större antalet aktier betalats, inlösa varje aktie i bolaget, som erbjöds honom före den 30 juni 1913. I samband med cirkulärets utfärdande beslöt styrelsen, på hemställan av konsortiet, att kalla till extra bolagsstämma den 27 januari för att fatta beslut om styrelsens sammansättning.

Den extra bolagsstämman utsåg till styrelseledamöter herrar Carl Werner, Edv. Ericsson och Gunnar Boethius, medan herrar Rubenson och Klemming trädde tillbaka.

Vid den ordinarie bolagsstämman, som avhölls den 8 mars 1913, representerades konsortiet av A.-B. John Werner & C:o i Stockholm såsom innehavare av 1 110 aktier av bolagets aktiestock, som vid denna tid uppgick till 1 200 aktier.

Den firma, som sålunda blev innehavare av majoriteten i Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveri A.-B., hade etablerats i Stockholm den 1 oktober 1884 av John Werner och Emil Linden, för engroshandel med bomulls- och ullgarn samt bomullsvävnader. Linden lämnade firman efter ett år. I oktober 1887 inträdde stiftarens broder Carl Werner i firman såsom delägare. John Werner avled den 30 november 1906, varefter firman med 1911 års ingång ombildades till aktiebolag under namnet A.-B. John Werner & C:o. Bolagets första styrelse bestod av herrar Carl Werner, Edv. Ericsson och Wilhelm Ericsson, vilka samtliga kvarstodo i styrelsen när bolaget omkring årsskiftet 1912—13 inköpte aktiemajoriteten i Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveriaktiebolag.

Upplösningen av sambandet med den föregående förvaltningen av bomullsspinneriet fullbordades vid bolagsstämman den 8 mars 1913, då herr Gunnar Boethius lämnade styrelsen och efterträddes av herr Wilhelm Ericsson. Vid det styrelsesammanträde, som hölls omedelbart efter stämman, utsågs till styrelsens ordförande grosshandlare Carl Werner och till bolagets verkställande direktör Edv. Ericsson, som i flera år varit kontorschef hos John Werner & C:o.

Samtidigt anställdes ingenjör Einar Rising såsom förste verkmästare vid bolagets fabriker i Stockholm från och med den 1 maj samma år, då Schöntal lämnade sin befattning. Något senare utsågs ingenjör Edvin Segerfors till verkmästare vid väveriet.

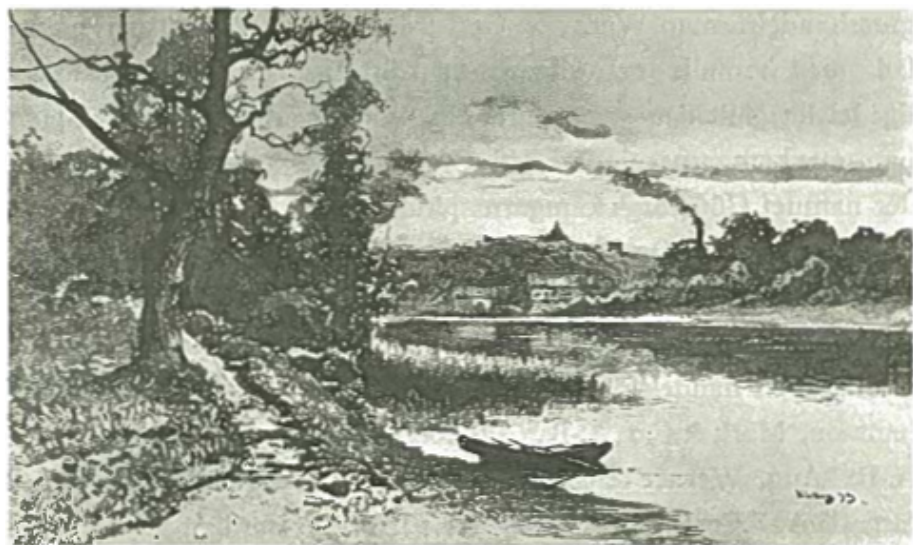
Redan den 27 november 1913 rubbades styrelsens sammansättning, då dess ordförande Carl Werner avled — efterlämnande minnet av en framstående industriidkare och affärsman.

Vid bolagsstämman den 28 mars 1914 lämnade herr Wilh. Ericsson sitt ledamotskap i styrelsen, varefter till ledamöter efter honom och Carl Werner utsågos direktörerna Gustaf och August Werner.

Gustaf Werner, som sålunda framträdde bland ledarna av bomullsspinneriet, var bror till John och Carl Werner. Tillsamman med Wilh. Carlström hade han den 1 april 1885 grundat grosshandelsfirman Werner & Carlström i Göteborg. Firman handlade med bomulls- och ullgarn, men intresset torde till huvudsaklig del ha gällt den senare artikeln. Under åren 1896—97 anlade han ett kamgarnsspinneri vid Gårda i Göteborg, som drevs under namnet Göteborgs kamgarnsspinneri A.-B. Carlström utträdde ur firman 1907. De båda av Werner ledda företagen utvidgades sedermera avsevärt och utvecklades till ledande inom sin bransch. Werner blev dessutom efter hand huvuddelägare i ett flertal andra fabriks- och handelsföretag inom textilbranschen, såsom Aug. Johansson, Mark & C:o A.-B., Aktiebolaget Lana, Gårda fabrikers A.-B., Aug. Werner & C:o fabriks och handels A.-B., Eriksbergs färgeri A.-B. och Erik Anderssons A.-B., samtliga i Göteborg, samt A.-B. Kamgarn i Borås. Genom dessa förvärv ha de Wernerska företagen utvecklats till storindustrier av internationella mått.

Huvudbyggnaden 1917.
Etsning av Ferdinand Boberg.

Från Hammarbysjö 1893.
Oljemålning av Johan Kindborg.

August Werner, brorson till Gustaf, övertog efter sin fader ledarskapet av firman Aug. Werner & C:os fabriks & handels A.-B. i Göteborg samt Ericksbergs färgeri A.-B. Sedan han 1916 sålt dessa företag till farbrodern, bosatte han sig på Gjöholms gods i Blekine.

Då Gustaf och August Werner år 1914 inträdde i styrelsen för A.-B. John Werner & C:o och Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveri A.-B., voro de ännu icke intressenter i firmorna. År 1917 företogs emellertid en transaktion, som möjliggjorde detta, i det att sterbhusdelägarna efter avlidne Carl Werner försålde aktiemajoriteten i A.-B. John Werner till ett konsortium, bestående av direktörerna Gustaf Werner, August Werner och Edv. Ericsson samt intressenter i A.-B. Göteborgs bank. År 1918 frånskildes huvudparten av Wernerska bolagets aktieinnehav i Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveri A.-B. till samma konsortium, som sålunda kom att direkt disponera majoriteten även i detta bolag.

Styrelsen för Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveri A.-B. utgöres fortfarande av herrar Gustaf Werner, August Werner och Edv. Ericsson, med den förstnämnde såsom ordförande i styrelsen oc den sistnämnde såsom verkställande direktör. Suppleant i styrelsen är herr Wilhelm Ericsson, en broder till bolagets verkställande direktör. Då ej heller i den tekniska ledningen några större förändringar förekommit, har en utpräglad kontinuitet varit rådande i bolagets förvaltning under den nya regimen.

BARNÄNGSOMRÅDET OCH DESS BYGGNADER

DE DELAR av Barnängsområdet, som Rubenson och Hedlund år 1870 förhyrde av Hierta på 10 år, kommo redan efter några år i bolagets ägo. Erbjudande om försäljning gjordes av fru Hierta på hösten 1874, och den 18 november beslöt bolaget acceptera de uppsatta villkoren. Måhända var man särskilt intresserad av förvärvet sedan brytningen med Hedlund komplicerat hyresfrågan. Köpebrevet upprättades den 30 november 1874 och för en summa av 120 000 kronor Överlätos nu till bolaget tomterna Barnängen n:r 4 och Vintertullen yttersta n:r 1, omfattande 1 184 580 kv. fot. För hyresavtalets brytande lämnades ersättning till Rubenson med 6 000 och till Hedlund med 14 000 kronor. Till Danviks hospital inbetalades 30:de penningen med 4 000 kronor. Efter träffade uppgörelser fick bolaget fasta på egendomen den 3 maj 1875.¹⁵⁰

Köpet tyckes att börja med icke ha föranlett någon annan förändring i tomternas disposition än att bolaget övertog en del av Hiertas hyresgäster. Baron Cederström nämnes sålunda ännu 1875 såsom boende vid Barnängen. Kåbergers tapetfabrik, som 1873 hyrt lokaler vid Barnängen för sin fabrikation, stannade till 1877, men var borta följande år. Liljeholmens vinfabriks A.-B. fortfor med sin ättikstillverkning, som fortfarande bedrivs därstädes, fast firmans namn numera är Liljeholmens ättiksfabriks- och handels A.-B. Herr S. Magnusson förhyrde 1876 utskänkingslokal jämte bostad i en av Barnängens många byggnader, och 1877 hade herr C. G. Hallberg, såsom innehavare av den Stangenbergska firman, vaxduksfabrik å Barnängen. Samma lokal övertogs senare av firma A. T. Kahn för likartad fabrikation. Sedan Cederström och Hedlund flyttat, bodde jämte Rubenson, grosshandlare R. T. Clevé i huvudbyggnaden. Då bostadshuset befolkades av arbetare vid de olika fabrikena, var det en koloni med skiftande inslag, som hade det stora området till domän.

Samma år slutuppgörelsen träffades med Hiertas sterbhus, uthyrde bola-

¹⁵⁰Då till den här angivna arealen läggs 179 000 kv.fot, som tidigare inköpts, och 47 622 kv.fot, som 1870 beräknats utgöra gränddessein, blir tomtens hela areal 1 411 202 kv.fot eller omkr. 25 tunnland.

get norra delen av tomten, med det s. k. ängshuset och det bredvid liggande berget, till Stockholms stads arbetsinrättning, som skulle använda området för makadamslagning. Efter några år ifrågasatte staden att få köpa området. För de 324 000 kv.fot, som lämpligen kunde avskiljas, bjöd man emellertid endast 25 000 kronor, medan bolaget begärde 40 000 — vilket i jämförelse med inköpspriset var ett synnerligen moderat pris. Då emellertid överenskommelse ej kunde uppnås, fick frågan förfalla, enligt vad styrelsen meddelade i sin årsberättelse för 1876. I stället förnyades hyreskontrakten efterhand.

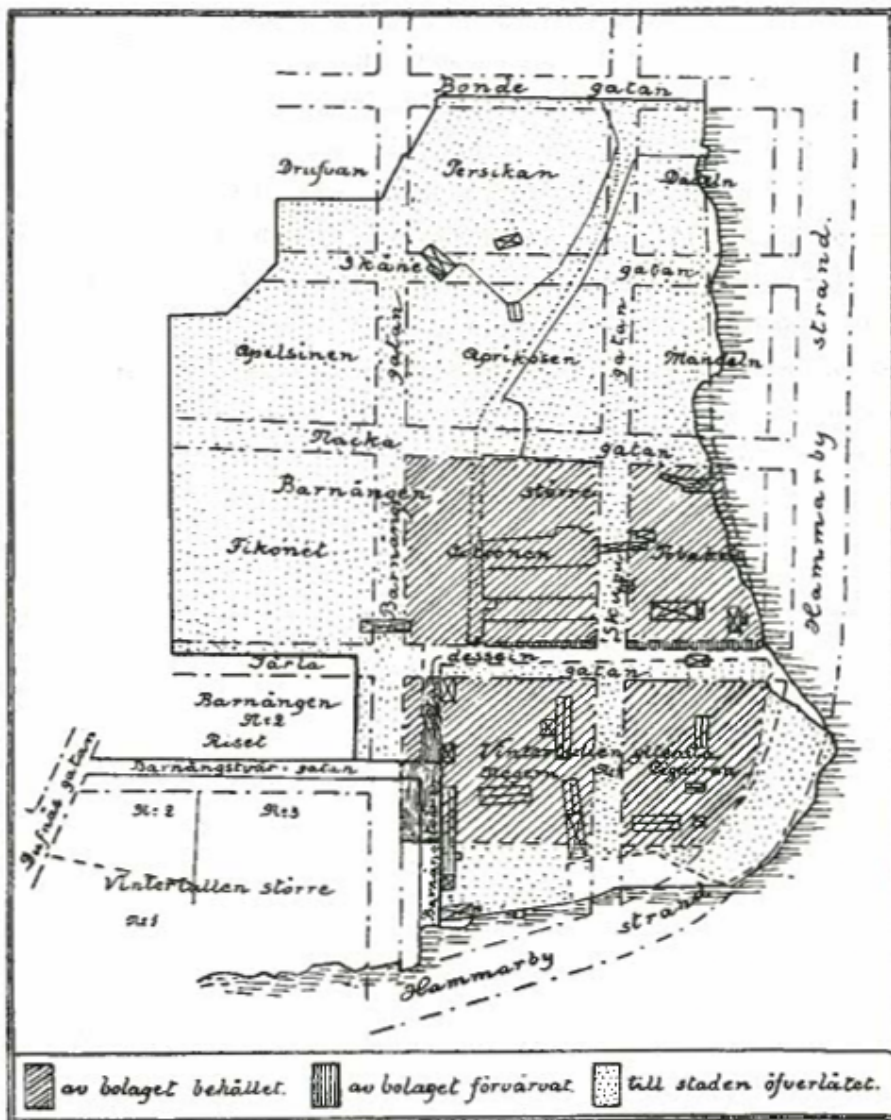
Området fick nu ligga odelat ända till 1904, då den stora uppgörelsen med Stockholms stad kom till stånd. I seklets början var frågan om Hammarbyleden aktuell, och förberedelser vidtogos för den stora regleringen, till vilken förslag väckts redan i början på 1800-talet. Staden hade därför allt intresse av att förvärva tomter i närheten av den blivande farleden. Bolaget å sin sida genomgick just vid denna tid några kritiska år, som gjorde inkomsterna eftersträvansvärda.

Efter en del förberedande förhandlingar var ärendet före på extra bolagsstämma i november 1902. Bolaget beslöt nu att till staden försälja betydande delar av sitt område — beräknat till omkr. 929 000 kv.fot, efter ett pris av 1 kr. per kv.fot. Kontrakt mellan drätselnämnden och bolaget uppräntades den 24 februari 1903, att gälla under vissa förutsättningar. Till grund för tomtuppdelningen låg en å stadsingenjörskontoret den 24 december 1902 uppräntad karta med tillhörande promemoria. Den 1 april godkändes kontraktet av stadsfullmäktige, och den 30 september fick det fastställelse av överståthållareämbetet. Den vidlyftiga styckningen av tomterna drog emellertid långt ut på tiden, och först i januari 1904 fick byggnadsnämnden mottaga handlingarna. Sedan dessa granskats av vederbörande auktoriteter, kunde upplåtelsedokumentet utväxlas den 29 mars och den 2 april 1904.

Den omfattande transaktionen innebar, att bolaget till staden överlät ett område på 85 500 kv.meter, för vilket bolaget fick i vederlag strödda tomtstycken på sammanlagt 3 347 kv.meter jämte kontant ersättning med omkr. 931 000 kronor, motsvarande kr. 11:34 per kv.meter. Tillika fick bolaget avstå från rätt till vattnet i Hammarby sjö jämte däri befintliga eller framdeles uppstående landvinningar, som kunde tillkomma bolaget såsom ägare av de

behållna tomterna. Det sålunda frånskilda området utgjorde nära två tredjedelar av Barnängens hela areal — såsom framgår av vidstående karta, där de försålda och behållna delarna av tomten äro på olika sätt markerade.

De till bolaget överlåtna småstyckena utgjordes till väsentlig del av den gränd-dessein, till vilken staden ansåg sig ha äganderätt. I byteshandlingarna förebringes ingen bevisning för äganderätten, utan förutsattes den endast såsom självklar.

Tomtregleringen 1904.

Från samtida karta, tillhörig bolaget.

I historiskt intresse kan det emellertid förtjäna påpekas, att det är högst sannolikt, att någon gata aldrig funnits här och att »desseinen» aldrig varit något annat än ett konstruerat projekt, som första gången framlagts av stadsingenjören Tillaeus i hans bekanta karta av år 1733. Såsom i annat sammanhang antytts äro en hel del av Tillaei gator rena fantasier. Å 1744 års karta över Barnängen, som är upprättad endast nio år efter det av Tillaeus angivna datum, finnes ingen som helst väg antydd å denna plats. Då ett inventarium av 1724 beskriver Barnängstomten i ungefär samma ordalag och med i stort sett samma byggnader som ett inventarium av 1744, är det tämligen påtagligt, att tomten hade samma karaktär vid dessa båda tillfällen. Att en gata skulle vara upptagen efter 1724, men försvunnen före 1744, är fullkomligt uteslutet, i all synnerhet som ett magasin, som 1744 låg där gränddesseinen senare markerades, fanns redan 1724. Först år 1778 dyker en gränddessein upp på en specialkarta över Barnängsområdet (ovan sid. 118), men då inga handlingar åberopas, är det nog Tillaei karta som här går igen. Stadens myndigheter ha i varje fall fyra år efter 1778 års designation icke gjort någon erinran mot att byggnader uppfördes över gränddesseinen, såsom framgår av redogörelsen här ovan. Först år 1870, vid tomtens styckning för Hiertas räkning, framträder någon undran över att man kunnat bygga inom gränddesseinen. Nu åberopas stadens rätt såsom självklar och Hierta gör däremot ingen erinran, då han lovar att upptaga gränden, om det behöves. Men ej heller nu förebringas andra bevis för den forna gatan än Tillaei karta.¹⁵¹ En kritisk forskning måste emellertid ställa sig synnerligen tveksam beträffande stadens äganderätt till ett område, som århundraden igenom hört samman med det omkringliggande och som endast i en karritares projekt betecknats som offentlig väg.

Huru det än må förhålla sig med denna sak — som numera endast har ett teoretiskt intresse — säkert är, att tomtöverlåtelsen till staden innebar den första praktiska åtgärden till fullföljande av de under 1600-talet framkastade planerna på en gatureglering och tomtstyckning inom Barnängsområdet. Det behövdes tydligen en revolutionerande omdaning av Stockholms farleder för att göra det 200-åriga projektet realiserbart.

¹⁵¹Stadsingenjörens yttrande 1870 22/2 Över Hiertas ansökan, införd i Stockholms Handels- och Economi Collegii protokoll av samma dag (Råd. ark.).

För staden fick tomtförvärvet ett rättsligt efterspel med anledning av att direktionen över Danviks hospital — såsom tomtens ägare — gjorde anspråk på en trettiondedel av köpeskillingen. Därvid åberopades villkoren för den första upplåtelsen till Gavelius 1698, då ej blott vissa årliga tomtören faststälts, utan tillika stipulerats, att vid tomternas försäljning var 30:de penning och en halv procent av köpeskillingen skulle till Danviken inbetalas. Staden vägrade emellertid att betala, och följden blev att direktionen instämde staden till Stockholms rådhusrätt den 18 april 1906. Processen fördes sedermera i flera år, och först den 10 maj 1913 föll Kungi. Maj:ts dom, som ålade staden att fullgöra inbetalningen.¹⁵²

Då staden icke hade omedelbart behov av de inköpta tomterna, fick bolaget förhyra de tomter och byggnader, som kunde behövas för dess rörelse, på villkor som i kontraktet stipulerades.

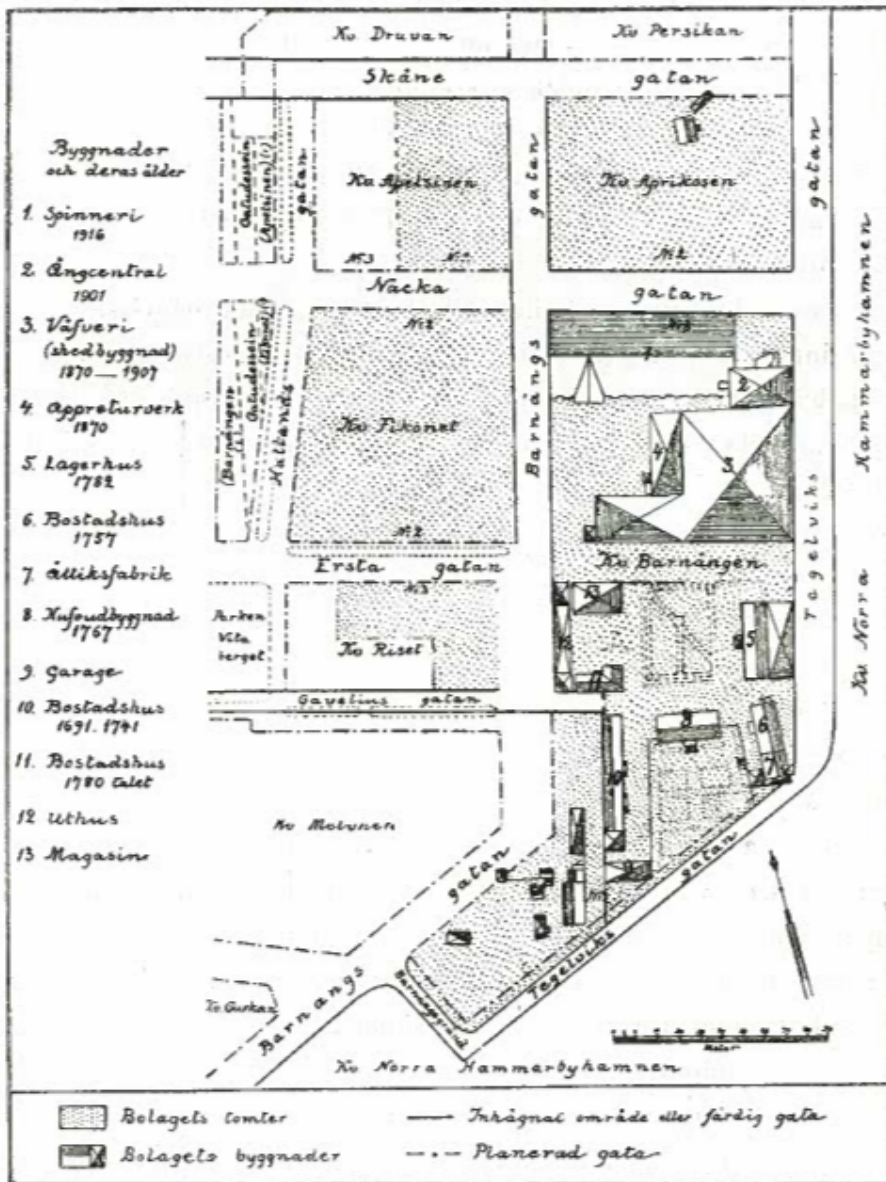
När arbetet med gatornas iordningställande skulle begynna, befanns det, att vissa mindre regleringar inom det bolaget tillhöriga kvarteret Citronen behövdes för att få tomterna rätliniga. Uppgörelse träffades därför mellan staden och bolaget om byte av vissa tomtdelar invid Barnängsgatan och Nackagatan. Kontrakt upprättades den 30 maj 1916, och efter behandling hos olika vederbörande utfärdades stadens överlåtelsebrev på bolagets förvärv den 25 september 1917.

Den första gatan som blev färdig inom det av staden förvärvade området, var Skurugatan — eller Tegelviksgatan, som den numera kallas — vilken i tomtens östra del sprängdes fram genom berget. Arbetet påbörjades 1907, och gatan var färdig 1910. Samtidigt utlades Järlagatan tvärsigenom fabrikskomplexet. I samband med schaktningen sänktes också marken i den östra delen av bolagets tomt. När det nya spinneriet 1916 uppfördes, påbörjades anläggningen av Nackagatan och Barnängsgatan. Den sistnämnda gatans övre

¹⁵²Vid beaktande av de utomordentligt instruktiva akterna i denna process (Revisionsakt 1913 10/5, RA), har det befunnits anmärkningsvärt, att stadens advokat vid sina fåfänga försök att visa, att det av Gavelius inlösta området var ett annat än det, från vilket tomter 1904 avskildes, icke uppmärksammat, att Michael Jönsson och måhända även Nils Hansson, som enligt 1691 års karta innehade tomter inom det senare manufakturiets område, behöllo sina tomter ännu den 29 mars 1698 och att dessa tomter således till Gavelius eller hans rättsinnehavare överlätos först efter sistnämnda datum. Jfr ovan sid. 39.

del var ej fullt färdig förrän 1927, då den på gatuområdet stående vaddfabriken nedrevs. Arbetet med Hammarby-leden påböijades 1917 — i anslutning till stadsfullmäktiges beslut av 1914 — och kajerna vid den nya farleden blevo fullbordade under åren 1926—1928.

Innan kajerna mot Hammarbysjön lågo färdiga, hade en ny uppgörelse om tomtbyten träffats mellan bolaget och Stockholms stad. Efter förhandlingar, som pågått ända sedan 1918, uppgjordes den 15 januari 1926 ett kontrakt, enligt vilket bolaget till staden avstod de öster om Skurugatan emot Hammarbysjön belägna kvarteren Cigarren och Tobaken. I utbyte erhöll bolaget vissa områden, som sammanfogades med de bolaget tillhöriga kvarteren Citronen och Negeren att bilda kvarteret Barnängen n:r 3; vidare kvarteret Aprikosen, delar av kvarteret Apelsinen, hela kvarteret Fikonet och en del av kvarteret Riset. Bolagets område försköts sålunda norr och västerut över områden, som bolaget avstått vid uppgörelsen 1904. Till de områden, som bolaget återförvärvade, hörde den nyanlagda Järlagatan, som efter uppgörelsen igenlades och införlivades med bolagets komplex.

Barnängsområdet 1929.

Från karta, tillhörig bolaget.

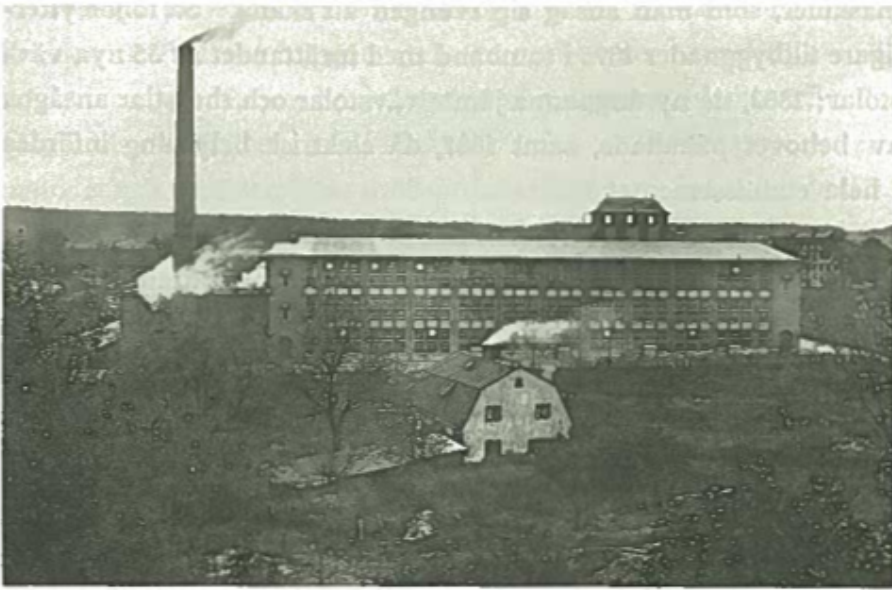
Samtidigt träffades också uppgörelse om vissa områden kring bolagets fabrik i Brännkyrka socken, där bolaget avstod tomterna Katrineberg n:r 32 och 117 och erhöll en del av kvarteret Färgeriet därstädes.

I samband med regleringen ändrades namnen på vissa av de omkringliggande gatorna, då den gamla Barnängstvärgatan uppkallades efter Barnängsfabriets grundare och fick namnet Gaveliusgatan, medan den tämligen nydöpta Skurugatan kallades Tegelviksgatan, med hänsyn till det blivande sambandet med den gata, som löper förbi Tegelviken. För Tegelviksgatan och Barnängsgatan planlades nya sträckningar åt sydväst — den förra redan till väsentlig del fullbordad, den senare avsedd att påbörjas inom den närmaste tiden.

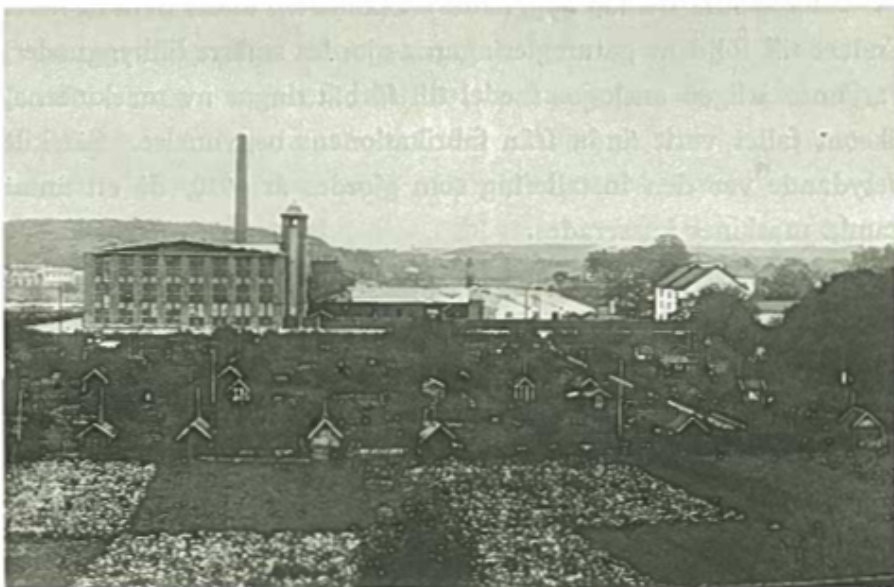
Omfattningen av bolagets nuvarande område vid Barnängen framgår av omstående karta, där också byggnaderna och deras ålder äro angivna.

Byggnadsverksamheten vid Barnängen har givetvis under de gångna åren varit betydande, då det gällt att anpassa fabriksanläggningarna efter tidens krav. Inredningen i de gamla byggnaderna har moderniserats, men många av dem ha också till det yttre fått en ny gestalt. Och vid sidan av de gamla ha flera nya byggnader uppförts.

Fabrikskomplexet har fått sin naturliga utvidgning norrut i anknytning till den fabriksbyggnad, som uppfördes 1870. Redan 1874, då man uppskrämdes av rörelsens dåliga resultat och därför lät herr Rubenson med verkmästare Claughton göra en studieresa till England, gjordes en del tillbyggnader för att rymma de nya maskiner, som man ansåg sig tvungen att skaffa. Så följde ytterligare tillbyggnader 1876 i samband med inrättandet av 35 nya vävstolar; 1882, då ny ångpanna jämte vävstolar och throstlar ansågos av behovet påkallade, samt 1887, då elektrisk belysning infördes i hela etablisementet.

Spinneriet från norr, med »ängshuset» i förgrunden.

Frabrikskomplexet från väster, med koloniträdgårdar i förgrunden.

Utom fabrikshuset förekommo byggnadsarbeten bl. a. 1877, då man uppförde en stallbyggnad och tillika inrättade väveri i det nordost om huvudbyggnaden liggande magasinet, beläget på gränsen till den forna tobaksplantagen; 1893, då en vaddfabrik inreddes i det hus, som tidigare varit uthyrt till vaxduksfabrik; 1896, då en ny arbetarebostad anlades å tomten, samt slutligen 1900, då ett nytt lagerhus uppfördes och det för ändamålet tidigare använda huset apterades till bostäder. År 1901 inköptes ett nytt ångverk, som installerades i ett nytt maskinhus, som förlädes i anknytning till det stora fabrikskomplexet.

Efter denna tid låg byggnadsverksamheten under flera år nere. Endast till följd av gaturegleringarna gjordes smärre tillbyggnader, valjämte årligen anslogos medel till förbättringar av maskinerna, liksom fallet varit ända från fabrikationens begynnelse. Särskilt betydande var den installering som gjordes år 1910, då ett antal gamla maskiner kasserades.

Den nya regimen i bolagets förvaltning inleddes med en del reparationsarbeten 1913. År 1915 träffades avtal med Stockholms elektricitetsverk om leverans av elektrisk trefas-energi till fabriken vid Barnängen, och nedlades i följd därav bolagets egen ångcentral, i vad den avsåg driftens försörjande med kraft. Samtidigt inleddes gas i bolagets fastigheter i syfte att åt arbetspersonalen bereda tillgång till billigt och bekvämt bränsle.

Så följde 1916 en betydande utvidgning av fabrikskomplexet, i det att en ny spinnerbyggnad uppfördes, i enlighet med ett av styrelsen i juni månad fattat beslut. Avtal träffades med A.-B. Kreuger & Toll om byggnadsarbetets utförande, varvid de senaste erfarenheterna inom bomullsspinneri-industrin skulle tillgodogöras, så att rörelsen kunde bedrivas efter de modernaste arbetsmetoder och med bekväma transportanordningar. Samtidigt beslöts att anskaffa nytt maskineri och att, i den mån det gamla visade sig vara dugligt, använda även detta i den nya byggnaden, så att en kapacitet av omkring 20 000 spindlar till en början kunde erhållas. Med Allm. Svenska Elektr. A.-B. i Västerås träffades i augusti 1917 avtal om utbyggnad av kraftstationen samt om införande i det nya spinneriet av elektrisk utrustning för kraftledning och belysningsmotorer. Firman Graham Brothers fick i uppdrag att installera elektriska varuhissar, firman Jacobi i Nijmegen åtog sig luftbefuktningsanordningarna och firma Beskow & Co fick installera värmeledningarna. Kost-

naderna för den stora anläggningen voro givetvis betydande och gjorde sig särskilt kännbara under dessa år, då kriget redan börjat stegra varupriserna.

De övriga industrigrenarnas modernisering försiggick några år efteråt i flera etapper. År 1920 inköptes sålunda 61 st. automatiska vävstolar, och 1923 påbörjades en fullständig omdaning av väveriet, då nya vävstolar och andra maskinella anordningar anskaffades. År 1927 fogades till det mitt på gården belägna magasinet en å tomten förut befintlig lagerbyggnad, så att komplexet kom att sträcka sig fram till Tegelviksgatan.

I ett företag med så lätt antändbara ämnen som de ifrågavarande, har man givetvis varit angelägen om att få moderna eldsläckningsapparater. Redan 1890 beslöt styrelsen att för en kostnad av 20 000 kr. införa sprinklers i fabriken och att samtidigt begära nedsättning i brandförsäkringspremierna, under åberopande av praxis i England och annorstädes. Brandförsäkringskontoret beviljade också följande år den begärda nedsättningen, liksom kontoret redan 1889 beviljat nedsättning på grund av gasbelysningens utbytande mot elektriskt ljus. I det nybyggda spinneriet installerades sprinklers 1919.

Stora salen i huvudbyggnaden.

Kontorslokal i huvudbyggnaden.

Vid två eldsvådettillbud, som förekommo den 17 maj och den 6 juli 1894, visade det sig också att de nya apparaterna höllo provet. Den första eldsvådan uppstod genom självantändning i en rensmaskin och spridde sig till blandningsrummet, där cirka 20 bomullsbalar, delvis öppnade, förvarades. Inom två minuter släcktes elden genom en av de i rummet uppsatta sprinklers, så att brandkåren, som anlände efter 7 minuter, ej behövde ingripa. Även den andra branden, som uppstod i en vävborstningsmaskin, släcktes ögonblickligen genom den i skåpet monterade sprinklern utan att någon av de i rummet närvarande ens iakttagit elden.

Från större eldsvådor har fabriken under dessa år varit helt och hållet förskonad. I januari 1885 utbröt eld i det hus, som var uthyrt till vaxduksfabrik, men endast halva byggnaden skadades och i brandskadeersättning behövde ej mera än 2 500 kr. till bolaget utbetalas. Efter 1894 har ingen eldsolycka omtalats i styrelsens protokoll.

Den stora huvudbyggnaden vid Barnängen har under de gångna åren huvudsakligen använts till kontor och till bostad för någon av verkets chefer. Vid de många reparationsarbetena 1882 ägnades uppmärksamhet också åt kontoret, som fick inflytta i ny lokal. Denna inkluderades jämte de Övriga ombyggnaderna i revisorernas gynnsamma omdöme, då de framhöllo, att allt vittnade »om omtanke och ordning, som göra disponenten och fabriksföreståndaren all heder». Vid denna tid hade Rubenson själv icke längre bostad å Barnängen, då han nämligen redan i oktober 1880 flyttade in till staden efter att ha bott på Barnängen i tio och ett halvt år.

Schönthal var såsom fabriksföreståndare bosatt å Barnängen, men däremot icke disponenten Heckscher. Sedan Ericsson övertog chefskapet har han varit bosatt där.

Genom uppgörelsen med Stockholms stad blevo vissa av byggnaderna å Barnängen dömda till undergång. Den till vaddfabrik använda byggnaden i tomtens västra del undanröjdes 1927 för att möjliggöra Barnängsgatans framdragande. Några gamla byggnader å bergsluttningen i öster ha också redan skattat åt förgängelsen. Den östra flygelbyggnaden på sidan om huvudbyggnaden kommer att stympas när staden anser sig behöva disponera hela det inköpta området vid stranden söderut.

Huru byggnaderna inom bolagets område för närvarande disponeras, framgår av anvisningarna vid den å sid. 217 återgivna kartan.

Med den begränsning, som tomten numera fått, och med det ökade krav på fabriksutrymme, som den stegrade rörelsen ständigt framtvungit, är det ej mycket av Barnängsområdet, som i närvarande stund utgöres av trädgårdar eller naturpark. Ramen kring anläggningen är fullkomligt förändrad. Platsen domineras i närvarande stund av trista och obebyggda gator, som på ena stället huggits igenom det kraftiga berget och på ett annat ställe uppbyggts på en vanvårdad dalsänka. Stranden och området närmast därintill är en sträcka av sparsamt utnyttjade kajer och begynnande varuupplag. Västerut över den gamla ängen ha kolonistugor och småträdgårdar vuxit upp, ägnade att giva något liv åt tavlan, men norrut vid Bondegatan gapa ännu kasärnhusens bak-sidor efter det kamratliga stöd, som skall förlänas dem först då tomterna vid deras ryggar bliva bebyggda. Det hela ter sig som ett typiskt nybyggarsamhälle — där det ej är lätt att känna kontakten med en svunnen tid.

Trädgården i vinterskrud.

Entrén från Gaveliusgatan.

Men likväl finnes sambandet där. Mitt i området ligga ännu de gamla husen, ordnade efter en plan med alltigenom historisk prägel. Överallt skymta de vackra vita väggarna — i huvudbyggnaden, i flyglarna, i grindstugan. Den välvårdade trädgården nedanför huvudbyggnaden återspeglar — trots sin kraftiga stympning — ännu den forna glansen, och på gårdsplanen utgöra lindarna och blomsterrabatterna minnen från det förgångna. Den stilrena entrén, portalen i huvudbyggnaden och den åt trädgården vettande trappan med dess praktfulla urnor äro också detaljer, som förtjäna att uppmärksammas. Trots det groft tillyxade omhöljet kan man nå fram till sambandet med den tid, då Barnängen ej blott var en det idoga arbetets hemvist, utan också en leende idyll i storstadens närhet.

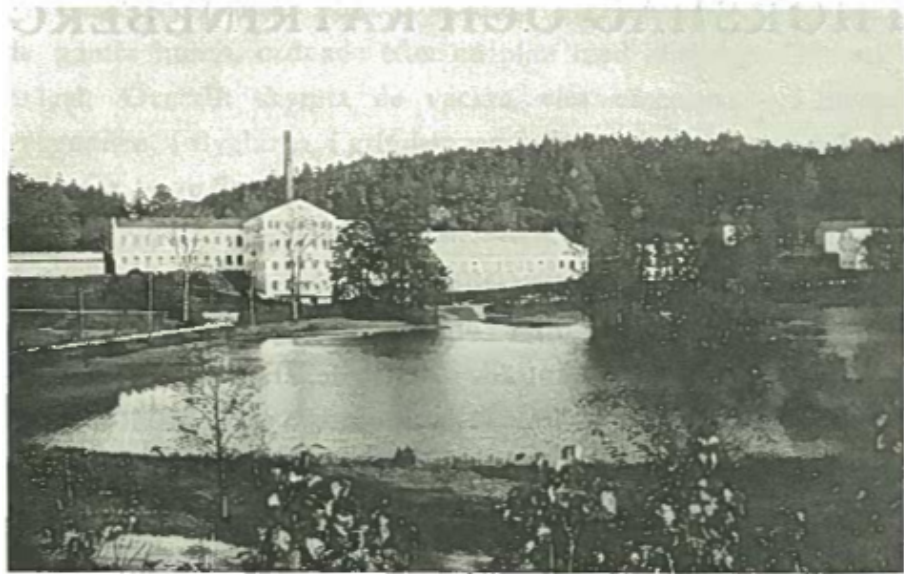
Varumärke.

THORSHAG OCH KATRINEBERG

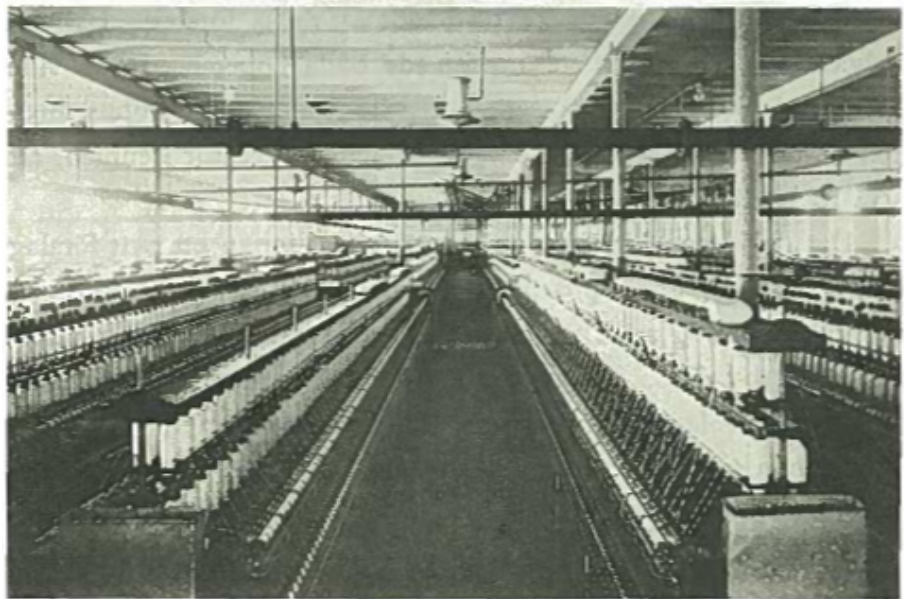
FRÅGAN OM UTVIDGNING av bolagets rörelse till andra orter tyckes första gången ha kommit på tal i juni 1883, då Rubenson vid ett styrelsesammanträde meddelade, att Gefle manufakturaktiebolag var betänkt på att sälja Strömsbro spinneri. Rubenson hade blivit ombedd att bese fabriken, och styrelsen uppdrog därför åt honom att jämte förste verkmästaren besöka platsen. Spinneriet utbjöds nu definitivt, samtidigt med att man alternativt föreslog en sammanslagning av de båda bolagen.

Efter de upplysningar Rubenson inhämtat ville man emellertid i Stockholm icke reflektera på något av dessa förslag. I stället ifrågasattes ett samarbete mellan de båda bolagen. Detta ville emellertid Strömsbrountressenterna icke gå med på, utan meddelade de efter några veckor genom generaldirektör Bennich, att hela frågan fick förfalla.

Det dröjde emellertid ej många månader innan ett nytt förslag om utvidgning dök upp. Den 8 april 1884 diskuterade styrelsen frågan om inköp av Thorshags spinneri invid Norrköping, vilket tillhörde Åby A.-B. Såsom redan i annat sammanhang omtalats, hade detta bolag 1871 övertagit det gamla spinneriet, vars varor efter denna tid fått ett synnerligen gott anseende och en god avsättning. Stockholmsbolagets styrelse gjorde nu en direkt hemställan till Åby A.-B. att få köpa all dess fasta och lösa egendom för ett pris av 350 000 kronor. Anledningen var förmodligen den, att väveriet vid Barnängen konsumerade det därvarande spinneriets produktion, varigenom tillgången på handelsgarn ej svarade mot efterfrågan.

Spinneriet vid Thorsbåg.

Stora spinnsalen vid Thorsbåg.

Ingenjörbostaden vid Thorshag.

Vigognespinneriet vid Thorshag.

Vid sammanträde den 17 april förklarade sig styrelsen för Åby A.-B. villig att antaga det från Stockholm gjorda erbjudandet, dock under förbehåll, att Stockholmsbolaget betalade hälften av lagfarts- kostnaderna jämte vissa andra utgifter. Sedan vederbörande bolagsstämmor såväl i Åby som Stockholm gått med på förslaget, blev slutuppgörelse träffad i maj 1884.

Så fort Thorshags spinneri övergått till Stockholmsbolaget, företogs rationella förbättringar för att få företaget i modernt skick. Sålunda förändrades de gamla flyerthrostlarna till ringspinnings- throstlar, kardmaskinavdelningen utökades med flera maskiner, tvinnmaskiner och linledningar omlades och åtskilliga otidsenliga maskiner ersattes med nya. Då de nya maskinerna erhöilo större hastighet, kunde spindelantalet minskas från 10 026 till 9 060. Genom förändringen kunde icke blott samma produktion och kvalitet bibehållas, utan blev produktionen betydligt större på samma arbetstid.

Spinneriet har sedermera vid flera tillfällen varit föremål för ytterligare ombyggnader och förbättringar. År 1891 anskaffades sålunda en ny turbintrumma, och snart därefter fick styrelsen i uppdrag att inköpa en ångmaskin, som sedermera installerades 1893.

År 1901 utvidgades egendomen, då styrelsen inköpte den i närheten av Thorshag liggande s. k. Näknarken, omfattande flera torvmossar, vilka efter geologisk undersökning beräknades kunna lämna 25 mill. kubikfot bränn-torv.

På en färgerianläggning vid Thorshag offrades år 1904 en summa av ej mindre än 95 000 kronor. Maskineriet vid Thorshagsfabriken förbättrades särskilt 1905 och 1910 — således samtidigt med att Stockholmsfabrikens maskiner genomgingo en grundlig restaurering.

När det Wernerska bolaget 1913 övertog aktiemajoriteten, nedlades färgeriet och blekeriet vid Thorshag. Samtidigt vidtogos också andra åtgärder i rationaliseringssyfte. Sålunda beslöt styrelsen ombygga kraftstationen och elektrifiera driften för en kostnad av cirka 70 000 kronor. Med Norrköpings elektricitetsverk träffades avtal om leverans av den elektriska fyllnadskraft, som erfordrades för upprätthållande av driften. Det vid Thorshag förekommande jordbruket utlämnades också vid denna tid på arrende. Åt ingenjör Valdemar Bagge, som redan före inköpet varit anställd vid Thorshag och där-

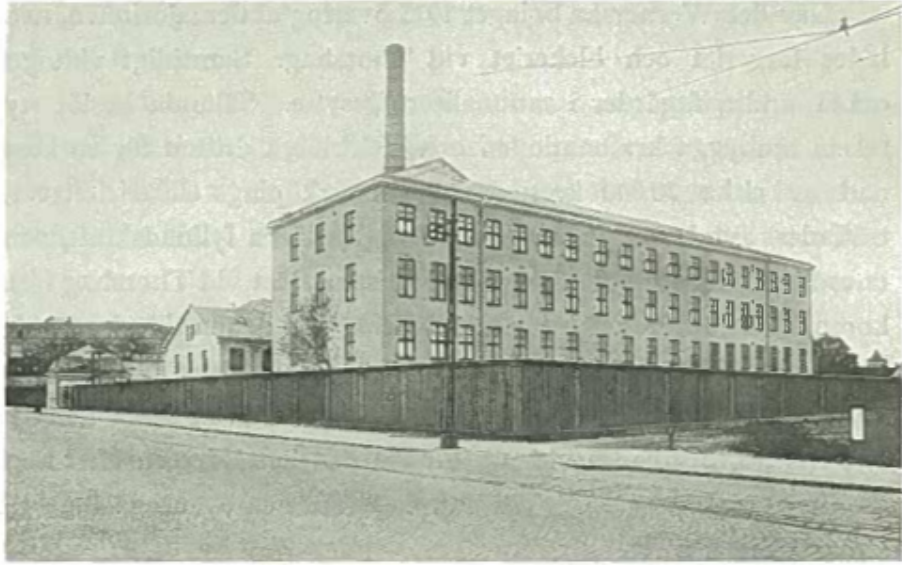
städes behållit sin plats även under den nye ägarens tid, beviljades vid nu inträdd pensionsålder en efter hans lön avpassad pension.¹⁵³ Till fabriksföreståndare antogs ingenjör Oscar Hartzell.

År 1917 ombyggdes den forna färgeribyggnaden vid Thorshag för installering av ett vigognespinneri, för vilket vederbörliga maskiner inköptes. Följande år utvidgades ånyo egendomen, då bolaget från bruksägaren Jacob Wahren inköpte Ättorps hage vid Åby, omfattande 23 tunnland skogsmark.

För närvarande tillverkas vid Thorshag oblekt bomullsgarn i nummer upp till och med 40, enkelt, tvåtrådigt och flertrådigt, avsett för hemslöjd och olika slag av fabrikation. Vigognespinneriet drives för framställning av fabriksgarn för vissa trikåvaror och flanneler.

Antalet spindlar uppgår för närvarande till 9 316. I tvinningsavdelningen, som också efterhand utvidgats, arbeta 4 432 tvinnspindlar. Fabrikslokaler ha också under tidernas lopp försetts med luftbefuktningssystem samt ett mycket verksamt ventilationssystem, allt i syfte att tillföra arbetslokaler bättre luftväxling och den för tillverkningen erforderliga fuktigheten.

¹⁵³Bagge var son till Dan H. Bagge, som före honom var fabriksföreståndare vid Thorshag och som skrivit det ovan (sid. 180) citerade arbetet om Sveriges bomullsspinnerier.

Fabriksbyggnaden vid Katrineberg.

Trikåväveriet vid Katrineberg.

Kraften levereras dels från egen vattenturbin direkt kopplad till en generator om 150 kWh, som arbetar parallellt med en 400 kW transformator (Norrköpingskraft). Till de olika avdelningarna befordras kraften genom 51 st. elektriska motorer.

Den rörelse, som Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveri A.-B. driver vid Katrineberg, övertogs år 1918 från Liljeholmens Färgeri-aktiebolag, då detta bolag uppgick i Stockholmsbolaget.

Liljeholmens Färgeri A.-B. bildades i slutet av år 1895, och dess bolagsordning fastställdes av Kungl. Maj:t den 21 februari 1896. Huvudintressenter voro grosshandlarna John och Carl Werner, vilka jämte kontorschefen Ed v. Ericsson utgjorde bolagets första styrelse. Företaget startades med ett aktiekapital av 152 000 kronor. Efter inköp av fastigheten Katrineberg n:r 7 i Brännkyrka socken anlades ett blekeri och färgeri för bomulls- och ullgarn.

År 1905 utvidgades rörelsen genom inrättande av en trikåfabrik för tillverkning av strumpor och underkläder av bomull och ylle.

Sedan Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveri A.-B. övertagit rörelsen vid Katrineberg, drives den såsom en särskild gren av detta bolags verksamhet. Vid färgeriet förekommer blekning och färgning av bomulls- och ullgarn samt trikåvävnader och strumpor. Garn färgas i härvor; bomullsgarn dessutom å X-rullar och bommar. Vid trikåfabriken framställas strumpor för herrar, damer och barn samt underkläder av olika typer både av bomull, ull och silke, från de enklaste till de mest fulländade damartiklar.

FABRIKATION OCH EKONOMI

DEN RÖRELSE, som Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveri A.-B. igångsatte vid Barnängen, var givetvis långt mera betydande än den som drivits av de gamla klädesfabrikerna. Redan Hierta hade med sin sidenfabrik gått in för moderna arbetsmetoder och maskiner, som möjliggjorde en ökad produktion med färre antal arbetare. Men ej heller resultatet av den rörelse, han bedrev, kunde mätas i så höga siffror som efterträdarens. Då Apiarie år 1786 sysselsatte 640 arbetare för att producera yllevävnader till ett värde av 75 000 rdr och Hierta under de bästa åren med 126 arbetare kunde tillverka varor för 215 000 rdr b:o eller 322 000 rdr rmt, så var bomullsfabriken redan 1873 med 209 arbetare uppe vid en produktion av 901 000 skålpund garn och 3120 000 fot bomullsväv, allt värderat till 1263 000 rdr rmt. Det var storindustrien, som med bomullsfabrikationen gjorde sitt definitiva inträde vid Barnängen.

De antydda tillverkningsciffrorna anslö sig också på det närmaste till initiativtagarnas ovan omtalade prospekt. Även kvalitetsbegränsningen uppehölls i enlighet med prospektet, och först småningom utvidgade man sig till nya nummer. Försäljningspriset bestämdes i januari 1871 för oblekt bomullsgarn n:r 12 till 9 rdr 75 öre per bunt och för oblekt domestik av 28" bredd till 9 3/4 öre per fot netto. År 1875 började man tillverka även domestik av 26"; 1876 gick man in för domestik 34"; 1877 upptog man två kvaliteter twills i 28" bredd, och sedermera tillkommo efter hand nya vävnadskvaliteter och garnsorter.

Fabrikatet tyckes redan tidigt ha fått erkännande och utan svårighet kunnat avsättas. Den första större köpare, som omtalas i styrelseprotokollen, var firman D. J. Elgerus i Örebro, som på våren 1871 tillhandlade sig 1 500 buntar bomullsgarn.

Det första året synes rörelsen också ekonomiskt ha gått efter beräkning. Nettovinsten för 1871 uppgick till 40 000 rdr och då enligt bolagsordningen 2 procent av aktiekapitalet skulle avsättas till reservfond, återstodo 30 000 rdr att utdela. Bolaget kunde sålunda utan svårighet lämna sina intressenter de stadgade 6 procenten, då aktiekapitalet detta år icke uppgick till mera än 500 000 rdr rmt.

Resultatet 1872 motsvarade däremot ej förväntningarna. Förklaringen ansågs ligga i de höga råvarupriserna, som i sin ordning berodde på den dåliga skörden i Amerika.

Ej heller under det följande året gick det så lyckligt som man hoppats. Styrelsen ansåg sig nu böra föranstalta en undersökning, som gav till resultat, »att bolagets fabrikat, ehuru tillverkat av god bomull och sålunda i styrka och godhet fullt jämförlikt med de flesta andra fabrikers, dock saknade det utseende och den renhet, som ansågs vara en huvudegenskap för dylikt fabrikat».

På våren 1874 företog Rubenson tillsammans med verkmästare Glaughton en studieresa till England för att få klarhet beträffande missförhållandena och för att samla erfarenhet till fabrikatets förbättring. Under besök vid ett tiotal fabriker och under överläggningar med fackmän, gjorde man en hel del iakttagelser. Sålunda kom man bl. a. till den uppfattningen, att bolaget drev sitt maskineri med allt för hög hastighet och att avfallsprocenten å garnet och väven var oskäligt stor. Väverskorna hade också utan hjälp fått sköta alltför många vävstolar. Den använda smörjoljan var dyr, och frånvaron av economiser-anläggning fördrade kostnaden för framställandet av ånga. I England hade man också konstaterat, att det var ekonomiskt lönande att insätta ett större antal kardmaskiner, då man vid bättre urkardning kunde använda billigare bomullssorter.

De sålunda samlade rönen sökte man tillgodogöra sig genom en omläggning av driften och genom anskaffande av nya maskiner, varom ovan talats.

De närmast följande åren gävo också goda resultat. År 1877 tillverkades ej mindre än 5 500 000 fot bomullsväv, värderad till 453 827 kronor. Nettovinsten samma år var den största som hittills förekommit, nämligen ej mindre än 94 938 kronor, som möjliggjorde en dubbelt så stor utdelning som den i bolagsordningen beräknade.

Följande år kom emellertid bakslaget, då direkt förlust på rörelsen för första gången antecknades 1878. Det var nu de tryckta konjunkturer begynte, vilka sedermera sträckte sig över hela det följande decenniet, och som också nogsamt skönjdes i bolagets rörelse. Någon minskning i fabrikationen företogs icke i början. Den stegrade tillverkningen vid väveriet föranledde tvärtom

bolaget till utvidgning av rörelsen genom inköp av Thorshag 1884. Följande år uppgick vävnadsproduktionen till den betydande summan av 12 mill. fot. Men priserna voro under hela denna tid synnerligen tryckta, och produktions storlek var därför ej för rörelsen utslagsgivande. De höga siffrorna för 1885 hade direkt besvärande efterverkningar, då lagret ökades och den bristande avsättningen tvang till en onormal inskränkning i driften. År 1887 var man sålunda nere vid en tillverkning av endast 5 mill. fot vävnader. Sistnämnda år gick med betydande förlust, då bomullspriserna stegrades jämsides med att fabrikatprisen föllo.

Under 1890-talet inträdde ånyo mera normala förhållanden. Otvivelaktigt hade det år 1888 genomförda tullskyddssystemet en lugnande verkan på denna industri liksom på en hel del andra svenska industrier. Vid den utredning, som några år dessförinnan pågått för tulltaxans revision, hade styrelsen framhållit, att bolaget icke kunde vara alldeles oberoende av tull för sina fabriker. Någon höjning påyrkades emellertid icke. För garn ansåg man sig kunna med gällande tullsats upptaga tävlan med utlandet, och för vävnader skulle man till och med kunna nöja sig med en lägre tullsats. Den nya tulltaxan medförde ej heller någon ändring i tullsatsen för bomullsvävnader och enkelt bomullsgarn, men däremot höjdes tullen något för dubblerat och flertrådigt garn.

Under hela decenniet kunde bolaget anteckna nettovinster, som enstaka år stego ända till 150 000 kronor. Utdelningarna lågo också i regel mellan 6 och 10 procent. Endast vid två tillfällen fick man nöja sig med 5 procent. Vid denna tid företogs också en utvidgning av rörelsen, i det att en vaddfabrik 1893 anordnades i en av de gamla byggnaderna.

Så kom med det nya seklet åter en utpräglad depressionstid. Redan i berättelsen för år 1900 klagade styrelsen över det ogynnsamma läget, då försäljningspriset för såväl garn som vävnader stått i dåligt förhållande till fabriktionsprisen i följd av råvarans dyrhet. En inskränkning i driften hade befunnits nödvändig, och hade därför alla vävstolar i det mindre väveriet successivt avstängts, så att av 483 vävstolar endast 317 voro i verksamhet. Den minskade tillverkningskvantiteten i förening med höjda kolpriser hade avsevärt fördyrat driftkostnaderna.

Ännu år 1900 antecknades en obetydlig vinst, men 1901 åstadkom disproportionen mellan råvarupris och fabrikatpris en förlust på ej mindre än 96 000 kronor. År 1903 steg förlusten till över 99 000 kronor, och 1904 höll den sig ännu vid 93 000.

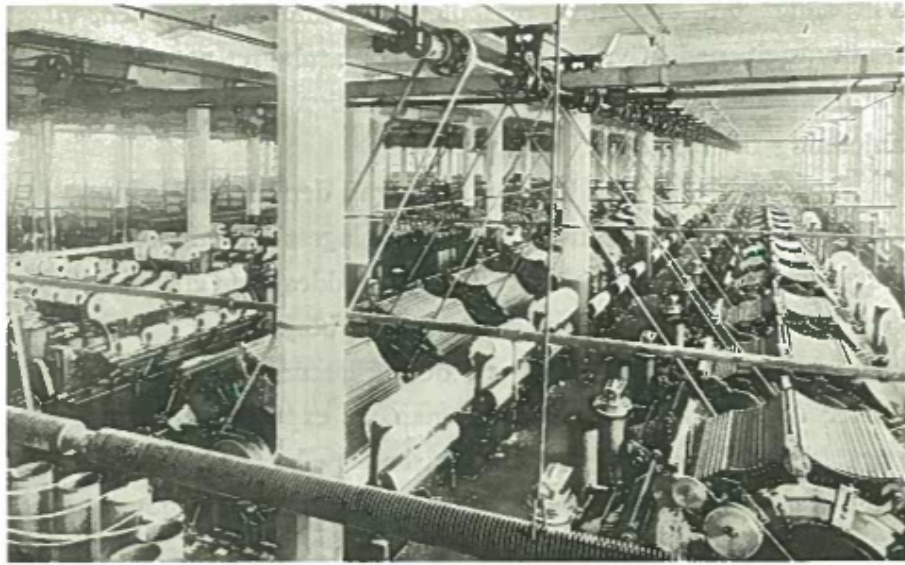
Under dessa år fick tomtförsäljningen till Stockholms stad rädda situationen. Av de 931000 kronor, som erhöles, användes bortåt 300 000 kr. till avskrivningar, men givetvis sökte man också genom utdelningar under inbetalningsåret hålla sig skadeslös för de uteblivna inkomsterna under föregående år.

Någon bestående räddningsplanka blev emellertid tomtförsäljningen icke. Åren 1905—1907 voro jämförelsevis lugna, med nettovinster, som möjliggjorde utdelningar på 5 å 6 procent. Men efter krisen sistnämnda år försvårades ånyo situationen. Fabrikationen höll sig vid någorlunda jämna siffror under dessa år, och 1908 ställde den sig vid Barnängs- och Thorshagsfabrikerna på följande sätt:

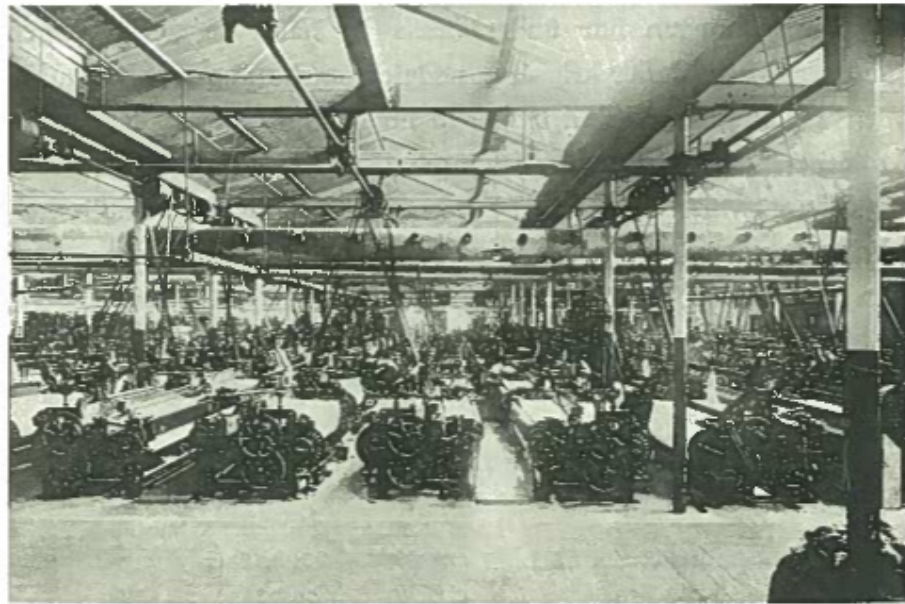
	Kg	Meter	Kronor	Antal anställda
Garn vid barnängen	451 623	—	564 528	352
Vävnader vid Barnängen	437 158	3 507 181	764 726	
Vadd vid Barnängen	62 328	—	43 629	
Garn vid Thorshag	446 339	—	794 925	193

Det ekonomiska resultatet var emellertid synnerligen ogynnsamt, då förlusten år 1908 uppgick till 56 000 kronor. Förklaringen söktes i dåliga konjunktioner, men även i en olämplig arbetsorganisation. Efter att man en tid haft brist på arbetare, hade man nu ovana krafter, som ej kunde åstadkomma en produktion motsvarande maskinernas förmåga.

Revisorerna började därför yrka på bättre arbetskrafter och ökad arbetsintensitet. Snart siktade de på de högre skikten och fordrade större enhetlighet i förvaltningen med genomgripande förändringar i hela administrationen. Och slutligen, då man 1911 sett sig nödsakad göra så betydande nedskrivningar, att en förlust på 255 000 kronor blev årets resultat, hoppades revisorerna, att det genomförda disponentskiftet skulle medföra förbättring.

Kardsalen vid Barnängen.

Vävsalen vid Barnängen.

Vid sidan om det stora prisfallet på bomullsmarknaden, vilket framtvingat nedskrivning på såväl råvarulagret som de färdiga varorna, återopades också mindre lyckliga bomullsinköp såsom anledning till förlusten.

Den nya ledningen hann ej visa vad den förmådde innan den stora förändringen kom år 1913, då bolagets aktiemajoritet övergick i andra händer och förvaltningen leddes fram efter nya linjer.

Beträffande fabrikationens art gjordes i början inga förändringar. Man specialiserade sig fortfarande på samma varor som förut. Under de sista krigsåren tvangs man att experimentera med surrogat, då tillförseln av bomull minskades eller upphörde. År 1917 anskaffades sålunda maskiner för tillverkning av pappersgarn. Likaså upptogs fabrikation av pappersvävnader för säckar och överdragskläder m. m. I november 1918 igångsattes emellertid bomullsimporten ånyo, så att rörelsen kunde återgå i gamla fåror.

Tillverkningen har under dessa år hållit sig vid tämligen jämna siffror. Under krigsåren nedgick omsättningen kvantitativt, men penningvärdets fall ledde till högre värdesiffror. Senare ha kvantiteter och värden ånyo utjämnats.

För närvarande omfattar rörelsen vid Barnängen bomullsspinneri och väveri, färgning samt appretering av vävnader. Om den fabrikation, som förekommer vid Thorshag och Katrineberg, är ovan talat.

Under några exempelvis tagna år har tillverkningen vid bolagets fabriker ställt sig på följande sätt:

1917	Kg	Kronor	Antal anställda
Garn vid barnängen	326 100	1 258 749	310
Vävnader vid Barnängen	396 248	2 690 535	
Vadd vid Barnängen	38 295	93 441	
Garn vid Thorshag	324 644	1 253 127	124
1928	Kg	Kronor	Antal anställda
Garn vid barnängen	894 633	2 639 160	967
Vävnader vid Barnängen	666 357	3 530 700	
Vadd vid Thorshag	518 111	1 458 659	
Trikåvaror vid Katrineberg	150 100	1 658 659	

Det ekonomiska utslaget av rörelsen har under den nya regimen varit

gynnsamt. Årsresultaten ha aldrig visat förluster, utan tvärtom vinster, som stundom stigit till avsevärda belopp. År 1919 — året efter den första stora förhöjningen av aktiekapitalet — redovisades sålunda en vinst på 925 648 kronor, och detta år kunde också aktieägarna erhålla en utdelning på 15 procent. Sedan år 1916 har nettovinsten aldrig understigit 180 000 kronor och utdelningen aldrig varit lägre än 6 procent.

Relationen mellan bolagets tillverkning och den vid andra svenska bomullsfabriker bedrivna har, märkligt nog, ej varit underkastad några större skiftningar under de gångna åren — i den mån man kan döma därom med hjälp av den ofullständiga och ej alltid likformiga statistiken.

Initiativtagarna räknade med att bomullsgarnet från Barnängen skulle ingå med omkring 7 procent i rikssumman. Denna siffra höll sig också under de första åren, men sjönk sedermera och var i början på 1900-talet nere vid 3 procent. Senare har den ånyo stigit och medräknar man även tillverkningen vid Thorshag, utgör bolagets garnproduktion, räknat på kvantiteten, för närvarande omkr. 7 procent av den vid samtliga svenska bomullsspinnerier bedrivna. Vävnaderna ingingo i början med omkring 5 procent i rikssumman. Under överproduktionen vid mitten av 1880-talet nåddes avsevärt högre tal, men för närvarande kan det beräknas, att omkr. 5 procent av de inom landet tillverkade bomullsvävnaderna härstamma från Barnängen.

I känsla av att med allvar ha strävat att fylla sin plats i den svenska produktionen, kan Stockholms Bomullsspinneri- och Väfveriaktiebolag förhoppningsfullt blicka framåt mot tider, som stunda. Men bolaget kan också utan självförebärelse låta blicken gå tillbaka till svunna tider, ej blott i dess egen historia, utan också i föregående generationer, som under mer eller mindre lyckosamma strävanden lagt grunden till den odling, vars frukter det nuvarande släktet får njuta.

Varumärke.

BILAGOR

1. PRIVILEGIUM FÖR JACOB GAVELIUS ATT Å LÄMPLIG ORT I RIKET INRÄTTA KLÄDESMANUFAKTUR, UTFÄRDAT AV KOMMERSKOLLEGIUM DEN 7 APRIL 1687.

Kommerskollegii Registratur, Huvudserien (Riksarkivet).

För Handelsmannen Jacob Gavelio Collegii tillstånd, att wed sitt wantmackerij niuta alla dee frijheeter, förmohner och rättigheeter, som andre af dess condition för tiden nyttia och niuta.

Kongl. Majj^{ts} Wij underskrefne Rådih Praesident, Gam^t och Commerce Råd; giöre witterligit, at såsom Handellsmannen Jacob Gavelius hafwer af ett godt och redeligt opsåth, sig företagit, till att antingen widh Törsjö eller på någon annan läglig och beqväm ohrt här inrijkes låta tillwårcka allehandada slagz klåde, boij sampt andre yllene stoffer, och ämar nu till een sådan nödig och nyttig manufacturs inrättan- och befrämjande widh förste öpet watten och efter handen att låta inkomma ifrån fremmande ohrter sådane handtwårckare, som derwidh kunna wara tarflige och tienlige, såsom wantmackare, fårgare, Öfverskårare och pråssare, deijjempte anhollandes l) att dee handtwårckare som be^{te} handellsman låter inkomma den frijheet må förunnas som dee andra nu här varande af slijk condition hafwa att åthniuta, att dee nemblⁿ må wara frij för alle contributioner och inqvarteringar så i staden som på landet, och att dee eij med wåld i krigz- eller fredztijder borttagas och

wärfvas; 2) dernäst socker han så wäll af Landzhöfdingarna å landet som Borgmestare och Råd i städeme i des angelägenheet all prompt handräckning och assistance att äthniuta; 3) att des handtwärckare eij oblikeras sig under något skrå begifwa; 4) och sidst att Handelsmannen Gavelius lijka som andra må af ull och dertill hörige färrior och tillhörige materialier, jämbwähl och wärcktyg, som till detta manufactur behofwes och fordras, tullfritt införskrifwa, med hwad mehra som des underdånigste ingifne Supplique i bookstafwen inneholler och förmår; altså och emedan å Hans Kongl. Majj^{tz} wägnar, Collegium är benäget så wähl persohnerne, som sådant importante wärck sig företaga, såsom och sielfve wärcket med dertill hörige requisiter, att hafwa sig till befördring recom-menderade; fördenskuld warder här med efter Hans Kongl. Majj^{tz} wår allemådigste Konung och Herres tillstånd, i kraft af detta wårt öpne bref och resolution, be^{te} Handelsman tillsagdt och försäckrat, att dee Mästare han låter införskrifwa skall alle dee frijheeter, förmonner och rättigheete äthniuta, som andre af des condition och wilckor för tijden nyttia och niuta, och som Handtwärckzhuus Privilegiernes i punct af år 1668 inneholler och förmåhr, så att honom och dem all assistance wederfahras skall, hwilcket Collegium genom bref till Landzhöfdingeme och Magistrateme hwarest Manufacturen begynnes och continueras, wijdare lærer befodra, och i det öfrige deröfver holla hand, att dee mästare och gesäller, som af des manufactur sortera ifrån det andra skrået må wara separerat, så wij[da] dee sielfve icke willia gifwa sig derunder, uthan må dee under sig holla den ordning med des gesäller och poikars antagande och utlärande, som Embetz rättigheeten i städeme inneholler, uthan äthskillnad på hwad ohrt dee sig nedsättia, att deras gesäller och poikar, som de antaga och utlära, hollas i lijka estime och wärde, så wijda dee sitt handtwärck rätt lära och förstå, som dee hwilcke under stadzens skrå sortera, skolandes det wara alldehles förbudt, att dee antingen af wärfvare i krigz- eller fridztijder, eller någon annan angrijpas, bortlåckas eller emoth Principalens willia tubbas och från wärcket tagas. Sidst och i anledning af General Handtwärckshuus Privilegiemes 16 punct, blifwer här med tillåtit och Handelsmannen frijgifwit emot den wahnliche recognitionen tullfritt alle råmaterier af ull, färgor sampt wärcktyg till manufactureme att införskrifwa låta; allenast widh hwarie gång qvantiteten och kvaliteten af wahran hoos wede-

börande rättelⁿ angifwes och opsättes. Till yttermera wisso etc. Stockholm: 7
in Aprili anno 1687.

Fab. Wrede.

L. Eldstierna. J. Gyllenborg.
J. Stiernhöök. D. Leijonanckar.
Job. Hogg. Sam. Eld.

2. STOCKHOLMS HALLRÄTT'S BERÄTTELSE
RÖRANDE BARNÄNGS- OCH
LEIJONANCKERSKA
MANUFAKTURVERKEN, FRAMLAGD FÖR
KOMMERSKOLLEGIUM DEN 7 JANUARI
1741.

Kommerskollegii arkiv, Årsberättelser, Fabriker 1740 (Riksarkivet).

Högwälbome Herr Baron och Præsident, samt Hög- och Wälbome, Ädle
och Högackade Herrar Commerce Råd, Assessorer och Commissarier.

Sedan Hall och Manufactur-Rätten här uti Stockholm, til underdånigst
följe af Kongl. Hall ordningen och de förnyade allmänna Manufactur privi-
legierne, den 21 och 29 Maji 1739, blef uti de derpå följande sommar månader
inrättad, och så wida i gång bracht, att med besichtningen och stämplingen af
de här i staden tillwätkade manufactur waror, efter föregången publication,
giordes en begynnelse på hallen d 1 October 1739, så har — — —

Ylle Fabriqueurerne.

Riddarhus Manufacturiet, såsom det älsta och största af ylle Fabriquerne här i Staden, består af 2ne hufwud- delar, nemligen Barnängs Klädes och Leijonankarska Ylle stoff wäfweriet. Wid det förra skola efter sista Riksdagsberättelsen 28 st. Klädes stohlar, och vid det senare 30 st. stohlar, med hwaijehanda ylle tyger, samt en frijs- makare stohl hafwa varit i gång med 983 st. arbetare, in och utom hus.

Nu finnes Barnängs fabriquen effter skiedde undersökningar i följande tilstånd.

1) Inom hus 8 st. stohlar af grofwa klädemakeriet, som drifwes effter Contract, af 2ne st. Tyska ifrån Parkim i Meckelbourg, uti nästl. Augusti månad inkomne bröder och mästare Christian och Johan Krüger, til hälften hwardera, arbetandes den förre med sin famille af hustru och 4 st. döttrar, samt 2 st. Swänska gesäller och deras hustrur, med 6 st. Tyska gesäller 15/00 kläde på 4 st. stohlar

2) Den senare, Johan Krüger, d^o med sin hustru, 1 dotter, och 2 st. söner, samt 4 st. Swänska gesäller, efwen 15/00 kläde på 4 stohlar

3) Hit hörer jemwäl 1 Tysk ullsorterare, 2 st. plyserskor, och 26 st. spinnerskor inom hus, samt 15 st. plyserskor, och 19 st. spinnerskor utom hus, alla Swänska

4) D^o Tyska mästaren Christian Möller, hemma uti Sachsen, men hit kommen från Berlin, med hustru, swär- moder och 3 små barn, arbetar med 2ne Tyska gesäller, 2 st. swänska skrübblare, 1 liten gosse och 5 st. spinnerskor 15/00 kläde på 2 stohlar

5) D^o utom hus Tyska mästaren Ludvig Krause ifrån Berlin, arbetar med sin hustru, 2ne stiuftbarn, 1 Tysk gesäll och 2ne st. spinnerskor 15/00 kläde på en stohl

6) D^o Tyska mästaren Joachim Eltzholtz ifrån Berlin, arbetar med 4 st. spinnerskor 15/00 kläde på 1 stohl

7) D^o Tyska mästaren Christian Berentz ifrån Berlin, arbetar med sin hustru och son, samt 4 st. spinnerskor 15/00 kläde på 1 stohl

8) D^o Ålderman af gamla Klädemakare Embetet, mäster Tobias Schiultz, hwilken tillika är Bisittjare i denna stoiar Rätt, samt förordnad, at såsom wärkmästare hafwa inseende på klädemakare- spinnstolame, med mera, håller 1 stohl i arbete, med 1 Tysk, samt 1 Swänsk gesäll och lärgosse, jemte 4 st. spin-

- nerskor
- 9) D° Swänska mästaren Zacharias Richter, Senior, arbetar med hustru och 2 Barn, 1 Tysk gesäll, 1 Swänsk lärogosse och 6 st. spinnerskor 15/00 kläde på 1 stohl
- 10) D° Sonen mäster Zacharias Richter Junior, arbetar med hustru, 1 barn, 1 Tysk gesäll och 7 st. spinnerskor 15/00 kläde på 1 stohl
- 11) D° Swänska mästaren Bertil Ortman, arbetar med hustru, son och dotter, samt 5 st. spinnerskor 15//00 t kläde på 1 stohl
- 12) Swänska wärkgesällen Petter Söderberg, arbetar med hustru, 2 ne döttrar, 1 Tysk gesäll, 1 Swänsk lärogosse och 3 st. spinnerskor 15/00 kläde på 1 stohl
- 13) D° Georg Giering, som arbetar med hustru, gesäll och 5 st. spinnerskor 15/ 00 kläde på 1 stohl
- 14) Noch utom hus Tyska mästaren Carl Friedrich Gabsch ifrån Sachsen, arbetar med 1 Tysk gesäll och 8 st. Swänska spinnerskor 16/00 Melerat kläde på 1 stohl
- 15) D° Jnnom hus Nederländska mästaren Christian Rampe ifrån Achen, som arbetar med 2ne gesäller, 2 lärogossar, 2 plyserskor, och 1 spinnerska, fina Spanska kläden på 2ne stohlar
- Under samma mästare göra jemwäl Meleraren Maximilian Messin, med des hustru, samt spinnaren Johan Kyhls familie, om 10 Personer, och spinnaren Johan Freidancks D° om 6 Personer, alla ifrån Achen
- 16) D° utom hus mäster Chrinis Fey, med des hustru och dotter, 2 spinna-re och 1 spinnerska alla ifrån Achen
- 17) D° mäster Christian Rademacker med hustru och 5 st. barn, samt spinnaren Niclas Hopp, des hustru och 2 st. barn, likaledes ifrån Achen
- 18) D° mäster Johan Wintgen med hustru och 3 st. barn, spinnaren Maths Stulwerck med hustru och 3 st. arbetsföra barn, 2ne st. andra spinnerskor och 2ne gesäller, alla ifrån Achen
- 19) D° afl. Tyska mästaren Becks Enkja ifrån Berlin, med 2 st. små barn, 4 st. Tyska gesäller och 1 kardare, 1 spolegosse, 1 plyserska och 8 st. spinnerskor
- 20) D° Tyska frismakaren mäster Claes Schram ifrån Hamburg, med hustru, 1 Swänsk gesäll, 2 st. lärogossar och 7 st. spinnerskor
- Noch har Barnängsfactoriet sedan sista Riksdag, och till nästl. Michael-

lis, då Contractet lopp till ända, gifwit frismakaren mästare Johan Schram förslag til arbete på 1 stohl, som af den ansenl. tilwärkningen uti general förslaget noggsamt bestyrkes, men nu arbetar denne Schram för egen räkning, som framdeles skal närmare förmälas. Likaledes hafwa Tyska mästarne Anders Döring och Benedix Kijlsing, som med sina familler om hösten 1739 ifrån Berlin inkommo, åhr och dag, eller til nästledne Michaelis, stådt under Barnängs Fabriquens förslag, til fina Spanska och grofwa melerade kläden på 2ne stohlar, då de begofwo sig derifrån, och under Bryggare Embetets Klädes Manufacturie.

21) Eljest har wäl Barnängs Factoriet, i desse senare åren och efwen i år, under sit förslag, tilwärkat Commiss eller 15/00 kläde hos flere Swänska mästare af det gamla Klädemakare Embetet här i staden på deras stohlar.

Men emedan berörde mästare merendels arbetat dylika kläden för Herrar Fabriqueurerne Pinckhardt och Wolgenau til deras Crono lefwerantzer, och Rätten innan de gamla förlagen blifwit uparbetade, samt klädemakare skräet aldeles öfwer ända kastat, ei kunnat förmå dem, at stricte effterlefwa Kongl. Hallordningens 4 Artickel, 6 och 7 §§ om en wiss och ständig förläggare, som dock efterhanden skier, och til wärkställighet skal befordras.

Ty kan Rätten nu icke tilägna Barnängs Manufacturie några flere wissa klädemakare, än här ofwantil specificerade äro, fast mindre deras folck och arbetare, under berörde factorie beräkna, hälst 4 st. af desse mästare, som häruti äro under Barnängsförlaget uptagne, hit tils efwen tagit förslag af Herrar Pinckhardt och Wolgenau;

Finnandes Rättan för den skul bäst och tienligast wara, at i denna berättelse indela hwaije klädemakare, som hit tils hafft flera, än et förslag tillika, under den Factoren, hwars förslag han i detta förledna åhr mäst nyttjat, aldenstund det icke gör så mycket til saken, huru många stohlar hwaije fabriqueur förlägger, som mera, med hwad drifft och beständighet sådant skier, hwilket generalförslaget öfwer den på Hallen stämplade tilwärkningen aldra säkrast utwiser.

22) Finnes en ny häst walck af 5 kummar med wärkets omkostnad wara upbygd på Barnängs gården, neder wid Siön, hwilken i synnerhet kan med nytta brukas, enär de öfrige walckar i brist af watn stadna, såsom i nästledne

sommar, till klädes fabriqueures största skada är skiedt.

Eljest arrenderar Barnängsfactoriet enskylt Sickla walcken, och håller der en walckare med des hustru ifrån Achen, så wäl för egna, som andra fabriqueurers fina Spanska kläden, emot betalning

Likaledes intresserar Barnängs Manufacturie uti arrendet af den vid Nacka med Publici förskott nyligen upbygde walcken, och betjänar sig af de öfrige der be- fintelige 2ne gamla walckar lika med de andra klädes fabriqueurerne.

23) Öfwerskäreriet nedre wid Barnängen för det stoiacj grofwa godset, bestrides af mäster Ephraim Holst ifrån Pohlen, 2 Tyska och 1 Swänsk gesäll, samt 1 lärogosse wid 3 bänkar, med dertil hörige saxar och wärktyg, samt 3ne stycken klädes prässar och nödiga torkrahmar

D° i Leijonanckarska stenhuset för det fina godset, i af mäster Petter Lambert de la Haij, 4 gesäller och 1 lärodräng, på 3 Öfwerskjärebanckar med der til hörige saxar och wärktyg, samt 2 st. klädesprässar och nödige torkrahmar;

Hwartil kommer mästartens hustru och son, samt 2ne pigor, såsom nopperskor, alla ifrån Achen

24) Färgeriet wid Barnängen består af 2ne färghus, det ena af 3 stycken blå kypar af trä, en d° af koppar, 2 stora koppar-pannor och 2 st. d° mindre.

Det andra af en stor koppar-panna, 1 stor och 1 mindre thenpanna, hwilket alt bestrides af en Tysk mästare från Cöln O. Michael Zinseman, samt en Swänsk mästare Carl Westman, och 4 st. färghus drängar

25) Magazinet finnes försedt, så wäl med åtskillige partier Spansk, Polsk, Turkisk och Pommersk ull, samt färge stoffter, som en stor myckenhet af rådt och oberedt gods i fina och grofwa kläden, boyar, friser och faltar, med mera, jemte en friser qwarn, samt allehanda redskap och wärktyg af kammar, reter, skrubblor, kardor etc.

26) Den andra hufwuddelen af Riddarhus Manufacturiet, består af stofftwäfweriet i Leijonanckarska stenhuset wid Nytorget, på 18 st. stohlar, som drifwes af en Tysk mästare Johan Christian Madelon, en Swänsk gesäll, och kjettings skjäre af hederligt folk, Claes Friedr. Wije, 6 st. Swänska och en Tysk wäfware gesäll, 4 st. swänska lärodrängar och 7 st. d° gossar, 8 st. ullkammare, 1 prässare, 1 bobinerska, 2 st. dubblerskor, 1 twidderska och 4 st. spolerskor, til-

sammans inom hus

27) D° utom hus stoffwäfwaren mästare Johan Bon ge, Swänsk och af hederligt folk, håller med sin hustru och 3ne Swänska lärogossar 4 stohlar i arbete

28) D° Tyska Mästaren Christian Teuckert, arbetar med sin hustru och 1 lärogosse på 2ne stohlar

29) D° Tyska mästaren Johan Schubert, nyligen inkommen ifrån Dantzig, arbetar med sin hustru på 2ne stohlar

30) D° Swänska wärkgesällen Petter Wahlberg, arbetar med sin hustru, 1 Swänsk gesäll och 1 lärodräng på 3 stohlar

31) D° Swänska wärkgesällen Ambiörn Kiellman, arbetar allena på 1 stohl

32) Hit höra jemväl 4 st. ullkammare och 271 st. re-garns spinnerskor, alla Swänska, och utom fabriquen boende

33) Dessutom finnes wid förenämde stoffwäfwarij, et wackert förråd af kammad och spunnen ull, samt färdigt gods, jemte följande wärktyg, 2ne st. noppstohlar, 1 st. conroiare, 1 dubbel twinmöhl, 1 Engelsk skjährahm, 1 stor hästmangel, och 2 st. ylletygsprässar; noch et färgerij och twätthus, neder wid Siön, för ull och garn, bestående af en stor koppar kjettil, 1 mindre d°, 1 swart kyp och en urin kyp.

34) Betjäningen wid begge wärken, består af Commissarien Herr Eric Salander, som deijemte är Manufactur Commissarius, och går fabriquerne öfwer hela Riket, likmätigt 30 § af de allmänna Manufactur Privilegierna, tilhanda. Bokhållaren Herr Mauritz Bonge, som tillika är tjänstgörande Bokhållare wid Riksens Höglofl. Ständers Manufactur Contoir.

D° Petter Ekelin, Inspectoren Herr Jacob Lagerstedt, D° Gabriel Krok, Casseuren Hans Reinhold Apiarius, Skrifwame Gabriel Höckerstedt och Jacob Möllenhauer, 1 wärkmästare wid Magazinet och Klädemakeriet, 1 smed, 1 snickare, 1 portwachtare, 1 hus dräng och 3ne arbetsdrängar, wid wärket tillsammans

35) Således har Ridderhus Manufacturiet icke allenast 27 stohlar i gång, med fina och grofwa kläden, samt boyer, frijser och filter, utan ock 30 st. stohlar med ylle tyger, nemligen 1 med Sattin, 8 st. med Schalons, 16 st. med Rasker, 1 st. med Estamett, 2 st. med Calminck, 1 st. med Ochiens och 1 st. med

Emchies, tilsammans 57 stohlar, samt 654 st. Personer, som deraf hafwa sin näring och rörelse, förutan deras hustrur, män, barn och tjenstefolk, som icke egentligen för Manufacturiet arbeta; och emedan spinnhus folket på Långholmen och walckame wid Nacka betjena så wäl denna, som de öfrige Klädes fabriqueme här i Staden, med spinnande och walckande; så kan Rätten icke heller enskyt beräkna dem under denna fabriquen, utan finner säkrast i linien at utföra 57—654.¹⁵⁴

36) Tilwärkningen wid Barnängs Klädemakerij, har för et åhr ifrån d 1 October 1739, til samma tid 1740, efter General förslaget innehåld och Chartan N° 1 a tergo, bestådt uti följande rådt och oberedt gods, nemligen 3 st. fina Spanska kläden a 31/00, 1 st. d2 a 33/00, 3 st. d° a 28/00, 27/00 st. d° a 24/00, 5 st. d° a 20/00, 24 st. grofwa Melerte kläden a 16/00, 417 st. d° a 12 st. Stettiner kläden, 38 st. Boyer och 360 st. Friser, hwar- wid är at märka, det antalet af de fina Spanska kläden, af de i gång warande 6 st. stohlar derföre är så ringa, at Achener mästarne i brist af stohlar och redskap, icke kommo i arbete förr än nästledne Julii och Augusti månader, och at tilwärkningen här, icke är uptagen längre än til nästledne Michaelis, skolandes med tilwärkningen för sista quartalet af innewarande åhr, som öker sig ansenligit, continueras uppå en särskilt Charta, och wil Gud til Nyåhret i ödmjukhet upgifwas. — Men tilwärkningen för samma tid af hela Riddarhus Manufacturiet, i i beredt och färdigt gods til salu, som blifwit hallat och stämplat, har warit effter General förslaget och Chartan N° 1 som följer, 23 st. kläden a 20/ 00, 21 st. a 16/00 348 st. a 15/00, 63 st. Stettiner kläden, 9 st. Fyrlod, 181 al£ ylle Baracaner, 118 alf dubbla ylle Gamlotter, 17 st. Cal- mincker, 37 st. yllna Sattiner, 18 st. yllna Serger, 130 st. Schalons, 144 st. Rasker, 579 st. Sajetter, 223 st. Friser, 68 st. friserade och ofriserade boyer, 108 alr Gassian, 2 st. Estametter, 90 alr swart ylle Crepon, 18 st. Filtar, 2 par stickade regarns strumpor, 167 par stickade mans stöfletter, 815 par stickade commiss och ullstrumpor, 165 alr Drap de Cors. Och ehuruwäl en del af förstnämde rå och oberedda gods, kan inom årets förlopp vara beredt och färdigt giordt, samt följacketligen ibland det sistnämde beredde och färdiga godset efwen wara uptagit och beräknat, och så twärt om, at en del af det färdiga godset kan wara beredt af det rå gods, som blifwit

¹⁵⁴Utförda i ytterkolumner för alla Stockholms-fabrikers summa.

hallat och stämplat effter 1722 åhrs Hallordning innan d 1 October 1739, hwilket för i Rätten omöjeligit warit, at netto åtskillja, så wida det ena godset löper in uti det andras räkning; så kan dock så wäl här af, som den lefwerantzen, hwilken Barnängs klädes factorie i åhr giort til Kongl Majjt och Cronan af Commisskläden och Boijer, öfwer sit rätta quantum, eller 25 pro Cent af hela indelningen på samtel. klädes fabriqueurerne i Riket, samt Kongl. Pagernes och den ringare Hof Statens beklädning med liwerier, nog samt slutas, at Ridarhus Manufacturiet, i anseende til tilwärkningen sedan sista Riksdag, nog tiltagit, men huru inwärtets tilståndet är, i anseende til det Publique understödet, som wärket niutit, derom har denna Rätt ingen underrättelse, utan lærer Herr Commissarien Salander, sådant Riksens Höglofl Ständers Manufactur Contoir, i ödmiukhet directe wid handen gifwa.

Stockholms Hallrätt den 6 Novemb. 1740.

3. BESKRIVNING ÖVER BYGGNADERNA VID BARNÄNGSFAKTORIET, UPPRÄTTAD DEN 10 JUNI 1745.

Byggnadsritningar, Nr 16 Södermalm. Stockholms stads arkiv.

Inventarium och beskrifning öfwer den wid Klädes Fabriqven Barnängen befintelige Åbygnad, uppå wederbörandes anmodan af undertecknade uprättat den 10 Junii 1745.

Hela denna åbygnaden består af följande Huus nemligen:

- 6 Stycken Wåningz huus N° 1, 2, 3, 4, 5, 6.
- 1 Stycke Portwactare Huus N° 7.
- 2 Stycken Hästestall N° 8, 9.
- 2 Stycken Fähuus N° 10, 11.
- 2 Stycken Redskaps Lijder N° 12, 13.
- 1 Stycke Magazin för wahrer N° 14.
- 2 Stycken Bodar till skräp och annan bråte N° 15, [16].

- 10 Stycken wärkhuus mindre och större N° 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
A.
2 Stycken Färghuus N° 26, 27.
1 Stycke Twätthuus och Ullfärgerie N° 28.
1 Stycke öpen skiölgbro N° 29.
1 Stycke täckt skiölgbro N° 30.
1 Stycke Sliphuus N° 31.
1 Stycke Smidja med dess tillbehör N° 32.
7 Stycken afträdes Huus N° 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39.
3 Stycken Trägårdar med deras Plank och Trän samt en liten Kryddegård
N° 40, 41, 42, 43.
3 Stycken Klädes Ramar utj Gården N° 44, 45, 46.
1 do Tårkrahm N° 47.
1 Stycke Klocketorn med uhrwärk N° 48.
1 Stycke GiÖdstiga N° 49.
2 Stycken brunnar N° 50, 51.
En Walkeqwarn N° 52.

N° 1.

Wänings Huus.

Det åttkantiga Sten Huset wid Stora Gården.

Det åttkantiga Stenhuus, som är inrättat med fyra utgående Flyglar, innehåller en Farstuga, twenne Kammare, ett Kiök och en Sahl.

1) Salen är rundt om wäggame med Lärfft öfwerdragne, hwaruppå Landskap måhlat är, likaledes öfwerdragit tak med duk rundt om, målad med Löfwärk och mitt uthj en Plate-fond med oljofärg målad. J detta rum befinnes en liusgrå och hwijt half Kakelugn, som eldas i bredewid warande Rum. Likaledes på den andra Sidan mitt emot, en Spijs med Gåttlands Steninfattning, hwilkens bottnstycke befans mitt uppå wara sönderstött. Spijsen försedd med Spiell, Spij sskärm och tillbehör. J detta rum befants åtta stycken wäggs-kåp med dörrar och Lås brukbara. Fyra stycken dubla fönsterluffter infattade med Tyskt glas och bly, beslag och gångjärn behållne, doch blyet alt utnöt. J detta Rum befinnes et Trägålf ännu till alla delar behållit, med fotpanel.

2) Rummet på västra sidan har et behållit trägolf, underdragit tak med wäf och Limfärga målad, försedd på väggarna med Gyllenläders Tapeter. Halfwa Kakelugnen i detta rum är blå och hwijt som sig sammanbinder med Sals Kakelugnen. Jemwäl befinnes twänne halfdubla fönster luffter med twenne bågar i hwar half lufft försedde med innanfönster, nedre wid gålfwet är fotpanel, och de halfwa fönsterluffterna likaledes med Sido-panel fordrade, dörren behållen med lås och beslag.

3) J Rummet på Södre sijdan befinnes ett behållit trägolf, taket underdragit med duk, samt wäggar målade, grön Kakelugn, twenne halfwa fönsterluffter, som i det förra Rummet, med twenne bågar i hwar lufft, försedt med innanfönster, jemwäll dubbla dörrar åt Trägården, brukbar med sitt beslag samt fönster uti inre half-dörren, likaledes försedt både med fot-fönster- och sidopanel samt trappa till Trägården brukbar af trä.

4) J Kiöket befinnes et någorlunda brukbart Trägolf, en Kiöks Spijs, på båda sijdor beklädd med hwijt och blå Kakel-Sten, hwaraf nu felas 20 rutor, taket är panelat och måladt, samma Kiök har twenne halfwa fönsterluffter med twenne bågar i hwar half lufft, brukbar med sitt beslag, doch blyet krasligt, en dörr till gården med lås och beslag, wäggarne försedda med Kiöks hyllor.

5) Farstugan på Norre sijdan har behållit Trägolf försedt med lucka till Kiällaren, taket är underdraget med duk målat, wäggarne hwijtlimmade. Det befinnes twenne små Sido-skåp öfwer de skåpen, som hafwa sin ingång från Sahlen försedde med små dörrar och lås gråmålade, twenne halfwa fönsterluffter med 2 bågar i hwar half lufft, med glas, bly och beslag ännu brukbara. Farstugudörren jemwäll brukbar men erfordrade Reparation.

6) Kiällaren under detta huus är försedd med bielketak, trätrappa till nedgång samt trädörr och Jordgålf.

7) Till alla Fönsterluffteme äro luckor med skrufwar och beslag brukbara.

8) Huustaket är täckt med Spån, behållit men behöfwes at tiäras.

N° 2.

Et Wånings Huus af Trä.

Detta Huus är af Timber gammalt, och befans wid Inventeringen stå under Reparation, warandes samma huus två wåningar högt.

Nedra Wåningen.

1) En Farstuga med gammalt odugeligt bräde gålf och bielketak; trätrappa up till andra wåningen, enkel dörr med dörr karm gammal och odugelig, en liten halfwånings fönsterlufft öfwer dörren.

2) Ett stort Rum på Södra sidan med twenne halwånings fönsterluffter, bly, glas och bågar hel gamla, spijsen med Gottlands Sten infattning, wägarna beklädda med duk och målade, taket likaledes med duk öfwerdragit och målat, trenne stn dörrar i detta Rum, af hwilka en är till en liten Kiällare trappa till Kiällaren, gålfwet i detta Rum war odugeligt och bör et nytt gålf inläggas.

3) Ett Rum där bredewid, twenne halfwånings fönster luffter, gamla dock något brukbara, gålfwet aldeles odugeligt, samt en ny Sylla då i begrep war at undersättjas. På östra sidan en Godtlandz sten spijs, taket underdragit med målad duk.

4) J Rummet mitt emot farstugan befinnes bielketak, trä- gålf som äfwen ock måste Repareras, twenne dörrar, en grön Kakelugn.

5) På Wänstra handen af Farstugan är ett Kiök, förfallen spijs, med sprucken järnhäll, bakugn och bielketak, twenne halfwånings fönsterluffter, hälften af golfwet är af sprucken Ölands sten och hälften af bräder, dörr med lås och tillbehör brukbart.

6) En Kammare bredewid bemälte Kiök har odugeligt brädegolf, grön Kakelugn, twenne gamla halfwånings fönsterluffter, bielketak, och et afskrancat litet skafferie.

Öfra Wåningen.

1) Farstugan har bielketag, en halfwånings fönsterlufft, brädegålf, samt afplankat twenne Contoirer med hyllor utj.

2) Rummet på högra handen eller Södra sidan har trenne halfwånings fönsterluffter med innanfönster, ett brukbart brädegolf, underdragit tak och wäggar med duk målat, grön Kakelugn, twenne brukbara dörrar.

3) Rummet däreft lika som det förra, allenast i stället för Kakelugn, spijs.

4) Rummet mitt för Farstugan har brädegolf, underdragit tak med wäf målat, en fönsterlufft halfwånings, en Kakelugn, twenne dörrar med beslag behållne med grönt ock rött Boij Klädde.

5) Kammaren där innanföre har en halfwånings fönsterlufft, bielketak,

brädegolf brukbart, en half grön Kakelugn.

6) Rummet Öfwer Kiöket har trenne halwånings fönsterluffter, gammalt odugeligt brädegålf, grön Kakelugn och en afplankning.

7) Ett rum innan för Cont: grön Kakelugn, bielketak sammaledes med Boij Klädt.

8) På hela Huset är nu nyligen anlagt ett nytt tegelltak.

N° 3.

Dräng och Bagare Stuga.

1) Är et timrat Kropås huus af twenne Rum, gammalt och odugeligt till väggar, tak, gålf och inrede, som icke utan Reparation med nytta brukas kan.

2) Utj Bagare stugan befinnes en liten inmurad Kopparpanna och en bofällig bakugn.

N° 4.

Ett litet Wån Huus som Brukas till Krog.

Är et litet Trähuus en wåning högt och twenne Rum någreledz behållit till väggar, tak, fönster, dörrar och inrede, under hwilket är en liten bielke Kiällare wattudrägtig, taket är täckt med torf.

N° 5.

WåningsRum wid FärgHuset.

Detta timrade trähuus är två wåningar högt, hwarunder befinnes twenne bielkekiällare, hwar wåning är fördelt i twenne delar, hwilka delar med afplankning åter fördelte äro. Samma Huus, ehuru det någorlunda brukas kan, så erfordras ändå derpå nog Reparation, dessutom har det en ganska farlig belägenhet för wådelig händelse in till det gamla Stallet, särdeles samma byggnad är mycket hög, och till en del skridit utur lodrättan, hwaraf genom eldrörens fördålde bristning lättelig en oförmodelig olycka sig kunde tilldraga, så att billigt samma huus borde sättjas i säkrare tillstånd, rifwas och flyttas på et annat ställe.

N° 6.

Trägårds Mästarens Stuga.

Är ett gammalt Trähuus af twenne Rum, nemligen en liten Kammare och en Stuga, huset är bofälligt, erfordras till dess Conservation at utwändig förstärkas med Påster och beklädas med Bräder samt flere små Reparationer

derpå. Jnutj Stugan befinnes et nytt gålf af bräder at wara inlagt, men i Farstugan och i Kammaren äro golfwen gamla och böra omläggas. Eldstädeme gamla dock brukbara, likaledes det öfrige inre det i Rummen. Huus taket är täckt med bräder.

N° 7.

Port Wacktare Stuga.

Är ett litet timratt Kråpå huus af et rum och en farstuga, gammalt, dock ännu brukbart, men golfwet illa Conditionerat, taket är täckt med tårf, hwarutj berättas intet wara något drop. Farstugans ena vägg är af bräder uppförd, alt gammalt.

N° 8.

Et Häste Stall.

Detta Stall af 6 spiltor äro af bräder och korswirke uppförd, gammalt och krassligt, men kan ännu någon tid brukas när därstädes någon Reparation användes så wäll på sielfwa korsswärket, som på beklädningen och inrede.

N° 9.

Et Häste Stall.

Detta Stall, do spiltor, är af lika beskaffenhet med den förra, dock ännu brukbart. På ena sidan är en mur undersatt och de andra sidor med lutande pålar undersatte så at detta stall erfordrar ansenlig Reparation.

N° 10.

Ett Fä Huus.

Befinnes en timbrad lång bygnad så gammal och förfallen det den skiäli- gen borde utdömmas och sättjas på ett lägligare ställe. Detta fähuus är inrättat till 12 båsar, och war nu fähuset med en gård af spilplanck omkring hägnat.

N° 11.

Ett Fä Huus wid Ängen.

Detta Fähuus är af timber, aldeles förfallit och mitt på så ansenligt sig nedbucktat, at icke utan nog kostnad det i stånd sättjas kan både till väggar, tak och inrede. Samma fähuus är inrättat till åtta fäbåsar, för öfrigt kan på detta huus intet något för godt och behållit utj Inventario här upföras.

N° 12, 13.

Twenne Stn Redskaps Lider.

De twenne Redskap slider befinnes wara af korsswärke och bräder, gamla och erfordra Reparation, men äro ännu någorlunda brukbara.

N° 14.

Ett Magazin för åtskillige waror.

Är ett huus af twenne wåningar förutom torkwinden, upbyggt af korswirke och med bräder beklädt, den understa wåningen består af 7 och den öfra wåningen af 5 Rum, huset är nu för tiden brukbart, men befinnes på åtskillige ställen särdeles på nedersta golfwet erfordra Reparation, i lika mått. Altanens tak utan för husett bör jemwäll Repareras med nya bräder. Huustaket bör omläggas och förses med takteggell, samt takställningen förstärkas.

N° 15, 16.

Twenne Bodar till Skräp och annan Bråte.

Af desse twenne Bodar, äger Herr Handelsmannen Wilhelm Grubb och dess medarfvingar den ena boden, som betecknat är med N° 16, den andra är af korsswärke och bräder, gammal men någorlunda brukbar, dock bör den underhielpas med någon Reparation.

N° 17.

Ett Stort Wårkhuus af Sten.

Detta Stenhuus är två wåningar högt med en inrättning på winden till Klädes Ramar.

1) Första Rummet i nedersta wåningen på Norre ändan har siu halfwåningsfönsterluffter med glas och bly behållit, trägolf, bielketak, et afplankat Contoir samt twenne wägfasta sängar öfwer hwar andra, järnkakelugn, dörr med tillbehör, alt nytt och i godt stånd.

2) Ett litet Kiök däreft, försedt med Kiöks spis, en halfwånings fönsterlufft med tillbehör, dörr lås och nyckel — sandstens golf, bielketak, altsammans nytt och behållit.

3) Rummet däreft har 4 halfwåningz fönsterluffter med glas, bly och bågar, altsammans brukbart, trägolf, bielketak en Järnkakelugn, tre stn dörrar med lås ock tillbehör, sex wägfasta sängar öfwer hwarandra, nytt och behållit.

4) Rummet däreft har en halfwåningz fönsterlufft, brädegolf och bielketak, två wägfasta sängar öfwer hwarandra, en half grön Kakelugn och en Kiöks spijs, behållit och godt.

5) Rummet bredewid är lika med thet andra, dock utan Kiöks-spijs och sängar.

6) Farstugan till dessa Rummen är försedt med twenne halfdörrar, en liten stentrappa från gården och 2 små fönster öfwer dörrarna samt trätrappa up till andra våningen.

En Trappa up på Norre ändan.

1) Första Rummet har sex halfwånings fönsterluffter med tillbehör, behållit bielketak, och brädegålf, en spjs med Järnkakelugn, sex wägfasta sängar öfwer hwarandra, en dörr med lås och tillbehör.

2) Ett Kiök der bredewid med spijs och grön Kakelugn, en halfwåningz fönsterlufft, brädegolf och bielketak, samt en dörr med tillbehör.

3) Rummet bredewid har fyra halfwånings fönsterluffter med tillbehör, brädegolf och bielketak, en järnkakelugn, sex wäggfasta sängar öfwer hwarandra och tre dörrar med tillbehör.

4) Därnäst ett Kiök med en halfwåningsfönsterlufft, brädegolf och bielketak, Kiöksspijs, en half grön Kakelugn, två wäggfasta sängar öfwer hwarandra.

5) Rummet bredewid Kiöket har en halfwåningsfönsterlufft, en half grön Kakelugn, brädegolf och bielketak.

6) En Farstuga med en halfwånings fönsterlufft, brädegolf och bielketak.

Nedersta våningen på Södra ändan.

1) Ett prässhuus hwalft, med fyra dubla fönsterluffter och Järngaller med tillbehör, en stor spijs, gålfwet en del af tegel och en dehl af sandsten, sex järnringar under hwalfwet, en dörr med lås och tillbehör, samt tre stentrapsteg neder åt samma Rum, gålfwet är på den ena ändan försänkt med bräder, hwar rest prässarna stå.

2) Därnäst et litet Kiök med spijs, en halfwånings fönster lufft, brädegolf och bielketak, en dörr med lås och tillbehör, nytt och behållit.

3) Rummet därnäst har fyra halfwånings fönsterluffter med två par enkla luckor innanföre, bielketak, en järnkakelugn, tre dörrar med lås och tillbehör, et gålf af bräder, som för syrans skul af klädesrugningen bör uptagas och stengolf i stället läggas.

4) En liten Kammare med en halfwåningz fönsterlufft åt gården, en half

grön Kakelugn, bräde golf och bielketak.

5) Rummet bredwid med en halfwåningz fönsterlufft åt gatan, en half grön Kakelugn, Kiöks spis, bräde golf och bielketak.

6) En farstuga med två half dörrar, stentrappa neder åt gården och trätrappa till andra wåningen, två små fönster öfwer dörrarna.

Öfra Wåningen på Södra Ändan.

1) Rummet öfwer Prässhuset med åtta halfwånings fönsterluffter, en järn Kakelugn, bräde golf och bielketak, en dörr med tillbehör, som brukas till öfwerskiärerum.

2) Rummet bredewid är försedt med en halfwåningsfönsterlufft, en grön Kakelugn, brädegolf och bielketak, en dörr med lås och tillbehör.

3) En farstuga med en halfwånings fönsterlufft, brädegolf och bielketak samt en trappa up till winden.

4) Ett stort rum bredewid farstugan med fyra halfwåningz fönsterluffter, en järnkakelugn, brädegolf och bielketak, tre dörrar med beslag och tillbehör.

5) En liten Kammare med en halfwånings fönsterlufft åt gården, brädegålf och bielketak samt en halfgrön Kakelugn.

6) Kammaren bredewid med en halfwåningsfönsterlufft åt gatan, en Kiöks spijs, en half grön Kakelugn, samt brädegolf och bielketak, altsammans nytt och behållit.

Winden.

1) Är inrättat till fyra Klädesramar i winden öfwer hela huset med 28 halfwåningsfönsterluffter hwalfft, underslagit tak under handbielkarna, sex Järn kakelugnar, golfwet en del af tegel och en del af bräder, med fyra kardeställningar.

2) En torkwind under sielfwa öfra delen af taket, med två halfwåningz fönsterluffter på hwarthera ändan och brädegolf på handbielkarne, nytt Tegel tak öfwer hela Huset.

Inunder Norre ändan af detta huus befinnes en bielke Kiällare, jemwäl och en liten Kiällare under den Södre hustrappan.

N° 18.

Wärkhuus af Trä.

Denna Bygnad är ett ordinairt uptimrat huus af en wåning, beständes af

fyra rum och en hwalfd Kiällare, wäggarna på wänstra sidan tämlig sig sänckt och bucktat, golfwen äro till en del något bofällige så at så derpå som på wäggarna och taket Reparation erfordras. Huset är täckt med bräder, eljest någorlunda brukbart.

N° 19.

Ett WärcHuus af Sten.

1) Detta Huus består af twenne wåningar, förutan de Logemen ter som äro inrättade på winden, nedersta bottnen har sex Rum, alla försedda med sina dörrar, brädegolf och bielketak, två Kakelugnar, två spisar och tre sängar.

2) Andra wåningen består af fyra rum, hwarutij är två spisar och fyra Kakelugnar med dörrar och fönster brukbart.

3) Utj winden är inrättat twenne eldrum, med två Kakelugnar och fyra wägfasta sängar, likaledes befinnes twenne kallkamrar.

4) Aldra öfwerst är et litet lusthuus med fyra halfwåningz fönsterluffter, har brädegolf och brädetak. Huus taket är täckt med jord och torf öfwer alt. Huset helt nytt och behållit.

N° 20, 21.

Twenne Timrade Pavillioner till WärcHuus.

Dessa bägge Pavillioner äro hwardera delte utj tre särskilte Rum, Kiöken med spisar, Kamrarna med gröna Kakelugnar och arbetsrummen med järnkakelugnar försedde. taken med torf och näfvertäckte. Bägge Pavillionerne i gott stånd.

N° 22.

Ett Wärc Huus af Trä.

Detta wärchuus är gammalt och underkastat Reparation, är en wåning högt af fyra Rum, någorlunda brukbart, men tycks icke länge kunna giöra tienst.

N° 23.

Stort Wärc Huus af Trä.

Detta wärchuus af timmer är två wåningar högt, samt en inrättning af Rum på winden. består af sex Rum på bottnen, likaledes på winden fyra Rum inrättade. Huset är nytt och wäl Conditionerat med sitt inrede af dör-

rar, fönster, eldstäder, gålf och tak, har 7 st mer och mindre gode Kakelugnar.

N° 24.

Ett Wärk Huus af Trä.

Detta huus är twå wåningar högt af timmer, fyra rum på hwar bottn, fönster och dörrar med tillbehör, femb Kakelugnar och twå spijsar, samt 22 sängar, taket täckt med torf. Huset är nytt och wäll Conditionerat, något sänkt åt Södre hörnet.

N° 25.

Är et Projecterat WärkHuus.

Som ännu skall byggas tillika med Siukstuga.

Litt:A.

Ett WärkHuus af Trä.

Detta Huus består af twenne wåningar med tre Rum i hwart- hera wåningen, försedt med fönster, dörrar och tillbehör, samt twå spisar och tre Kakelugnar, brukbart nytt och behållit, taket är täckt med torf.

N° 26.

Ett Färg Huus för Blått, Swart och Grönt.

Detta är et gammalt Trähuus af twenne Rum, wäggar, tak och golf ganska bofälligt, samt så skridit utur lodrättan, så att nästan ingen Reparation därpå meriterar.

N° 27.

Ett Färg Huus för Rödt, Gult etc.

Är ett huus af korsswärke och bräder, äfwen ock bofälligt, men dock någorlunda brukbart, i hwilket huus inmurat är tre färgpannor. Utmed samma huus befinnes et gammalt Bryghuus, med spis och twenne inmurade Brygpannor. Huset är gammalt och ganska bofälligt, både till wäggar och tak. Näst in till detta Brygghuus har tillförene warit et Båthuus (?), hwar nu intet mera öfrigt är än et litet gammalt förfallit brädetak.

N° 28.

Twätt Huus och Ullfärgerie.

Är ett Huus af korsswärke och bräder, stält uppå pålar öfwer wattnet, nedanföre Stora Stenwärkhusett N° 17. Huset är nytt och wäll Conditionerat, tillgången försedd med en tienlig bro.

N° 29.

Öpen Skiölgbro.

Denna Bro är till alla delar wäll Conditionerat och brukbar.

N° 30.

Täckt Skiölgbro.

Denna Bro är både till väggar och tak wäll Conditionerat och brukbar med en nys reparerad lång brygga och Spilstaqvet.

N° 31.

Slip Huus.

Detta Huus är af sten upfördt utmed Södra Gafwelen på stora Wärkhuset N° 17, beståendes af följande Rum.

- 1) En liten farstuga med brädegolf och underslagit brädetak.
- 2) Ett litet Rum med en halfwånings fönsterlufft åt gården och en half grön Kakelugn, med dörr och lås.
- 3) Kammaren där bredewid är af lika beskaffenhet.
- 4) I Farstugan befinnes en liten Kiöks spijs inrättat.
- 5) Näst in till Farstugan är sielfwa slip rummet med två dubbla fönsterluffter försedt, taket är underslagit med bräder, golfwet är af jord, i samma Rum är en stor spis, likaledes Rummet försedt med dörr och beslag, ifrån detta Rum är en trätrappa inrättat till winden.
- 6) Windsgolfwet är med bräder belagt, samt taket täckt med Tegeli.

N° 32.

En Smidja med Tillbehör.

Sielfwa huset af en wånings högd, har två Rum på bottnen, det ena Rummet inrättat till Smidja med sin härd och städ, det andra till en stuga med bakugnspijs och grön Kakelugn; dörrar och fönster, med luckor behållit och godt. Utmed samma smidja befinnes twenne bodar af bräder upförde, till wed- och kol huus nylig upsatte.

N° 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39.

Afrädes Huus.

Desse siu afrädes Huus äro alla i godt stånd och kunna brukas.

N° 40.

Den Stora Trägården på Östre Sidan.

Samma Trägård är indelt med sina kvarter och gångar, hwarutj befinnes en Fiskedam, samt 92 stn stora och små Frucktbärande trån, nemln så Conditionerade som följer. Pärån Trån 39 stn alla gamla, 15 stn däraf mäst förtorkade. Äplen trån 32 stn, 2 stn unga och 12 st däraf mäst förtorkade. Plommon Trån 6 stn mäst förtorkade allesammans. Spanska Kiersbärs Trån, 3 stn mäst förtorkade. Gemena bruna Kiersbärs Trån 8 stn. Biggarau 4 stn hwaraf 2 stn mäst äro förtorkade. Inhänat med 534 alnars nytt Spill Plank, samt gammalt Spilplank brukbart, 298 alnar.

N° 41.

Norra Trägården.

Denna Trägård är försedd med sina kvarter och gångar, hwarutj befinnes ett litet aldeles förfallit drifhuus wid Norre ändan samt mitt utj Trägården en brun med förfallen pumpstock. I samma Trägård är 36 stn frucktbärande trån, nemln Pärån Trån 15 stn alla gamla dock goda, Äplen trån 9 stn alla gamla dock goda, Plomon trån 6 stn alla gaml. Gemena bruna Kiersbärs trån 6 stn alla gamla. Inhängad med 221 alrs Plank af bräder, samt Spilplank 98 alnar, gammalt men brukbart.

N° 42.

Wästre Trägården.

Är indelt med sina gångar och kvarter samt runda Partaire mitt utj, inhängad med 188 alrs gammalt bofälligt Spillplank, innehafwer 33 stn frucktbärande trån, neml? Pärån trån 17 stn alla gamla, Äple trä et stn, Plomontrån 5 stn. alla gamla, Moreller 4 stn alla gamla, Gemena bruna Kiersbärstrån 6 stn.

N° 43.

Lilla Kryddetäppan til Söder.

Är iqhängnad med 67 alrs Spil Plank behållit, innehafwer 2 stn friska fruchtbärande Kiörsbärs trån, ett ungt och et gammalt.

N° 44, 45, 46.

Klädes Ramame i Gården.

Desse tre Klädes Ramar, som med deras ständare äro nedgrafne i jorden, erfordra någon förbättring med bräder ändalängz linien.

N° 47.

En Klädes Tärk-Rahm med 4 läckter, aldeles bofällig och Stolparna förrutnade.

N° 48.

KlockTorn med Urwärk.

Detta Klock Torn är af korsswärke och bräder, samt 2 urskifwor (NB: 4 dörrar härpå med låsar och gångjärn), nytt och wäl Conditionerat, urwärket, som war under Reparation hos den där warande Smeden, är äfwen och i ögnasichte tagit, samt befunnits blifwa utj godt stånd.

N° 49.

En Giödestiga.

Denna Giödestiga är af timmer med brädetak, mäst obrukbar.

N° 50.

En Brunn.

Denna brun är försedd med en Swängpump, sielfwa pumpstocken är någorlunda brukbar med sin jernredskap och brunnen är betäckt med bräder.

N° 51.

En Brunn.

Denna brunn, som är belägen på wästra sidan af den stora och Östra Trägården, pumpstocken aldeles ruten, täckningen befinnes af gamla bräder, som bör Repareras.

N° 52.

En Walkeqvarn.

Är ett mestedels nytt huus af korsswärke och bräder, hwarutj en Spijs och inmurad Kittel befinnes, sielfwa walkwäret är inrättat med hästar at drifwas, beständes af 4 hästewindar, ett Kamhiul, en stor Trilla med en liggande och en stående axel, lyftarmar samt kummar och stampar.

N° 53.

En Kiälla wid Norre Ängen.

Denna Springkiälla är belägen wid Norra hörnet af Stora Trägårdspanket, hwilken inutj med sten omkringlagd är, betäckt med en spitsig täckning af bräder, som med dörr och lås är försedd, gammalt men än brukbart, allenast gångjernen på bemälte dörr måtte förbättras. Samma Kiälla är inhängnad med et nytt Spilplank och forsedt med ny dörr lås, gångjern och beslag.

Förteckning på den wid Ägdomen befintelige Plantage af ofruktbärande willa Trän.

- 1) Plantagen på gården wid västra sidan består af 14 stn gamla friska Trän, samt tre aldeles förtorkade.
- 2) Emellan det lilla wärkhuset N° 18 och Stora Trägårdsplanket på västra Sidan befinnes 13 stn gamla friska Trän samt 5 aldeles förtorkade.
- 3) Wid det åtta kantiga Stenhuset är fram åt gården, och på östra sidan af Trägårdsplanket 19 stn friska och 1 stn mäst förtorkat trä, alla gamla.
- 4) Wid wånings huset N° 2 är 7 stn friska och et stn förtorkat trä gla.
- 5) Wid Planket utj gården som går ifrån stallet är 2 stn friska trän.
- 6) Utj Lilla Kryddetäppan befinnes 6 stn gamla friska trän.
- 7) Jn utj västra Trägården utmed Planket är 23 stn friska och et stn förtorkat trä, alla gamla.
- 8) Jn utj västra Trägården är 9 stn willa trän samt 10 stn gamla Pihlträn.
- 9) Uti ängen befinnes 27 stn gamla friska trän.

Sicla Gården.

Denna gård Barnängen tillhörig belägen wid Bondegatan har et gammalt Trähuus, som är beklätt med nya bräder, hwilket är fördeit i tre Rum nemln på Södra ändan två och på Norre ändan et Rum, hwilka alla äro försedde med Eldstäder, tegelugnar och spijsar samt nya dörrar och fönster, brukbara med det öfriga inredet, ehuru huset i sig sielf är gammalt. Under samma hus är en liten bielkekiällare, samt en liten kiällare gång af bräder bygd, huustaket är täckt med bräder, brukbart. Planket wid denna ägdom från Hammarby Siön utmed Bondegatan till Kinmans gård, är tämmelig gammalt och erfordrar inom kort Reparation både till bräder, stollpar och ribbor, likaledes planket in utj bemälte Sicla gård.

Boderne som Stå på Danwicks Grunden.

Desse Bodar äro två stn, den ena af timmer två wåningar hög, aldeles förfallen och utbucktad emot Siön, samt betäckt med gammalt torftak, tycks böra utdömas, sedan Reparation derpå synes blifwa till nästan lika kostnad med nybyggnad. Den andra af korswärke är fuller någorlunda brukbar till wäggarna, men taket bör aldeles beklädas med nya bräder.

Stenboden wid RiddareHuus Torget,

Barnängs Fabriqven Tillhörig.

Denna Bod befants under påstående Inventering Repareras och sättjas i godt stånd, med hwilken Reparation och bygnad ännu Continueras.

2ne Portar och 4 Trägårds grindar wid gården woro med theras Plank i brukbart Stånd.

4. FÖRTECKNING PÅ AKTIEÄGARNE I STOCKHOLMS BOMULLSSPINNERI- OCH VÄVERIAKTIEBOLAG DEN 30 JANUARI 1870.

Original i bolagets ägo.

Knut Ph. Bonde, friherre, Stockholm	2	aktier
John Lyon, grosshandlare, Göteborg	1	»
Joh. Wideqvist, handlande, Stockholm	2	»
A. L. Norrbom, » Söderhamn	1	»
Fr. Lehman, » Gefle	2	»
F. O. Flensburg, grosshandlare, Gefle	4	»
G. A. Thunmark, handlande, Falun	2	»
Aug. Svensson, grosshandlare, Stockholm	1	»
Albert Bonnier, bokförläggare, »	2	»
Oscar L. Lamm, » »	4	»
Jac. Levertin, med. dr. »	2	»
G. Abramson, grosshandlare, »	2	»
A. A. Lindroth, » »	2	»
Jacques Lamm, jerngjuteriiddkare, »	10	»
Fr. Wiberg, klädeshandlare, »	2	»
A. T. Linnander, handlande, »	2	»
W. Falk, handlande, Falun	2	»
A. Ludv. Öhrström, handlande, Arboga	2	»
P. A. Andersson, skrädderiiddkare, Hernösand	2	»
Ninian Paton, grosshandlare, Stockholm	2	»

E. W. Littke, handlande, »	2	»
G. J. Hedman, » Falun	2	»
A. E. Valentin, rektor, Stockholm	2	»
Fr. E. Warburg, handlande, London	20	»
Sam. Warburg, grosshandlare, Stockholm	2	»
J. W. Holmgren, handlande, »	2	»
John Flohr, » »	2	»
S. A. Wennersten 8 & Co. skrädderifirma, Stockholm	2	»
Ludv. Olsson, handlande, Stockholm	2	»
Edvard Frisk, handlande, Hudiksvall	4	»
Carl Granberg, » Söderhamn	2	»
C» Ruth, apotekare, Hedemora	10	»
Anton Asp, grosshandlare, Stockholm	4	»
Math. Holmberg, lantbrukare, Stenhammar pr Hernösand	2	»
Joh. Ad. Hessler & Co., handlande, Stockholm	2	»
L. J. Hierta, grosshandlare, »	60	»
Emil Gullberg, fabriksidkare, »	1	»
Axel Wiberg, kassör, »	1	»
A. W. Lindeberg, handelsbokhåll, »	1	»
O. Fahlbeck, gästgivare, Smedjebacken	2	»
E. A. Pihlgren, handlande, Hudiksvall	2	»
Th. Lindegren, » »	2	»
W. A. F. Ekengren, stadsmäklare, Stockholm	4	»
O. T. Wallström, grosshandlare, »	4	»
Teodor Johns, » »	4	»
Chr. Ekströmer, » »	2	»
P. Markgren, handlande, Kallbomark, Skellefteå	2	»
F. Holmberg, inspektor, Gefle	10	»
O. Hedman, handlande, Delsbo	4	»
Eric Öhman, grosshandlare, Stockholm	2	»
C. G. Sundström, klädeshandlare, Stockholm	8	»
F. W. Hansen, grosshandlare, »	2	»
A. P. Hedberg, » Sundsvall	4	»

John Ahlström, apotekare, Stockholm	2	»
Joh. Lundström, grosshandlare, Stockholm	2	»
Joh. E. Grönlund, handlande, »	2	»
Emil Hawerman, byggmästare, »	2	»
A. P. Nilsson, » »	2	»
Eugéne von Brienen, kammarherre, Stockholm	2	»
E. A. Rosén, grosshandlare, »	2	»
Moritz Schloss » »	4	»
J. F. Rossander, » »	1	»
Ludv. Lamm, » »	4	»
Wilhelm Ditzinger, handlande, Stockholm	2	»
William Graf, grosshandlare, »	2	»
Eduard Heckscher, » »	20	»
L. C. Féron, juvelerare, »	4	»
C. Huselius, tandläkare, »	2	»
G. N. Bahrman, stadsmäklare, »	10	»
John Håkansson, stadsmäklare, »	4	»
Arvid Grönstrand, handlande, Köping	100	»
C. J. Pettersson, handlande, Stockholm	2	»
Gust. Holmberg, agent, »	2	»
C. J. Meijerberg, folkskoleinspektör, Stockholm	2	»
P. O. Hedlund, fabrikör, Stockholm	50	»
Axel Edgren, handlande, Karlskoga	1	»
Ludvig Rubenson, grosshandlare, Stockholm	69	»
Axel Rubenson, » »	4	»
Emanuel Nachmanson » »	4	»
R. Ludvig, » »	2	»
Wilhelm Bendixson, » »	100	»
Anton Bendix, handlande, Stockholm	6	»
Wilhelm Bendix, grosshandlare, Stockholm	30	»
W. & L. Rubenson, grosshandelsfirma, Stockholm	10	»
Theodor Berglund, lärftskramhandlare, »	4	»
E. G. Åman, apotekare, »	2	»

A. L. Groll, lärftskramhandlare, »	2	»
August Mueller, grosshandlare, »	1	»
S. Berendt & Co., skjortfabrik, »	2	»
Aug. Setterlund, grosshandlare, Gefle	5	»
Per Samzelius, v. häradshövding, Stockholm	2	»
J. Sundberg, sjökaptten, »	2	»
Semmy Josephson, grosshandlare, »	4	»
Oscar Burman, (titel ej känd), Haparanda	2	»
Fr. Josephson, grosshandlare, Stockholm	2	»
Isaac Hirsch, » »	2	»
Ludv. Hammarström, grosshandlare, Stockholm	2	»
Casparson & Schmidt, sidenfabr.firma, Stockholm	2	»
J. L. Lalin, grosshandlare, »	2	»
C. A. Montén, handelsbokhållare, »	20	»
Aug. Sundberg, handlande, Sundsvall	2	»
Jens Bing, » Stockholm	2	»
L. E. Bergman, färgare, Örnköldsvik	2	»
J. A. Bachér, handlande, Visby	4	»
Alida Hummel, fru, Nederkalix	2	»
L. R. Weylandt, bankir, Stockholm	4	»
Emil Steinmetz, fabriksidkare, Stockholm	1	»
A. F. Wallin, kronofogde, Haparanda	2	»
C. E. Ellberg, handlande, Söderhamn	2	»
P. Alb. Schedin, färgeriidkare, Stockholm	2	»
Wannberg & Co., grosshandelsfirma, Stockholm	2	»
P. J. Mörk, sjökaptten, Stockholm	2	»
J. O. Boström, handlande, Haparanda	2	»
N. E. Forsbergs Enka, handlande, Torp-Borgsjö	4	»
V. Krook, bruksförvaltare, Gylgen, Nederkalix	1	»
G. F. Trotzig, grosshandlare, Stockholm	4	»
David I. Hirsch, » »	2	»
S. J. Hamberg, handlande, Härnösand	4	»
C. F. Hägg, grosshandlare, »	2	»

Herman Wester, handelsagent, Stockholm	2	»
Fred. Kaeding, hofskräddare, »	4	»
D. Pihlgren, (titel ej känd), Hudiksvall	1	»
G. O. Stadin, handlande, Sundsvall	1	»
J. Beckman, handlande, Söderhamn	1	»
C. A. Häggqvist, handlande, Hernösand	2	»
A. Mårdberg, handlande, Bergvik, Söderhamn	2	»
John Söderberg, fabriksidkare, Stockholm	10	»
Am. Zachrisson, handlande, Haparanda	1	»
Carl Béve, grosshandlare, Sundsvall	1	»
		<hr/>
		Summa 800 aktier

ILLUSTRATIONER

1	Barnängen i fågelperspektiv.	3
2	Portalen i huvudbyggnaden.	4
3	Östra delen av Södermalm 1674.	10
4	Stockholms klädesvävares sigill.	13
5	Staden och Söder från Kungsholmen, 1660-talet.	17
6	Stadsplan för Barnängen 1691.	21
7	Barnängens äldsta byggnad, i nuvarande skick.	26
8	Färgaregården å Westmans tomt, i nuvarande skick.	26
9	Fartyg å strömmen, 1660-talet.	29
10	Jacob Gavelius namnteckning och sigill.	31
11	En karolins uniform, troligen av Barnängskläde.	35
12	Barnängen 1724.	37
13	Ätten Lagerstedts vapen.	43
14	Riddarhuset under byggnad.	50
15	Stortorget med gamla Rådhuset.	50
16	Utsikt över segelleden, 1700-talets mitt.	59
17	Utsikt över Barnängen 1744.	64
18	Utsikt över Barnängen 1744.	65
19	Fabriksbyggnad äldre än 1744, i nuvarande skick.	71
20	Leijonanckerska huset, i nuvarande skick.	71
21	Rubrik och beskrivning till vidstående karta.	80
22	Barnängsområdet enligt karta 1744.	81
23	Området kring Riddarhuset.	86
24	Barnängsområdet 1778.	91

25	Huvudbyggnaden å Barnängen omkr. 1890.	93
26	Fasad till magasin 1782.	95
27	Carl Gustaf Apiarie.	99
28	Balkonghuset och porten mot Gaveliusgatan.	101
29	Gaveliusgatan med Barnängen i fonden och »Faggen» till vänster.	101
30	Kinesiskt lusthus 1791.	103
31	Stockholm från södra bergen 1801.	105
32	Östra delen av Södermalm 1805.	110
33	Urna i Barnängens trädgård.	115
34	Barnängsområdet under Hillska skolans tid.	118
35	Barnängen från sjön 1835.	121
36	Barnängen från sjön 1843.	121
37	»Seniorsberget» från Tegelviksgatan.	124
38	Lars Hierta.	127
39	Tegelviken 1836.	130
40	Liljeholmens stearinfabrik 1870.	130
41	Barnängen från Bondegatan 1837.	138
42	Trappa i Barnängens huvudbyggnad.	140
43	Bomullsspinneriets brand 1842	145
44	Carlsviks fabriker omkr. 1870.	145
45	Varumärke.	148
46	Barnängsområdet 1870.	153
47	Väveribyggnad, uppförd 1870.	155
48	Appreturverk, i en byggnad, som uppförts 1870.	155
49	Fabrikskomplexet från norr 1890.	160
50	Hammarbysjö från Barnängsbryggan 1892.	160
51	Ludvig Rubenson.	163
52	P. O. Hedlund.	163
53	Eduard Heckscher.	163
54	J. A. Grönstrand.	163
55	Carl Werner.	167

56	John Werner.	167
57	Gustaf Werner.	167
58	Aug. Werner j:r.	167
59	Edv. Ericsson.	167
60	Huvudbyggnaden 1917.	170
61	Från Hammarbysjö 1893.	170
62	Tomtregleringen 1904.	175
63	Barnängsområdet 1929.	179
64	Spinneriet från norr, med »ängshuset» i förgrunden.	181
65	Frabrikskomplexet från väster, med koloniträdgårdar i förgrunden.	181
66	Stora salen i huvudbyggnaden.	184
67	Kontorslokal i huvudbyggnaden.	184
68	Trädgården i winterskrud.	187
69	Entrén från Gaveliusgatan.	187
70	Varumärke.	188
71	Spinneriet vid Thorshag.	190
72	Stora spinnsalen vid Thorshag.	190
73	Ingeniörsbostaden vid Thorshag.	191
74	Vigognespinneriet vid Thorshag.	191
75	Fabriksbyggnaden vid Katrineberg.	194
76	Trikåväveriet vid Katrineberg.	194
77	Kardsalen vid Barnängen.	200
78	Vävsalen vid Barnängen.	200
79	Varumärke.	203